

NAPKELET

SZERKESZTI TORMAY CECILE

TARTALOM: TORMAY CECIL: *Tíz év.* ~ PAULER ÁKOS: *Mozart lelke.* ~ ARADI-SZABÓ ISTVÁN: *Minden este így szenvedek.* (Vers.) ~ RITOÓK EMMA: *A jövő csillaga.* ~ KOVÁCSNÉ NAGY MÉDA: *Szobánkban alszik a kályha...* (Vers.) ~ ÁPRILY LAJOS: *Reményik Sándor vallásos versei.* ~ TÖRÖK PÁL: *Batthyány Lajos főbenjáró pöre.* ~ TAMÁSI ÁRON: *Görgeteg.* ~ ARADI-SZABÓ ISTVÁN: *Álom a boldogságról egy idegen városban. Tavaszvárás a télben.* FEKETE LAJOS: *Csonka vers a vén Dunáról.* (Versek.) ~ JUHÁSZ GÉZA: *Arany János életrajza.* ~ M. JUHÁSZ MARGIT: *Az Arany Jánosék lepkéje.* (Vers.) ~ VARGHA ZOLTÁN: *Nász a Podmaniczky-háznál.* ~ TÖRÖK SÁNDOR: *A Bolky kisasszonyok.* ~ M. JUHÁSZ MARGIT: *Mikor a fényszörők elégtek.* (Vers.) ~ GENTHON ISTVÁN: *A középkori Buda.* ~ FALU TAMÁS: *Legszebb.* (Vers.) ~ MÉCS LÁSZLÓ: *Modern füriák. A föld fia* (Versek.) ~ RÉDEY TIVADAR: *Csongor és Tünde új színrealkalmazása.* ~ KOMÁROMI JÁNOS: *A rejtett zug.* ~ *Elvek és művek.* ~ Szemle: *Színház.* ~ *Zene.* ~ *Külföldi irodalom.*

1933. ÉV

JANUÁR 1.

1. SZÁM.

XI. ÉVFOLYAM

ÁRA 2.50 PENGŐ

A MAGYAR IRODALMI TÁRSASÁG KIADÁSA
BUDAPEST

NAPKELET

IRODALMI ÉS KRITIKAI FOLYÓIRAT

A Napkelet szerkesztője:

TORMAY CECILE

Helyettes szerkesztő:

HARTMANN JÁNOS

Megjelenik minden hó 1-én.

Előfizetési ár: Negyedévre 6.50 pengő. Tisztviselőknek 4.50 pengő. Külföldre egész évre 32 pengő.

A Napkelet szerkesztősége és kiadóhivatala:

Budapest, VII. ker., Rózsa-utca 23. sz. ~ Telefon: József 314—20.

TARTALOM:

	Lap		Lap
Tormay Cecil: Tíz év	1	Fekete Lajos: Csonka vers a vén Dunáról (Vers.)	23
Pauler Ákos: Mozart lelke	2	Juhász Géza: Arany János életrajza	24
Aradi-Szabó István: Minden este így szenvedek (Vers.)	4	M. Juhász Margit: Az Arany Jánosék lep-kéje (Vers.)	26
Ritók Emma: A jövő esillaga	5	Vargha Zoltán: Nász a Podmaniczky-ház-nál	27
Kovácsné Nagy Méda: Szobánkban alszik a kályha ... (Vers.)	9	Török Sándor: A Bolky kisasszonyok	31
Áprily Lajos: Reményik Sándor vallásos versei	10	M. Juhász Margit: Mikor a fényszörők el-égték (Vers.)	37
Török Pál: Batthyány Lajos főbenjáró póre	14	Genthon István: A középkori Buda	38
Tamási Áron: Görgeteg	17	Falu Tamás: Legszebb (Vers.)	41
Aradi-Szabó István: Álom a boldogságról egy idegen városban (Vers.)	22	Mécs László: Modern túriák. A föld fia (Vs.)	42
Aradi-Szabó István: Tavaszvárás a télben (Vers.)	23	Rédey Tivadar: Csongor és Tünde új színre-alkalmazása	44
		Komáromi János: A rejtett zug	48

ELVEK ÉS MŰVEK:

Mérey Ferenc: Koós Károly: Kalotaszeg	65	J. M.: Csalthó Kálmán: Első osztályon	69
Rédey Tivadar: Az örök Goethe	66	Mérey Ferenc: Déry Tibor: Országúton	70
Szakáts László: Körmendi Ferenc: Ind. 7, 15 via Bodenbach	67	Marót Károly: Trostler József: Goethe und die neuere ungarische Literatur	71
Fábián István: Magyar Irodalmi Ritkasá-gok. Péterfy és Bessenyei füzetei	68	Szatmári: Kovách Ferenc: Felhők	72

SZEMLE:

Színház	73	Külföldi irodalom	83
Zene	77		

T. Előfizetőinkhez!

A NAPKELET jelen számához postatakarékpénztári befizető lapot melléktünk s nagyon kérjük t. Előfizetőinket, hogy a január elsejével kezdődő új negyedévi megújítás, úgyszintén az esetleg fennálló hátralékos díjak kiegyenlítése iránt intézkedni szíveskedjenek.

Kiváló tisztelettel

A KIADÓHIVATAL.

TÍZ ÉV.

AKIK gyerekek voltak, mikor a Napkelet először besütött a magyar szellemi életbe, ma férfiak és asszonyok, akik akkor a delelőn haladtak, azok ma az alkony lassú lankáját járják.

És a gyerekek, akik nem emlékeztek a forradalmakra, ma emlékeznek s a körülünk lángban hánytorgó földgolyón szellemi forradalmak sustorognak fel bennük, míg az előttük járó nemzedék sokszor becsukja a süvítő eszmeáramlásokkal szemben az ajtót és az ablakot.

Talán soha sem volt nagyobb feladata folyóiratnak, mint napjainkban, mikor idegenszerű megnevértések és döböntő távolságok támadnak az egyidőben élő nemzedékek között, noha az Ember az egész földön egyet akar és egyet keres: a maga Jövőjének a megváltását.

Hídnak lenni nemzedékek és letépett tájak között, mesélőnek lenni az omlások zajában, ébrentartónak a csüggedésben, hajnalvárónak az éjszakában: ez volt az elmúlt évtizedben a mi feladatunk.

A Napkelet indulásának útirányát nem változtatták meg sem szellemi akadályok, sem feltornyosuló gazdasági válságok. A Napkelet nem hátrált, nem értékelte át önmagát és nem alkudott el semmit abból, amit ígért. Megmaradt tisztán, erősen, egyenesen a keleti nap-sütésben, a szent magyar földbe gyökerezőn és összefogta eszmei és érzelmi egységbe azt, ami politikailag egyidőre szétszakadt.

A Napkeletnek mindig az volt a törekvése, hogy többet adjon, mint amit hirdetett.

Hűséggel fizettek olvasóink. Fogadják hűségükért köszönetünket!

A jövőre nézve pedig:

Az ember, ha soká akar élni, akkor egyik legnehezebb feladata, hogy szépen, bölcsen, jellemesen öregedjék meg; a folyóiratoknak, ha élni akarnak, feladatuk, hogy szépen, bölcsen, jellemesen megfiatalodjanak.

Ez legyen a Napkelet új évtizedének a programja.

Tomás Pál

MOZART LELKE.*

IGEN elterjedt nézet, hogy Mozartban élesen el kell különítenünk a *művészt* az *embertől*. Első pillanatra ez mindenképen indokolt. Az az egyéniség, mely Mozart élete folyásában s leveleiben élénk tárul, valóban távol áll mindattól, amit a mai köztudat jellemzőnek tart a művészek életében. Egy vidám, erősen kispolgárius gondolkodású salzburgi fiatalember képe bontakozik ki előttünk, kiben legkisebb nyoma sincs a forradalmiságnak, a céltudatos újítás tudatának. Mélyen nemeslelkű; mindhaláláig erős és rendíthetetlen katolikus hívő, öntudatos német hazafi. Jellemében általában uralkodó vonás a szeretet és hűség, mellyel szülei s nővére iránt viseltetik. Hagyomány- és tekintélytisztelő. Igen takarékos, szeretne sok pénzt keresni, humorral nézi az életet s kedveli a néha kissé vaskos tréfákat és szójátékokat. Korán s tiszta lélekkel házasodik, családját teljes szívvel szereti s érte minden áldozatra kész. Vágyának ne-
továbbja, hogy biztos fizetésű szerény karmesteri állásba jusson s bár tisztában van nagy művészi hivatottságával, nyoma sincs benne az önérték túltengésének. A zenéről nem sokat filozofál, de mint magától értetődő kifejezőeszközzel beszél. Hogyan termelhette e látszólag szűk keretű, csaknem nyárszolgárius élet azt a hatalmas kozmikus zenét, amelyet egy *Beethoven* mindenek fölé emelt s amelyben az emberi művészet talán legközelebb jutott Isten örök és tökéletes életének harmóniájához?

E probléma megfejthetetlen mindaddig, míg merőben elszigetelten tekintjük. Ám rögtön reményünk támad megoldására, ha észrevesszük, hogy a legnagyobb alkotó lángelmék egy egész osztályára épp az a jellemző, hogy a kispolgári élet keretében és talaján bontakoznak ki. Csak három példát említünk a legnagyobbak közül: *Leibniz*-et, *Kant*-ot és *Goethé*-t.

Mindhárom époly tipikus kispolgár, mint Mozart. *Leibniz* — minden idők egyik legnagyobb tudományos és filozófiai szelleme — azt a jellemző kispolgári vonást mutatja, hogy a külső dekórumoknak és rendjeleknek szertelenül nagy értéket tulajdonít; életmódja is teljesen ebben a keretben mozog. *Kant* a maga igénytelen kisvárosi életét Königsbergben éli le, honnan soha ki nem mozdul; minden szórakozása a kispolgári örömszórakozások keresésében merül ki. *Goethe* is csodálatosan egyesíti az évezredekre és világokra terjedő szellemi életét a takarékos és kicsinyes háztartási ember minden vonásával; amellet annyira kisvárosi ember, hogy más környezetben elképzelhetetlen volna. Hogyan lehetséges ez paradoxon?

A kispolgárt, szemben úgy a «nagyúri», mint a «bohème» életfelfogással, különösen két vonás jellemzi: az *állandó rendnek* mindenkefelett való szeretete s a *világnézleti problémátlanság*, azaz, hogy számára a világ és az élet nagy alapvető kérdései már igen korán elintéztettek s végleg meg vannak oldva. Az

* A szerző előadása, melyet a gróf Zichy Rafaelné által palotájában 1932. dec. 10.-én rendezett jótékony célú hangversenyen tartott.

előbbiből fakad konzervativizmusa, tekintélytisztelete, a hagyományokhoz való hű ragaszkodása, családi érzése, takarékosága, fegyelmezettsége. Az utóbbi a gyökere vallásosságának, lelki derűjének és nyugalmanak, megbízhatóságának. Mindkét vonás közös terméke a *harmónia szeretetének* s így azon életformákhoz való ragaszkodás egyházi, családi, társadalmi és politikai téren, amelyek az ily harmonikus életet számára eddig biztosították.

Most már közeledünk problémánk megoldásához : azok a lángelmék találják meg életformájukat a kispolgári élet nyugodt kereteiben, akik a mindenség nagy harmóniájának új szempontokból való felfedezői s boldog meglátói. *Leibniz*, *Kant* és *Goethe* egyaránt ily irányban nyitottak új perspektivákat az emberiség előtt. *Leibniz* felfedte számunkra, hogy a mindenség végső szerkezete csak harmonikus lehet s ezért a filozófiai optimizmus újkori megalapítója. *Kant* az ész összhangzatos rendszerére mutatott rá mint a tapasztalati világ törvényhozójára. *Goethe* pedig a modern ember szemével látja meg, hogy

Denn Alles was sich rühret
Am End' sich harmonieret.

Sokszor és helyesen mondták, hogy Mozart zenéje számunkra a szférák örök harmonikus muzsikáját szólaltatja meg. Ezt fejezi ki *Gounod* szép mondanása, hogy ha egyszer az égbe kerülök, első kérdésem a jó Istenhez az lesz : Hol van Mozart? Az örökkévalóságnak ama közvetlen élménye, melyben e géniusz részesít bennünket, a boldogság oly teljességével tölti meg néhány pillanatra lelkünket, melyet alig-alig birunk meg. *II. József* talán mélyebb igazságot mondott, mint maga is gondolta, midőn egy ízben így szólt Mozarthoz : «Ihre Musik ist für unsere Ohren viel zu schön». Ezt a földöntúli békét csak az a szellem adhatja nekünk, kit nem gyötörnek világnézeti kételyek. Mozart mindvégig erős és rendületlen katolikus hívő maradt, ki együtt élt az Egyházzal s annak kebelén halt meg. *Leiki* harcai voltak — különösen életének utolsó éveiben — de *világnézeti* küzdelmei soha. Ne tévesszen meg bennünket az, hogy néhány évvel halála előtt belépett az egyik bécsi szabadkőműves páholyba. Az akkori jozefinista páholyok ugyanis külsőleg inkább csak filantróp egyesületek voltak, melyek a felekezetenlküli vallásosságot is ápolták ; hiszen kötelező volt tagjaikra nézve az istenhit s magasztos imakönyveket is használtak szertartásaikban. Mozart, kiben sok volt az igazi művész naivitásából, boldogan muzsikált jótékonycélra a páholyban, élvezte tagjainak meleg barátságát, sőt körükben művészi inspirációt is nyert, amennyiben ott ismerte meg a tudós Ignaz von Bornot, kinek érdekes egyéniségét a Varázsfuvola Sarastrojában örökítette meg. Ez alakulat egyházellenes tendenciájáról valószínűleg nem vett tudomást ; mindenesetre megállapítható, hogy Mozart szabadkőművessége világnézetén mitsem változtatott.

Épp mert sohasem voltak világnézeti harcai és ingadozásai, a mindenség végső harmóniája számára valami kész, örök adottság, mely kora ifjúságától haláláig szüntelenül beragyogta lelkét. Más nagy művészek is végül meglátták e szertefoszló világon túl az örök Jóságot — így *Beethoven* a *IX. szimfóniában*, *Richard Wagner* a *Parsifalban* — de csak irtózatos lelki harcok után, amelyek nyoma mindvégig ott rezgett életükben. Náluk a mindenség harmóniájának meglátása *eredmény*, Mozartnál *kezdlet és vég*.

Am csak részben jellemezzük Mozart muzsikáját világnézeti szempontból, ha benne a szférák zenéjét halljuk meg. Valódi sajátossága, hogy e harmóniát *lehozza* számunkra az égből, vagyis azt érezteti, hogy bennük Isten meg-

áldja az utána sóvárgó és küzködő embert e földön. Ha Beethoven zenéjét egy emelkedő vonallal lehet ábrázolni, mert az emberi léleknek szörnyű szenvedések árán való felemelkedését jelképezi, Mozart muzsikájának lelkét egy leszálló vonal adná legtalálhatóbban vissza, mely az örök rendet, békét és boldogságot lehozza számunkra az égből. Ez az áldó motívum cseng át géniusunk drámai zenéjében is. Úgy érezzük, hogy az örök Jóság megáldja gyermeki vidámságunkat a *Bastien és Bastienne*-ben, pajzán szerelmi játékaikat a *Così Fan'tutte*-ben, az isteni igazságosságba vetett hitünket a *Don Giovanni*-ban, a tisztaszerelmet a *Szöktetés*-ben, az emberi érték küzdelmét az előítéletek ellen a *Figaro házasságá*-ban s a viláosságért folytatott harcunkat e földön a *Varázsvujvólá*-ban. Mozart az örök Jóságot és Szeretetet nemcsak az égben mutatja meg, de zenedrámáiban a földi világban való áldásos munkásságát is szemünk elé állítja. Nem szakad el a rögtől, zenéje a földi élet szenvedéseitől s gyönyöreitől is át van itatva, de e kettőt összekapcsolja, midőn annak nyugtalanságai és gyötrődései háttereként bemutatja az örök élet harmóniáját.

Abból indultunk ki, hogy Mozartban az ember és a művész sokak szemében élesen elkülönül. Immár felismertük, hogy a kettő között tátongó űr csak látszólagos. Ami csak kispolgári vonásnak látszik — a rend, a hűség, a harmónia szeretete — voltaképpen az, ami művészetét is nagyvá teszi. Zenéjének titka, hogy mindenben és mindenütt Isten áldó szellemét látja, mely a szegény, gyötrődő ember lelkét beragyogja s végül magához emeli.

Midőn Mozart már súlyos betegen élete utolsó napjait élte, levelet írt Lorenzo da Ponte-hez, kedvenc librettistájához. Ebben elmondja, hogy bár erői szüntelenül hanyatlanak, folytatja a nála megrendelt Requiem írását, mert — úgymond — «az alkotás kevésbé fáraszt, mint a nyugalom»: «continuo, perche il comporre mi stanca meno del riposo». E mondásban benne van Mozart egész lelke. Mert azt jelenti, hogy oly közel jutott Isten örök életéhez, hogy nála is már egybefolyt a szüntelen tevékenység a földöntúli nyugalommal. Meghallotta az égből jövő zenét, mert már itt e földön a hit, a szeretet s a hűség soha el nem múló világában élt.

Pauler Ákos.

MINDEN ESTE ÍGY SZENVEDEK.

Gyógyult sebeim újra fájnak,
szétmarcangolt szívem sajog,
és seregestül hazajárnak
a múltba-hall, bús sóhajok.

Keblemben ismét fölzenélnek
az elszállt bánat-himnuszok
és mártr-arcom mély szemének
kútjából könny megint buzog.

S lelkem áldott, titkos sirjából,
hol rég halottan szendereg,
föltámadván, búsan kilábol
egy régi, álmódó gyerek.

Arcomba néz s riadva látja
— s hökkent hangja oly elhaló —:
a szép Álomnak nem barátja,
de gyilkosa a csűj Való...

Ő életemnek zord tavaszán
szép, boldog nyárról álmodott,
s álkozza most, mert bűt havaz rám:
az Életet, az álnokot.

«Boldogtalan voltam!» — sikoltja —
«s jaj, boldog nem leszel te sem!...»
— S én és ő, lelkem régi holtja,
sirunk az estben csendesen...

Aradi-Szabó István.

A JÖVŐ CSILLAGA.

ATETŐTERRASZON nagy bronztálban rács alatt szén égett, hogy enyhítse az este hűvösségét. Felette gyenge illattal rezgett a felmelegedett levegő. A betegeskedő Herodes fáradtan ült mellette és fázósan húzta magára köpönyegét. Publius Sulpicius Quirinius, Szíria kormányzója, a király vendége, járkálva csillapította mérgét. Palesztina túlságos önállósága bosszantotta és most különösen dühös volt, mert az elrendelt népszámlálást csak morogva teljesítette. A terv, melyet Romába akart küldeni, készen volt. Ha a beteg Herodes meghal, Judeát is a provinciák közé kell besorozni.

Herodes nyugtalanul figyelte Quiriniust, amint a terrasz márványkorlátjára támaszkodva megállt. A magas tetőről messze lehetett látni: jobbra végig Jeruzsálem felett, melynek völgyeiből a sötétség gyorsan emelkedett fel a domboldalakon, a házak futottak bele az éjtszakába. Csak szemben a templom kupoláján tapadt még nappali csillámlás, remegett rajta, félt elhagyni az érc tükröződését. Balra, a mélyben a jaffai úton könnyű por kavargott szürkén a szürkületbe. Még látszott egy közeledő karaván mozgása, öszvérek zökögő haladása, tevék hosszú nyakának bólogatása, emberi formák ingása — játékszerek az este kupolája alatt.

Quirinius lebiggyesztett szájjal fordította fejét lassan jobbról balra, valami megjegyzést akart beledobni a csendbe és hirtelen megfordult. Akkor vette észre tudatosan, hogy a zsidó király ül, míg ő áll. Azonnal ledobta magát a bronztalpú római heverőre. A párnák félrecsúsztak a hevedereken a gyors mozdulattól. Jobb könyöke alá igazított néhányat, tapsolt és a megjelenő római katonával behúzta az egyik oldalon a velumot. A déli oldalról felébredt passzátszél kellemetlenül érintette kopaszodó fejét.

Herodes fáradtan, egykedvűen várta, hogy vendége megszólaljon. Quirinius a besötétedő eget nézte és most hirtelen felmutatott: — Miféle csillag lehet az?

Herodes is felnézett. Egyszerre eltűnt apátiája, de nem akart érdeklődést mutatni a római kérdése iránt. A csillag, melyre Quirinius mutatott a délkeleti égen fénylett és az ég mély bronzszínűre sötétedésével percről-percre ragyogóbbá vált. A kíváncsiság és valami ismeretlen szorongás most már mindkettőnek elfojtotta a szavát — némán, meredten néztek fel az éjtszaka kigyúlt pontjára, szemük előtt szinte lobogni látszott az égi tűz.

— Ha tudni akarod, felhívhatjuk az egyiptomit — mondta végre Herodes, izgatottságát közönyös hanggal lepezve.

Néhány perc múlva a terrasz túlsó szegletén a melléklépcső nyílásán, mint süllyesztőből emelkedett ki egy fej, barna ráncos arca, mely még sötétebbnek látszott a koponyára feszülő fehér sapka alatt, azután a szikár, meztelen test derékig, a sötétkék, elől ráncbaszedett rövid szoknya. A meztelen láb hangtalanul lépett ki, a test azonnal térdre esett, a két kar előrenyúlva tenyerével a földet érintette. A sötételő terrasszon az éjtszaka egy fantasztikus kísértete feküdt.

Quirinius felmutatott az égre: — Miféle új csillag az?

Az egyiptomi térdre emelkedett és lehajtott fejjel, rossz latinsággal felelt: — Névtelen csillag, uram, ha titkos neve van, nem szabad kiejteni. De ismerjük — mi egyiptomiak ismerjük. Napok óta figyeljük. Minden éjjel fényesebb lesz. Valahányszor feltűnt . . . évszázadok közeiben, mindig nagy dolgokat jelentett.

— Honnan tudod? — A Quirinius hangjában megvetés volt, a művelt római megvetése, de magában ismeretlen babonás félelmet igyekezett elnyomni. Herodes az egyiptomira nézett, kérdés és figyelmeztetés volt egyszerre tekintetében, amint a sötét, mély szem pillantásával találkozott, melyben a zsarátnok tüze visszafénylett. Hitt a jelentésekben, félt az egyiptomi jóslatától és félt, hogy eltalálja szólani magát.

Az egyiptomi egy percig hallgatott.

— Úgy látom, ti sem tudtok többet, mint mi. Amit a szemetekkel láttok, azt mi is látjuk, — mondta Quirinius szíriai nyelven, mert fülét bántotta a szolga rossz latinsága. Nem is nézett rá, a csillagot vizsgálta tovább is. Az egyiptomi lehajtott fejét egy vonalnyira megint felemelte, oldalpillantása gúnyosan döfött a római felé. De az nem vette észre, csak nézte a csillagot, mely olyan fényessé vált, hogy körülötte az ismert csillagok észrevehetően halaványodtak el.

— Nem szóltam, uram, mert úgy tudom, hogy nem szereted a jóslást és a hizelgést, — folytatta az egyiptomi, most már folyékony szír nyelven. — Jupiter és Szaturnusz találkozása a halak csillagképében a planéták hatásának legnagyobb fokát jelenti mindig. Ez a conjunctio aurea. — A latin szavaknál újra letette két tenyerét a kőre. — Köztük az új csillag még többet jelent . . . Augustus Caesar csillaga ez és mindazoké, akik az ő hívei. Roma nagyságának és dicsőségének csillaga a te csillagod is, uram!

Quirinius intett és az egyiptomi eltűnt a lépcső süllyesztőjében, de egyetlen megértő tekintetet még tudott Herodes felé küldeni. Herodes sötét arca megenyhült, megértette, hogy az egyiptomi hazudott és ezt a saját javára magyarázta. Királyságának bizonytalansága eleget aggasztotta, de most új reményt merített az asztrológus sunyi pillantásából.

Quirinius elfordult a nyugtalanító csillagtól. A palota alatt amelyben már egészen sötét volt, csak itt-ott csillant apró fény a házak között.

Messze, a karaván útján, mozgó tűzfoltok látszottak. Ott már fáklyákat kellett gyujtani.

— Roma! — suttogta Quirinius, hogy elűzze vele nyugtalanságát. Ebben a pillanatban kínzó vágy ébredt fel benne a Város után. — Roma! . . . ehhez igazán nem kell külön csillagnak megjelenni, Roma nagysága és dicsősége úgyszólván biztos örökre!

* * *

Mikor a karaván végre közeledett Jeruzsálemhez, már emberek és állatok fáradtak voltak a hosszú út után a köves pusztán át, a vöröslő és fehér mészkő hegyek szemvakító amfiteátrumával szemben. Végre feltűntek a város barnáló szőlői, ingó pálma, szürkés olajfa és sötétzöld fügefa ligeteinek emelkedő terraszai az utolsó napfényben; de a biztató tájkép már gyorsan kezdett beleszürkülni az előrohanó estébe. Csak egy csillag fénye tört át a szürkéségen és szemük előtt, a dombok felett mindig ragyogóbbá vált. A gyalogosok minduntalan botladoztak, égfelé fordított arccal mentek előre, a csillagot bámulva. Ötféle nyelv zagyvasága keveredett össze szavaikban, de megértették egymást; mind a csillagról okoskodtak. A babonás szíriaiak kételkedve és izgatottan beszéltek, a zsidók egymáshoz bújva, titkolózva, gyors kézmozgással suttogtak, az arabok hallgatva nézték az eget.

Az emberek megfélemltek, hogy fáradt állataikat nógassák, az öszvérek csengői ritkásabban csilingeltek, a tevék búsabban lógatták otromba fejüket és beleszusztak a hűvösödő levegőbe.

— Elkészünk! A jaffai kaput bezárják addigra! — kiáltotta az egyik hajcsár.

— Nem látod azt a csillagot? — intett az ég felé egy babiloni.

— Vajjon mit jelent? — gondolta újra meg újra az arab kereskedő. Abban a pillanatban meglátta fehér burnuszán keze áttetsző árnyékát . . . a csillag fényében árnyat vetett.

— Gyűjtsátok meg a fáklyákat — kiáltotta és hideg futott végig a hátán. A szurok sercegve lobbant fel itt is, ott is, de már senki sem igyekezett, tudták, hogy a kapu be lesz zárva és a szabadban kell éjszakai átkelni.

Tüzet raktak és körbe telepedtek. A tevék meghajtották kemény, bütykös térdeiket s mint egy-egy kis szikla dobtak le egymásután a földre. Az öszvéreket megkötötték. Az állatok lélegzete ködpárákat dobott a megvilágított körbe. Moriah hegye felől néha hideg áramlat szelte át a levegőt, a Holt tenger felől távoli sós illat érzett.

A tűzhöz legközelebb a kereskedők ültek az állatokról leszedett kopott bőrnyergekhez támaszkodva. Szürkére égetett vörös vonaldíszű cserépedények kerültek elő. A hajcsárok és a karavánnal jött gyalogosok össze-vissza heverték le zsákjaikra és a köpenyegekre. Legelőször sarujaikat húzták le vagy gyapjúsállaggal körültekert lábszáraikat meztelenítették meg. Néhány szabadságról visszatérő romai katona

cipőjének bőrszíja csattanva oldódott. Fáradt, izzadt, összekarmolt vagy sebes lábát hűtögette mind.

A kereskedők még mindig a csillagról beszéltek.

— Minden fény jót jelent — mondta az egyik. — A csillag csak sikert jelenthet. Talán megkapjuk a vámok bérletét is, melyet olyan nehéz kiverekedni.

A zsidók közönyösen bólintottak. Ők már megbeszélték egymás közt. Ez csak Judea csillaga lehet, itt fénylik a szent város felett és mit jelenthetne mást, mint Rmoa hatalmának végét és az ő felszabadulásukat.

Lassankint elfogytak a szavak, az emberek fejükre húzták a burnuszt és köpenyeget, csendes lélegzésük közben az állatok mélyebb lihegése hallatszott. Csend... De az emberek nem tudtak elaludni, nyugtalanság pattantotta fel a lezáródó szemhéjakat a csillagfény felé, hátgerincük megborzongott, futkosó félelem rántott meg emberi tagokat a vastag takarók alatt.

* * *

Bezetha külváros egyik házának ajtajában búcsúzó fiatal pár állott. A leány bágyadtan támasztotta az ajtóhoz szép testét, két karja felvilágított a sötétben, amint feje felé emelte és az alacsony ajtógerendába fogózott — lágy izmai puhán nyúltak meg az álmodozó mozdulatra. A romai katona állva maradt előtte és csillogó tekintettel nézett rá. Keserves volt az elválás, de ma éjtszaka nem maradhatott, őrségre rendelték.

A zeg-zugos utca csodálkozó csendbe merevedett, szinte megdermedt a nappal asszonyi rikácsolása, a hemzsegő gyermekserg lár-mája után. A férfiak is hazajöttek már és a lapostetejű szegényes házak bezárva, egymásra támaszkodva vagy egymás elé tolakodva pihentek. A katona végignézett a falak mentén. Árnyékos mélyedések bújtak meg az éjszakánál is sötétebben, leselkedő szegletek gyűjtöttek magukra valami észre sem vehető, titokzatos világosságot.

— Kellemetlen éjtszaka, fenyegető éjtszaka — gondolta a centurio és hirtelen bosszankodással érthetetlen borzongása miatt, újra a leányra nézett. A leány abban a pillanatban leejtette két karját, fehérle arc az ég felé merevedett. A katona is feltekintett.

— Nézd csillag... csodálatos csillag! — suttogta a leány és nem merte kezét felemelni, hogy rámutasson. — Vajjon mit jelent?

A centurio is elmeredten bámult a csillagra. — Mi ez? — morogta magában. Az előbbi kellemetlen, borzongó érzés pillanatnyi nyílt félelemmé vált; megrázkódott. A leány nem vette észre, arca még mindig az ég felé fordítva fehérlett, szemében mintha a csillag fénye villant volna vissza.

— Mit jelenthet ez? — kérdezte újra fojtott hangon.

A centurio már magára talált és romai fölényességgel felelt: —

Semmit. Csillag mint a többi, tűz. Egy-egy helyen meggyúlad az éther és ég. Ég néha egy pár napig, néha ezer évig. — Rövid mondatokban beszélt, nem jól értették egymás nyelvét.

— Nem félek tőle — mondta a leány fejét rázva és megsimogatta a katona meztelen karját. A romai magához vonta feketehajtól súlyos fejét. Különös nárdus és mirrha illata volt ennek a hajnak, izgatóbb mint a romai meretrixek szőkére festett hajának. Talán ezért vonzotta úgy ez a szép zsidó leány, aki mióta az övé, nem hajlott senki másnak sem a szavára, sem a pénzére. Ha már ilyen távol kellett vetődnie Romától, legalább ez az egy megmaradt: Vénusz legszebb részegítő játékszere . . . És az esték ezen a szellős terraszon és az éjtszakák a fülledt szoba örömei között. Lehajolt a feléje forduló sápadt archoz.

— Lehet, hogy a többi csak tűz — mondták a kifestett ajkak halkán, — de ez más.

— Nem hiszed? — kérdezte a romai és elnézően mosolygott. — Igaz, hogy szebben fénylik, mint maga Hesperus.

— Ez a szerelem csillaga, — mondta a leány és szeme egyszerre felragyogott mint az opálba oltott jade. Mióta az igazi szerelmet megismerte, azóta vált ilyen csillogóvá a szeme fénye.

— Jó, — mondta a férfi és gyöngéden megsimította a leány karját és mellét. — Jó, de akkor mondd úgy, hogy a mi szerelmünk csillaga.

* * *

Ezalatt Bethlehem egy nyitott istállójában a teherhordó állatok között a Gyermeke nyugodtan aludt az anyja ölében. *Ritók Emma.*

SZOBÁNKBAN ALSZIK A KÁLYHA...

*Furcsa, ahogy lassankint elhagyjuk egymást,
már néha az esti csók is elmarad
és ha magányosan hajlom párnára a fejem,
már nem ázik át az asszonyi könnytől, mint régen,
mikor úgy féltettelek gyáván és szívdobogva.
Furcsa, ahogy lassanként elhagyjuk egymást,
a munkád, a munkám . . ., csak az asztalnál
a gyermekünk tiszta arcán találkozik szemünk,
mint két magányos láng, mítsem tudva már a tűzről,
amelyből együtt született.*

*Alig néhány év, ami elmúlt és előttem hosszú évek sora száll:
ez most már mindég így lesz? . . . Szobánkban alszik a kályha,
te lassú mozdulattal igazítod meg álmos parazsát,
sápadt arcomra ráfénylik a pír . . ., most, most mondom
magamban halkán . . ., de szemed elsiklik, jöttem
és közönyösen, unottan megfordítod ujságod zörgő lapjait.*

Kovácsné Nagy Méda.

REMÉNYIK SÁNDOR VALLÁSOS VERSEI.

— Mutatványok a *Kenyer helyett* c. verskötetből. —

EZT A versgyűjteményt, kiadói biztatásunkra, régebbi és kötetben még meg nem jelent, újabb verseiből Reményik Sándor maga állította össze. Régiesen hangzó szép magyar szóval «istenes énekeit» kértük tőle. Azzal a számítással kértük, hogy ismerői és új olvasói számára ezzel a csoportosítással arcot alakítunk ki a költészete gazdag egészében elvegyülő vonásokból: a vallásos poéta arcát.

Vallásos poéta: szokatlanul csendülő szó az elvilágiasodott irodalomban. Istenes ének, a költő és az Isten-kereső lélek kettős sugallatával: külön érték a lírai áhítat mai, külső kifejezést ritkán kereső korában.

Azok, akik az erdélyi költő egész lírai termésén át tudnak tekinteni, az 1918-ban megjelent *Fagyöngyök*-től, s a gazdag termés mögött keresik a lélek legállandóbb tulajdonságait, Reményik rendületlen eticizmusában és szinte aszkétikus eszményiségében találják meg költészetének legátfogóbb vonásait. Ez az eszményiség korán megtalálja az érintkezést Vajda János végtelenségi távlataival s mindazzal az érzelmi és gondolati súllyal, melyet mélyében hordoz a XIX. század magyar költészete. De a magyar irodalmi területen túl is megtalálja a maga rokonait. Költői emelkedésének első idejében Rilket fordít — egész füzetrelvélőt az Isten-versekből — s az egyéni nyomaték súlya és a közvetlenség erejével ható nyelv több ponton árulkodva érezteti a lélek-rokonságot, mely az idegen költőt és magyar fordítóját egymással összekapcsolta. Talán nem tévedünk, ha itt keressük a forrásbontó erőt és indítást Reményik vallásos verseinek történetében. Az ilyen lázas sorok: «És ha letörnéd mind a két karom, Én pusztá szívemmel is megragadlak» — mélyen és sokáig rezeghettek a fordító emlékezetében.

De istenes költészetének forrása mégsem hatás, hanem lüktető élet, a maga szenvedő élete. Harc, amelyben a legfinomabb idegrendszerhez kötött legmakacsabb emberi idealizmus szembekerült a kor eszményirtó durvaságával. Kettős összeütközés tragikuma táplálja szakadatlan ezt a lírát: a kényes idegek nehéz tusakodása az életért és az eszményiség állandó ütközése az örömtelen korral. Ez a nehéz küzdelem fejtí meg Reményik költői fejlődés-vonalának azt a titkát, miért halad a régi szociálisan kiható s később is az örömszerzés programját vállaló és hirdető költészet útjáról a mindjobban zárkózó individuális líra szűkebbnek látszó körei felé. Harmadik harca ez s a három közül nem a legvértelenebb: örök vívódás árán feladni a misszió-nak hirdetett költészet vonalait s beérni az egyéni szenvedés pátosztalanabb hangjának a megszólaltatásával. A «tudjam, mögöttem százak, ezrek állnak» Imádságban kért régi öntudata helyett zsoldárosan feljajduló versben panaszkodni: «De én Istenem, minek annyi szántás Egynémely hamar hervadó virágért?»

Egyéni szenvedésről panaszkodni: szemérmű kérdés. Szemérműtes poétára nézve többszörösen az. De van egy helyzet, melyben a szenvedő lélek kikapcsolódhatik a szégyenkezés gátlásaiból s vallomásosan egyéni mer lenni,

mikor az Istennel beszél. A szociális és individuális költő hosszú, vérveszteséges harca Reményiknél az istenes énekekben jut nyugvópontra. Ezekben úgy mondhatja el panaszait és viaskodásait a békességért, hogy az embereken túlnéz az assisi szent «örök halmainak nosztalgiájával». Nem a hinni-akarásból születő «hitetlen-hívés» ihleti ezeket a verseket, hanem a magányosan szenvedő lélek örök honvágya a vallomástevés békessége után. Nostalgie des collines éternelles. Hiszen lényege szerint eddig is az volt az ő költészete.

Igy teljesül be rajta a régi Reményik-vers eszményi követelése: «Istentől kapott nemeslevele» lesz az érzésének. Így lesz a verse «szó . . . melynek gyökere földi szenvedés, de koronája csillagokig ér» . . . A szenvedés panaszát tartóztató gátak elsodrása után így jut el Reményik régi lázban tüzesedett hangsabb költészete a legölelőbb és legmélyebb humánusig: a zsoltárig.

Ami ebben az útjában dalra indította, itt van ebben a kötetben. S mert az örömszerzésről hiába akarna lemondani, adnia kell valakinek. Nekünk adja. Mindnyájunknak. Kenyér helyett.

Áprily Lajos.

Ne próbálj!

*Engem gyengébbnek faragtál ki,
Hogysem próbáidat
Állhatnám, Uramisten,
Dicsérve Téged rendületlenül.
Azért így en könyörgök Hozzád:
Ne próbálj engemet!
Tudom, hogy vannak választottjaid,
Akiket szentté finomít a bánat,
Akiket hőssé edz a szenvedés,
Akik áldják és magasztalják
Süvöltő ostorod,
Mert minden csapás nyereség nekik.
Nem én, nem én!
Én igazabbá, emberebbé
Nem tisztulok sötét eged alatt.
Engem csak torzzá teszel és fonákká,
Engem csak összelörsz,
De szobrot szenvedéssel
Mégsem faragsz belőlem, Istenem.
Nekem kék szemed derült ege kell,
Örök mosolyod aranykupolája,
Őszi erdőkben halk lélekzed:
Hogy kinyílják szívem
Szépségben s szeretetben — másokért,
Hogy ne kerengjek, mint a kerge állat
Veszett irammal öntudatlanul
Önzésem és nyomorúságom
Örült köreiben.
Ha azt akarod, hogy dicsérjelek
Szárnyaló énekkel, én Istenem:
Adj enyhülést, ne próbálj engemet!*

A Mount Everest pártján.

Fajomnak, az emberfajtának
 Árulója: a Hegy pártján vagyok.
 Akarom, hogy az utolsó orom
 Szűz jegét ne tapodja lábatok.
 Maradjon egy csúcs a világ felett
 Érintetlen, mint holdbeli hegyek.

Fajomnak, az emberfajtának
 Árulója, — bár szánom azokat,
 Akik tetemeikkel töltik be
 A vért szomjazó szakadékokat:
 Kívánom, bár az ember hősnél hősebb —
 A Hegy maradjon mindig az erősebb.

Maradjon egy csúcs a világ felett,
 Ahova úgy szállhat a gondolat,
 Hogy ottan ember nem járt még soha,
 És oda nem vitt szemetet, sarat,
 Ember felett álljon ez az orom,
 Örök-jégből világító-torony.

Ezen az ormon ne lobogjon zászló,
 Ne lobogjon se britt, se gall, se más.
 Mint a csillagok, közömbös legyen,
 Semleges legyen, mint egy látomás.
 Legyen mindenkié és senkié —
 Útjelző-kő az Úristen felé.

A kis templom a nagy dómban.

A borbereki templom falára trom.

Fölötte égig ér a szirt.
 Olyan törekeny, oly kicsi.
 Harangja elhaló szavát
 Ezer gúnyos harangvirág
 Az erdön túlcsilingeli.

Fenn Isten jár a csúcson.
 Amerre fényben elhalad:
 Testőrei: dárdás fenyők
 Állnak titáni sorfalat,
 A szirt felett s az ég alatt.

Dördül az ormok orgonája,
 Az Ünökőre boru száll.
 A mérhetetlen szikladómban
 A kis fatemplom félve áll.
 Belőle félve száll az ének,
 A dicséret a dóm urának:
 A magasságok Istenének.

Mert emberkéz emelte csak, — —
 Fenn az Úr lépked hallgatag,
 A maga-építette dómban.
 Önnön művében elmerül:
 Az örök-szépben, örök-jóban.

Fenn az Úr lépked hallgatag.
 A fenyők némán szalutálnak.
 Ő néha-néha fölriad,
 S visszaköszön testőrhadának,
 A sok sötét, szurkos titánnak.

Radnai havasok.

Gyógyíts meg.

Én Istenem, gyógyíts meg engemet!
 Nézd: elszárad a fám,
 A testem-lelkem jája . . .
 De épek még a gyökerek talán.
 A tompa, tunya tespedés alatt,
 Gyökereimben: érzem magamat
 És ott zsong millió melódiám.

Én Istenem, gyógyíts meg engemet!
 Hiszen — nem is éltem igazában.
 Csak úgy éltem, mint lepke a bábban,
 Csak úgy éltem, mint árnyék a fényben:
 Rólam gondolt roppant gondolatod
 Torz árnyékaképen.
 Egy kóbor szellő néha-néha
 Valami balzsam-illatot hozott.
 Akkor megéreztem: ez az élet,
 S megéreztem a Te közelléted, —
 S maradtam mégis torz és átkozott.

Én Istenem, gyógyíts meg engemet.
 Én szeretni és adni akarok:
 Egy harmatcseppért is — tengereket.
 S most tengereket látok felémjönni,
 És nem maradt egy könnyem — megköszönni.

BATTHYÁNY LAJOS FŐBENJÁRÓ PÖRE.¹

MENTSENEK föl engem ez alól a mélyen sértő és merőben igazságtalan gyanúsítás alól az egész ottani magatartásomra vonatkozó legszigorúbb nyomozás útján — ezzel a fölkiáltással utasította vissza Magyarország első miniszterelnöke az osztrák hadbíró előtt azt a galád ráfogást, mintha ő közreműködött volna a bécsi 1848 okt. 6-iki forradalom földidézésében. A vértanunak ezt a kétségbeesett segélykérését mind az október 6-iki eseményekre, mind a vele szemben emelt összes vádakra vonatkozólag a legszélesebb alapon teljesítette Károlyi Árpád. A történetírónak nem tiszta az ítélkezés, de vannak határok, amelyeknél a vélemény kimondását visszatartania lehetetlen. Károlyi Árpád gyakran használja a «gyalázatos» jelzőt, mert azt a bizonyos határt a Batthyány Lajos pörével kapcsolatban elkövetett szörnyűségek számos esetben átlépik. A nyomozásra kiküldött hadbíró hosszú ideig nem bírja megállapítani, hogy mi miatt lehetne nyomozást indítani. Felső nyomásra félesztendeig folytatott vallatás, szaglászás után (amelyről Károlyi megállapítja, hogy a hadbíró emléken sötét árnyként fekszik ebben kifejtett buzgósa) javaslatot terjeszt fölöttesei elé aziránt, hogy *mint alaptalanokat ejtsék el Batthyány ellenében a miniszterelnöksége idejére vonatkozó összes vádakat*. Újabb felső nyomásra és Schwarzenberg osztrák miniszterelnök előtt való többrendbeli kihallgatás után megérti a hadbíró, hogy halálos ítéletet kell hozatnia. Elfogadhatjuk Károlyi föltevését, hogy halálos ítélet javaslására azzal az igérettel bírták reá, hogy hiszen ügyis kegyelmet fog kapni az ártatlan vádlott. A vádirat (votum informativum) elejti a Jellasicsh-csal szemben való ellenállás miatt emelt vádat azzal az indokolással, hogy V. Ferdinánd király nyíltan megfosztotta Jellasicshot a báni méltóságtól és eltiltotta őt Magyarország megtámadásától. Elejti azt a vádat, mely szerint Batthyány csábította volna a cs. k. hadsereg tagjait a honvédségbe lépésre, mert igazolva látta azt, hogy éppen ő tiltotta el ezt és ez eltiltás miatt tüntetőkké életét kockáztatva szállott szembe. Vádként tartja fenn azt, hogy támogatta a 200.000 újonc kiállításáról szóló törvénytervezet végrehajtását, de beírja a védekezést: *a királynak és a miniszterelnöknek esküvel fogadott kötelessége az ország védelme*. Fenntartja az október 6-ára vonatkozó vádat, bár megjegyzi, hogy «direkt bűnös voltát a legszigorúbb vizsgálata dacára sem lehetett megállapítani». Fenntartja a vádat amiatt, hogy 1848 decemberében megjelent a magyar képviselőházban, bár elismeri, hogy ottan Batthyány lojális, bekíteni és kiegyenlíteni akaró viselkedést tanusított. Fenntartja azt a vádat, hogy cs. k. csapatok ellen fegyvert fogott, elutasítja Batthyány azon állítását, hogy Jellasicsh menekülő seregének szárnyain rabló csoportokat cs. k. katonaságnak tekinteni nem lehetett. — Több váddal szemben Batthyány igaz-

¹ Németújvári gróf Batthyány Lajos első magyar miniszterelnök főbenjáró pöre. Irta, az adatokat összegyűjtötte és szerkesztette dr. Károlyi Árpád. Két kötet. Budapest, 1932. Kiadja a Magy. Tört. Társulat. Kir. Magy. Egyet. Nyomda.

mondásának teljességét Károlyi kutatásai derítették ki : a hadbíró elől elrejtett akták részben előkerültek, néhányat valószínűleg megsemmisítettek. Szenzációs ezek közt a horvát ügy. A hadbíró azzal vádolta Batthyányt, hogy Jellasich-csal csak akkor kezdett tárgyalni, amikor ez átlépte a Drávát. Károlyi a bíró elől elrejtett aktákból kimutatja, hogy *hetekkel a betörés előtt* Batthyány személyesen tárgyalt vele. *A magyar minisztérium nevében följánlotta neki mindazt, amiről a horvátok ma álmodoznak: legyen horvát miniszter Pesten, ha a horvátok kívánják, legyen Zágrában, a magyar minisztériumtól teljesen függetlenül. A fontosabb magyar minisztériumokban legyen horvát államtitkár. Egyetem, legfőbb törvényszék legyen Zágrában, Horvátországban a horvát nyelv hivatalos, a magyar országgyűlés csak a hadügy, külügy, pénz- és kereskedelemügy terén alkot a horvát képviselőkkel közös törvényeket. «Hogyha ezen az alapon a kiegyenlítés meg nem történhetik, a minisztertanács az elválásra s ennek folytán a puszta szövetségi viszonyra is rááll, fenntartva Fiume és a magyar tengerpart birtokát s az azzali szabad közlekedés biztosítását.» Jellasich elérékenyült a magyar ajánlat hallatára!* Latour megdöbben, hogy a magyarok és horvátok megértik egymást. Pénzzel, a magyar javaslatok királyi megerősítésének elodázásával keresztülvitte a szakítást, amelyre ok horvát igényekben nem volt, csak ürügy a Jellasich követelésében : a magyar minisztériumnak a legfontosabb ügyekben (hadügy, pénzügy, külügy) a bécsi minisztérium alárendelése. A magyar kormány testvéri javaslata Jellasich támadása *előtt* kelt, amikor királyi ígéret biztosította a magyarokat arról, hogy Jellasich nem fog Magyarországra támadni! Ilyen volt a vádirat. A hadbíróság ennek alapján kimondta a halálos ítéletet A nyomozást vezető Leuzendorf azonnal megírta a kegyelmi kérvényt. Ezekkel a szavakkal kezdte : «Ritkán fordul elő bűn eset, amelynél a lelkiismeretes bíró-emberben a kegyelmezés érzete oly hatalmasan szólalna meg, mint Batthyány eseténél». Batthyány meggyőző védelmezése után így végzi a kérést : *«az összes bírótársak kivétel nélkül minden melegséggel terjesztették elő a kegyelmi kérést»*. Előterjeszthették. Batthyáynak halnia kellett. A kegyelem elutasításának hírére a hadbíró elájult. *Infámiának mondta e gáztettel.* Nemrég napvilágra került naplójában följegyezte, hogy *egész valóját lelki vihar rázza meg, ha Batthyány pörére vissza gondol.* A rideg Kempen altábornagy 1849 október 5-én, az ítélet kihirdetésének napján ezt írta naplójába : *«a nap kinos benyomásai üldöztek s a legsötétebb hangulatba estem ; a fölöttem állók rendeletét teljesítenem kellett és nem volt hatalmam valami változtatást tenni»*. Így gondolkodtak a vádlotról az ellenségek, azok az osztrák katonák, akik fölötte ítéletet mondani és végrehajtani voltak kötelesek. Legközelebb állója, felesége — iszonyat leírni — tört csempészett be hozzá a siralomházba. És a kivégzés után Kempen altábornagynak mentegetőznie kellett Haynau előtt (ki fog jelzöt találni erre?), hogy akasztófa helyett golyóval nem ellágyulásból, hanem valóban a nyakseb miatt végeztetett az üldözöttel. A gyilkosság hírére fölzúdulás támadt még a megfélemlített Ausztriában is, annál inkább Német-, Franciaországban és Angliában. Palmerston lesújtó bíráló kíséretében kérdezte Anglia bécsi követétől, igaz-e, hogy Batthyány fölött katonai bíróság ítélkezett védő engedélyezése nélkül? Az osztrákpárti követ Schwarzenberg hazugságát adja válaszul : *polgárokból és katonákból álló bíróság volt, — a jelentés végén odairja : «az a kérésem, hogy előadásomat Lordságod semmiképen se tekintse az én bármiféle véleményemnek»*. Többet mondania nem lehetett : Ausztria belügyeibe avatkoznia senkinek sem volt joga . . . A védőről hallgat Ponsonby válasza. A nyomozó hadbíró volt Batthyány törvényes

védője! Az üldözött előtt fölolvasták saját vallomásait, azután börtönébe küldték vissza. «Wurde abtreten gemacht.» A vádiratot — amely egyben védőbeszéd! — ő nem hallotta. Annak felolvasása alatt ő gondolkozhatott, vajjon mit mond róla a hadbíró, aki hiába kérte István főherceg-nádor kihallgatását, aki a minisztériumokban kevés eredménnyel kutatott Batthyányra vonatkozó adatok után, mert — és ezt az üldözött nem tudhatta — *elrejtették előle* azokat az iratokat, amelyek Batthyány mellett tanuskodtak volna. Éppen az ítéletmondás napjaiban ismételte Haynau azt a követelést, hogy Batthyányt Olmützből Magyarországra szállítsák és a végső döntést neki engedjék. A minisztertanács Schwarzenberg elnöklete alatt elhatározta, hogy minden halálos ítéletet a minisztérium elé kell terjeszteni *végrehajtás előtt*. Pár nap múlva e határozatot megváltoztatják, a letisztázott jegyzőkönyvbe maga Schmerling «javítja» be, hogy a halálos ítéleteket a végrehajtás *után* kell csak bejelenteni . . . Schwarzenberg úgy látszik, már kiengedte volna az áldozatot Károlyi szerint a katonai kamarilla beavatkozására. Erről — egy rakás vert tábornokról — közelebbit nem ír; ütőkártyának a kötet első részeiben Zsófia főhercegnő látszik, aki ha kell, lehordja férjét, Ferenc Károlyt, ha kell, engedésre bírja az öreg Récseyt Jellasic újólágos kinevezése ügyében, a legfőbb fórum mindenben.

Ha igaz nem volna, rémregénynek kellene minősítenünk Batthyány Lajos tragédiáját, amely egyúttal Magyarország tragédiája is. Nyomasztó hatása alig engedi észrevennünk a tragédia leírójának alaposságát és művészetét. A bécsi levéltárakon kívül talán az aicsuti levéltár adta a legfontosabb okmányokat, de a levéltárakon kívül szinte beláthatatlan tömegű forrásanyagot használt föl az író: emlékiratokat, egykorú magyar, német és más külföldi hírlapokat és természetesen a szabadságharc korának óriási irodalmát. A pör természetére hivatkozva mentegetőzik a művében előforduló ismétlésekért, — ezek azonban a szakember szemében is készséggel megbocsáthatók, a laikusnak határozottan szükséges emlékeztetőmogatók a fölvonultatott szereplők, események és eszmék roppant tömegében.

Tiszta esztétikai hatást érnek el a jellemzések: a főalakokon kívül különösen az arisztokraták rokonszenvesebb alakjaival foglalkozik szívesen Károlyi, pl. Teleki Lászlóval, akit szerinte alaptalanul gyanúsítottak azzal, hogy a volt bécsi forradalmárok salakjával lett volna összeköttesben. Eleven élet lüktet azokban a részekben, amelyekben természetes egyszerűséggel adja elő, milyen ellentétek választották el egymástól a legjobb magyarokat is, milyen ellentétek ütköztek össze a dinasztia, a magyar és az osztrák kormány *kebelében*; milyen közös front alakult ki egész Európa liberálisai között. Páratlan előadóképességgel egységet visz a vád által mesterségesen összeszedett-vedett anyagba. A háttérről összefüggő megrajzolása után sem feledkezik meg, egy-egy célzás előnkbevetíti az akkori világ képét, Magyarország rövid örömének föllángolását s utána a nagy bukást. A sötét háttérből élesen válik ki egy gyászra ítelt család s benne a férjéért a kétségbeesés erélyével hiába küzdő nemes feleség alakja. Egy sebünkre kétségtelenül nagybecsű írt adott Károlyi, — pótolta azt a hiányt, hogy Batthyány nem számolhatott be emlékiratban saját miniszteri működéséről. Károlyi munkái általában ilyen jellegűek. A legkisebb részletekig forrásokra támaszkodnak, tehát forrásértékűek és elevenek, amilyenek csak emlékiratok lehetnek. Akár regényt, akár igazat szeret valaki olvasni, vegye kezébe Batthyány Lajos főbenjáró pörét, ez vetekedik érdekességben bármelyik regénnyel, igazságában történelmi munka, a legjavából.

GÖRGÉTEG.

— Székely mesejáték. —

SZOLGÁLÓ (*a nyitott ajtóban vázákat törölget, körülötte is tele a föld leszedett virágcserépekkel. Énekli*):

Likas a kalapom teteje,
kiláccik a hajam belőlle.
Eléggé sajnálom legén létemre, — (hogy!)
likas a kalapom teteje . . .

KŐMIVES (*suhanc legény; meszes, maszatos, lenge rongyosban, biciklin jön az úton. Az énekre lassít, a lányra még jobban lassít. Amikor odaér, kalimpáló döléssel földre száll. Birizgálva*): Legén létire?!

SZOLGÁLÓ (*azért is béfejezi a nótát s a végire még egyszer odateszi*): «Legén létemre! . . .» (*Aztán leszólással*): Magát hova kütték??

KŐMIVES: Akarhova.

SZOLGÁLÓ: Hát menjen akarhova!

KŐMIVES (*körülnéz, csiklandósan közeledik*): Jó, hogy má' nekem is került valaki . . .! Mikor került ide?

SZOLGÁLÓ: Nocsak kerüjjön el innét! Addig, amíg a jován van!

KŐMIVES: Mikor került ide?

SZOLGÁLÓ: Tennapelőtt, mibaja velle?!

KŐMIVES (*megint körülnéz; látszik, hogy észrevett valakit közelíteni az úton. Bosszankodva*): A fene ette vóna meg ezelőtt egy félórával ezt a nyesett embert is! (*Csenget a biciklijén*): Félre az útból! Itt jó a generális! (*Egy elvánnnyadt rongyos asszony egy «férfit» tol rozoga tolókocsin. A «férfin» elnyütt katona-zubbony van. A két karja és a két lába le van vágva, szemei helyén vak üreg. Az asszony az ajtó előtt megböki hátulról a «férfit», aki erre vontatott, síri hangon*): Szegény nyesett ember vagyok . . .! (*Az asszony mereven nézi a kőmívest és a szolgálot, aztán tovább tolja a «férfit».*)

SZOLGÁLÓ (*elszörnyedve*): Hát e ki vót??!

KŐMIVES: Ember.

SZOLGÁLÓ: Ez magának ember vót?!

KŐMIVES: Ember, ember! Hát magának mi vót?

SZOLGÁLÓ (*küzködve, majd szinte visitva*): Cégér!!

(*A párbeszéd itt fülledtté válik, innét kezdve egyre nő és dühösödik.*)

KŐMIVES: Hogy-hogy cégér?

SZOLGÁLÓ: Úgy, hogy cégér!

KŐMIVES: Micsoda cégér?

SZOLGÁLÓ: Hát cégér a kéregetéshez! Mamós! Maszkura! Nem ember!!

KŐMIVES: De én tudom, hogy ember!

SZOLGÁLÓ: De én is tudom, hogy nem ember!

KŐMIVES: Hát nem hallotta, hogy még beszélt is? Azt mondta, hogy: «szegény nyesett ember vagyok...» Nem hallotta? Maga... maga... süket!

SZOLGÁLÓ: Én nem vagyok süket! Én hallottam! De azt nem ember mondta! Hanem a maszkura! A cégér!!

KŐMIVES: Maga bódogtalan! Hát aki beszélt, az magának nem ember?

SZOLGÁLÓ: Nem hát! (*A rádióra mutat*): Ez a szerkezet is beszél s mégsem ember. Tudja!

KŐMIVES: Maga kótya! Hát akkor magának ki ember?

SZOLGÁLÓ: Maga a kótya, tudja! Mert nekem az az ember, akinek két keze van s akinek két lába van s akinek két látó szeme van!

KŐMIVES: Maga tiszta bolond!

SZOLGÁLÓ: Maga a tiszta bolond!

KŐMIVES: Ember vót s megvan!

SZOLGÁLÓ: Nincs meg, mert cégér vót!

KŐMIVES: Ember vót!!

SZOLGÁLÓ: Cégér vót! (*Sírás előtti dühvel*): Cégér vót! (*A vázát a földhöz vágja, toporzékolva a virágserepeket is egymásután vagdossa a földhöz, a végén egyenesre feláll és átkozódva*): Így törjön ingömet össze az Isten, ha nem cégér vót!

KŐMIVES (*éktelen haraggal a biciklit a földhöz veri és összetöri*): Ingömöt is így törjenek össze az ördögök, ha nem ember vót!

SZOLGÁLÓ (*sírva lerogy a küszöbre.*)

KŐMIVES: Várja meg, amíg jó valaki s megkötözi... (*Elmegy.*)

PAPNÉ (*felpakolva egy nagy kondér liszttel, zacskókban cukorral s kávéval; örvendezve rohan bé s még az ajtóban*): Etelka, Etelka! Kaptunk lisztet s cukrot s ká— (*megdöbbenve*): Hát itt mi történt?!

SZOLGÁLÓ (*sír.*)

PAPNÉ: Etelka! Itt mi történt?!

SZOLGÁLÓ (*szepegye*): Erre jött egy mesterlegén s hezzaveretett véllem mindent a földhöz...

PAPNÉ: Hozzáveretett? Egy mester-legény?!

SZOLGÁLÓ: A' hát.

PAPNÉ: S az hogy?

SZOLGÁLÓ: Az úgy, hogy egy asszon errefelé toszított egy cégért, akire az a mester-legén azt mondta, hogy ember.

PAPNÉ (*reszketve*): No, és?

SZOLGÁLÓ: S mind azt erősítette, mint a bolond.

PAPNÉ (*felkacag, aztán egyszerre kitör*): Jaj, hogy az a fekete-fene nem tudott tégedet megenni! Mielőtt idehoztalak volna! A mester-

legényeddel együtt! Aki mind azt erősítette! Hogy az én cserepeimet, egy ilyen kicsiség miatt! Jaj, azt a . . .! (*Földhöz vágja a kávé s a cukrot, toporzékolva kiszórja mind a lisztet is s a kondért is odazúgatja a falhoz és sokmindent lever*).

PAP (*temetésre készülöben, paláستtal a vállán, ünnepélyesen bejön*): Hát itt mi van?! (*A papné ott sír a szolgáló mellett. Nem szól egyik sem.*)

PAP: Mi van itt?! Mért sírtok itt rakásra? Hát ez miféle háború, itt a földön? Ki bolondult itt meg?

PAPNÉ (*szepegeve*): Ez a leány mind összetörte a vázáimat s a cserepeimet . . . Egy kicsiség miatt . . .

PAP: Hát ezt a kávé s ezt a lisztet!?

SZOLGÁLÓ: Azt a tiszteletes asszon, egy kicsiség miatt.

PAPNÉ (*a szolgálóra*): Hallgass, mert kettőbe hasítlak!

PAP: (*nyugalmat tartva*): Mielőtt hasogatnál, tudni szeretném, hogy mi történt.

PAPNÉ (*feláll s úgy magyaráz*): Képzeld, valami mester-legénnyel összekapott ez a leány s éppen akkor erre toltta azt a szerencsétlen csonka Ferencet a felesége s ezen összevesztek.

PAP: Hogy vesztek össze?

SZOLGÁLÓ (*szintén feláll s úgy magyaráz*): Úgy tiszteletes úr, kéröm, hogy az a mester-legén mind azt erősítette, hogy akit a kerek széken toszítanak, az ember.

PAP: Hát te mit mondtál?

SZOLGÁLÓ: Én azt mondtam, hogy az nem ember, hanem kéregetési cégér.

PAPNÉ: No, hallj oda! Emiatt a kicsiség miatt, az én cserepeimet, az én drága vázáimat! . . .

SZOLGÁLÓ: De bizonisten cégér vót, tiszteletes úr!

PAP (*a feleségéhez*): Hát te mért szórtad széjjel ezt a kávé s ezt a lisztet?

PAPNÉ: Én a cserepek miatt . . . Hogy ezek olyan bolondok voltak;

PAP (*küzködik, majd kikelve*): Jaj, azt a fehérsépek mindenségét! Hogy ezt a sok drága . . . Nohát! Istenem ne legyen, ha mind bolondok nem vattok! Bolondok! Bolondok! (*Lekapja a palástját, hasogatni kezdi össze, majd a földre veti és tapodja.*) Így hasogassanak össze engemet is s így tapodjanak össze, ha mind bolondok nem vattok! Bolondok! Bolondok!

EGYHÁZFI (*a temetésre készen, egy nagy énekes-könyvvel a kezében belép*): Egeknek szent Ura! (*Fogja a fejét.*) Hát itt mi történt?! (*A pap, a papné, a szolgáló háromfelé veszékenek. Nem szól egyik sem.*)

EGYHÁZFI (*felgott kézzel, bátortalanul közelít a pap felé*): Tiszteletes úr, drága jó tiszteletes úr, itt mi tudott történni?

PAP: Hát nem lássa!?

EGYHÁZFI: Én látom, de miért, ó, miért?

PAP: Ó, azért, hogy csonka Ferenc ember-e, vagy cégér.

SZOLGÁLÓ: Cégér, bizonisten cégér!

PAPNÉ (a szolgálóhoz): Te vagy a cégér! Cserepes cégér!

PAP (a felesége felé, a szolgáló felé): Itt süjdedjek el, ha bolondok nem vattok! (Nők pityeregni kezdenek. A pap dühödten kering, ropogtatja a talpa alatt a cserepeket.)

EGYHÁZFI (bambán néz, fogja a fejét.): Mingyárt, mingyárt, mingyárt megbolondulok!... (Szintén kerengeni kezd; egyszerre összeütközik a pappal s azt megragadja, mint egy mentő szalmaszálat): Mi történt? Hamar! Mingyárt megbolondulok! Mi történt?

PAP (fintorgó arccal, lassan): Mester-legény... szolgáló... együtt... Akkor csonka Ferencet erre tolja a felesége. Az egyik azt állítja a csonkáról, hogy ember; a másik azt, hogy cégér.

SZOLGÁLÓ: Én mondtam, hogy cégér!

PAP (mintha rá akarna ugrani a szolgálóra): Sssiiijj! (Az egyházfíhoz): Ezen összeverekednek... a cserép... a váza...

EGYHÁZFI (kétségbeesve): Ceégér?!

SZOLGÁLÓ: A' hát!

PAP (rátámadva az egyházfíra): Hát nem érti!?

EGYHÁZFI: Ceégér?

PAP: Cégér, cégér!

EGYHÁZFI: Hát a mi?

PAP: Maszkura, jel a kéregetéshez. (Megtalálja a szót): Báb!

EGYHÁZFI: Hhjajj! S emiatt a kicsiség miatt?

PAP (kering megint.)

EGYHÁZFI: S ezt a drága sok cserepet s virágot emiatt a kicsiség miatt?

PAP: Emiatt a kicsiség miatt.

EGYHÁZFI: S a lisztet is emiatt?

PAP: Emiatt.

EGYHÁZFI: S a palástot is emiatt?

PAP (kiáltva): Emiatt!

EGYHÁZFI: Most... most... megbolondulok... (Tépní kezdí össze a nagy énekes-könyvet. Dobálja széjjel a lapokat, tapodja a földhöz.) Így tépje nek össze, így tipodjanak össze, ha ebben a házban mindenki nem bolond! Ebben a házban! Mindenki! Nem bolond!

KURÁTOR (ládával a hóna alatt bejön, egy kicsit meghökken, de aztán tréfásan szemléli a dolgot): Hát itt mi az ánti van!?

SZOLGÁLÓ (megörvendve, bizalommal kapaszkodik belé a kurátorba): Bácsi, tegyen igazságot, tegyen igazságot!

KURÁTOR (megindul az egyházfi felé, aki még mindig kergül és szagat. Mentiben mellékesen a szolgálóhoz): Teszek, csak várj. (Az egyházfíhoz, akít megfog): Hó komám, hó!

EGYHÁZFI (kapálódzik, a papék felé bök s a szolgáló felé bök): Ezeknek hógasson! Mert ezek mind bolondok!

SZOLGÁLÓ (a kurátorhoz, előbb is, később is többször): Mondja, hogy cégér!

KURÁTOR (*egyházfihoz*): Komám, magának eddig szép esze vót!

EGYHÁZFI: Mingyárt megbolondulok!

SZOLGÁLÓ: Úgy-e, hogy cégér?

KURÁTOR (*szolgálóhoz*): Ne karicsájj! Hanem mondd meg, hogy ide mi az isten-nyila csapott bé, ebbe a házba?!

SZOLGÁLÓ: Olyan isten-nyila, hogy egy asszon egy maszkurát toszított erre, egy olyan kéregetési cégért, itt az úton.

KURÁTOR: Hát osztán?

SZOLGÁLÓ: Hát osztán vót itt egy mester-legén, aki véllem akart beszélgetni, s aki mind azt erősítette, hogy nem cégért toszítanak, hanem embert.

KURÁTOR: Hát osztán?

SZOLGÁLÓ: Hát osztán ezen eszevesztünk, s én a virágcserepeket s ő a biciklit esszetörtük.

KURÁTOR: Emiatt a kicsiség miatt?

SZOLGÁLÓ: E nem kicsiség! Mert cégér vót!

KURÁTOR: Hát a liszt?

(*Mindenki a papnéra mutat.*)

KURÁTOR: Mért?

SZOLGÁLÓ: Ő es azétt.

KURÁTOR: Hát a palást?

(*Mindenki a papra mutat.*)

KURÁTOR: Mért?

SZOLGÁLÓ: Ő es azétt.

KURÁTOR: Hát ez a derága énekes-könyv?

(*Mindenki az egyházfira mutat.*)

KURÁTOR: Mért?

SZOLGÁLÓ: Ő es azétt.

KURÁTOR (*a ládát istenes a földhöz vágja*): Igy üssön belém a ménkö, ha mind bolondok nem vattok! Mind, ahányan vattok!

SZOLGÁLÓ: Mondtam, hogy cégér vót! Mondtam s mondom!

KURÁTOR (*a ládából kidőlt irományokat kezdi széjjelszórni*): Tiszteletes úr! Itt vadnak az irományok! Nem tudomány kell a világnak! Hanem cégér!

SZOLGÁLÓ: A' vót! Cégér vót!

(*Amíg a kurátor «dolgozik», mindenki a maga rontásához megy és azt folytatja, mind jobban és nagyobb dühvel.*)

PRESBITÉRIUM (*nyolc gazda jön bé. Az első*): E' má igen!

KURÁTOR (*nekiszökök a presbitériumnak*): Neki a munkának! Ki mit ér! (*Az első a presbitériumból*): Há' mért?

KURÁTOR: Ne kérdezd, hanem vágjad!

SZOLGÁLÓ (*vigan, a tragédián felül*): Az embernek két lába van! (*Az első ember béáll a rombolásba.*)

SZOLGÁLÓ: Az embernek két keze van!

(*A második ember is béáll.*)

SZOLGÁLÓ: Az embernek két szeme van.

(A harmadik is béáll.)

SZOLGÁLÓ: Csak az ilyen ember, a másik nem ember!

PAP: Vágja az egész presbitérium!

(Az emberek sorba mind béállnak.)

KURÁTOR: Ki, hol éri!

SZOLGÁLÓ: Változzék békává, ki háborút csinál!

EGYHÁZFI: Jaj, mingyárt megbolondulok!

SZOLGÁLÓ: Ki a szép emberből rusnya cégért csinál!

PAPNÉ: Ki az én házamból egy romhalmazt csinál!

PAP (meggyújtja a papirosakat): Ki az én házamból tűznek lakodalmat csinál! (Egyre erősödő zongora-muzsika, mintha a rádióból szólna. Bartók: «Töltik a nagyerdő útját».)

SZOLGÁLÓ (énekei, miközben zúzzák a házat és égetik).

Töltik a nagyerdő útját,
viszik a székelly katonát.

(Künn trombita. Katonák masírozása hallik.)

Viszik-viszik szegényeket,
szegény székelly legényeket.
Úgy elviszik arr'a a helyre,
hol az út is vérrel festve.
Kit a golyó, kit a lándzsa,
kit éles kard összevágta.

Tamási Áron.

ÁLOM A BOLDOGSÁGRÓL EGY IDEGEN VÁROSBAN.

Amint elandalodva járok
végig ez ódon városon,
lelkemen őszi, bús felhőként
egy furcsa érzés átoson:

Talán itt kellett volna élnem
e halk, szép kisváros ölén,
Ege a vágyott boldogságnak
tán itt borult volna fölem.

Egyik alacsony, régi házban
laktam volna — ó egyedül!
hallgatva ábrándos nótákat,
melyeket a Csönd hegedül.

Be jó lett volna néked itten,
lelkem, te Csönd szerelmese:
itt úgy pergett volna az élet,
mint édes-bús gyerekmese.

Tengermély csöndben éltem volna,
nem mart volna a Zaj, a Láz,
s csöndben hulltam volna halálba,
mint megérett aranykalász...

— De jaj, a zord Sors úgy akarja:
mennem kell pokol-utamon,
s tépett szívembe nem suhan be
sosem az áldott nyugalom...

Szörnyű Babel gyilkos zajába
röpít már vissza, Sors, szeled...

S te csöndes kisváros, elengedsz?

— Jaj, hát megyek, Isten veled!...

(Esztergom.)

Aradi-Szabó István.

TAVASZVÁRÁS A TÉLBEŒ.

Szűzfehér hó lepi be a magyar tájat,
hulldogál az Égből nagy-nagy, sziurke bánat.

Hahogy kitekintünk a bús, téli tájra,
szegény, magyar szűvünk, jaj, hogy is ne fájna!

Árva magyarok, kik e hazában élnek,
vad hidegét nyögik trianoni Télnek . . .

Meggyötrött fejűkre bú-felhők havaznak,
s várva-várják jöttét ama szent Tavasznak,

amelytől elhamvad éltűk minden rossza,
s mely a vágyott, áldott feltámadást hozza.

Ma még makacs lakó a téli baj nálunk, —
de vidám Tavaszunk, szikla-hittel várunk!

Aradi-Szabó István.

CSONKA VERS A VÉN DUNÁRÓL.

Pesti, esti ödöngés közt itt állok a Dunaparton,
hab fölè hajolva látom vízbe meredt fura arcom.
Révészek, derék halászok fogjátok ki arcom mását,
kicsi népem szenvedését más népek, hogy meg ne lássák.

Alvó hajók dongja recseg, félelmetes a sötét víz
s ilyen sötét marad végig, míg hazámon keresztűlvisz.
Tudom, hogy más népek jaját, fájaldalmát is erre hozza,
de legsötétebben mégis szenvedésűnket hajózza . . .

Bölcs, nagy folyó, — ős szerepet vállalt a nagy béktítésre
germánok, magyarok, szlávok között — csak bár le ne késne.
Ballagó két testvér-partja nemzeteket és hazákat
megértésben összeköt és gyűlöletben szerteválaszt.

Mégis! . . . — — — — —
— — — — —
— — — — —
— — — — —
— — — — — Mégis . . .

Minket megint átok páhol, velűnk balszerencse játszik
s a nagy folyó úgy folyik, hogy nem Dévénytűl, de Mohácsig!
Csak Mohácsig . . . ahol fájón megborzong a habok fodra
s újabb magyar történelem hajtja fejét a habokra . . .

Fekete Lajos.

ARANY JÁNOS ÉLETRAJZA.¹

NEM CSUPA kihagyó robbanás-e a magyar irodalom? Nem a motor folyton gyorsuló berregése, hanem szegény bányászok távoli robotgatásai, mindig más helyen, mindent elülről kezdve százszor, ezerszer? Van emögött valami mélyebb értelem? Balassa megteremti a magyar lírát, elfelejtik. Zrínyi megteremti a magyar eposzt, észre sem veszik. Mikos számúzotten ír, Faludi ki sem adja legjava műveit. Kazinczyék úgy jönnek, mintha előttük csupa Tinódiak éltek volna, legföllebb Gyöngyösi. Még Petőfiék is úgy állanak föladatuk elé, ha már föltették magukban, hogy az irodalomalatti réteget fölemelik az irodalomba, mintha előttük jószerint semmi sem volna.

Arany példája a legvilágosabb, különösen fejlődésének abban a szakaszában, amelyről Voinovich életrajzának második kötete ad számot. Senki nem otthonosabb nála kora világáramlataiban; némely ponton meg is előzi az európai fejlődést. Képessége javát mégis olyan műfajra tékozolja, amely nyugaton másod-harmadsorba hanyatlott már. Páratlan tragikus érzéke van, de drámára csak futólag gondol, az meg eszébe sem jut, hogy lélekelemző módszerét regényben próbálja ki. Népéposzt ír, mint Homérosz és a Nibelung Ének költője s lovagi hőskölteményt, mint Ariosto és Tasso. Nyugati szempontból késett fényűzés ez, egy rendkívüli képesség birkózása korszerűtlen műfajokkal. Maga is érzi ezt, egy 1854-i levelében írja: «beláttam, hogy korunkban, még nálunk is, az eposz nagyon mondva csinált virág», de azért tovább viaskodik hálátlan föladatával, vállalva, amit Petőfi és a kortársak várakozása osztott ki neki, vállalva teljes alázattal a mű iránt, de vállalva az igazi alkotó romantikus hősiségével is, hogy azért hátha sikerül neki a lehetetlen.

Újra meg újra belefárad, elcsügged, de annál makacsabban elől kezdi megint. Hányszor nekifeszül, tudóshoz illő kortanulmány után, két trilógia-tervénél s milyen aggodalmak lankasztják közben! Még az is eszébe jut, hogy Toldi nem illik népies eposz hősenek, hiszen élete nagyrésze az udvarnál telik el. Mennyit gyötrődik, míg a középső rész szerelmi problémáját hozzáhangolja a már kiadott első és utolsó részhez. A hún eposzt nem is fejezte be soha. Mennyi művét megfojthatta csirájában ez a két óriási terv, műveket, amelyek ma többet jelentenek számunkra, mint — ha elkészülhetett volna — az egész hún trilógia.

Mégis meg kell ebben nyugodnunk. A műfajok minden nyelven ki akarják élni összes lehetőségeiket. Íróinkat pedig talán még a többi népeknél is jobban fűtötte a becsvágy, hogy egyetlen téren se legyünk másoknál alábbvalóak. Arany úgy tűnik föl az ötvenes években, mintha a világhórus összes

¹ Voinovich Géza: Arany János életrajza (1849–1860.) A Magyar Tudományos Akadémia kiadása, 1931.

epikus hangszerei ott hevernének előtte. Sorra kézbeveszi, kizengeti rajtuk a maga dallamát. Annak az olvasórétegnek a számára, amelyet Petőfi hódított meg, egész régi epikánk hozzáférhetetlen volt már: Zrínyi avult nyelve, Vörösmarty idegen formája miatt. Arany maga megkísérelte a Zrínyiász átírását, de abbahagyta; újat kellett alkotnia a krónikás Losonczy Istvántól a legmodernebb byroni kompozíciókig. S ami nyugaton már késett műfaji játszadozás lett volna, nálunk s a tőlünk keletre élő népeknél várakozást keltett, diadalokat aratott, közsükséglet volt, nem fölösleges újrakezdés, hanem végső, elmaradhatatlan betetőzés.

Az a tíz esztendő, amelyről Voinovich életrajzának új kötete ad számot, Arany pályájának legizgalmasabb korszaka. Szakadatlan tervezgetés, százféle nyugtalan próbálkozás. Az egyre széthúzóbb hivatás és hajlam egyensúlyban tartása. Rögtön a szabadságharc után erélyesen megtárgyítja addigi tárgyköretét a Katalinban és Bolond Istókban. Az elsőről már Salamon Ferenc megsejtette, hogy Vörösmartyék eredményeit akarja saját nemzedékének számára birtokba venni. A másik már a jövőbe mutat erőteljes naturalista színezésével. Később a balladák folytatják a Katalin modorát; romantikában s *claire-obscur*e fényhatásban csak egy a nagy különbség: a műköltői hangot, amelyet sem a Katalinban, sem a Bolond Istók I. énekében nem méltányoltak kritikussai, megint népköltőire cseréli vissza, bármily lelkifurdalást érez is néha, a petőfieskedők handabandái láttán, hogy ő azok közé tartozott, «akik a magyar költészetet megbuktatták, behozván a nyers, pórias elemet».

De 1850 nemcsak az epika kitágulását hozza meg Arany számára, hanem lírai erejét is egyszerre olyan fokon mutatja, amelyet Petőfi életében senki nem várt tőle. Két esztendő alatt fölrohant *Dante*-jával líránk oromművei közé. De nem az ő súlyos, tömör, sejtető módja kell a kornak, s maga is elhiszi, hogy ez nem nekivaló terület. Ennek az évtizednek a története világosan mutatja művészi tragédiáját. Folyton ki akar törni a számára kiosztott szerep határai közül s nem a siker hiánya bénítja, hanem hogy akkor aratja leghangosabb sikereit, mikor leginkább belül marad Világos előtti modorán s tárgyköreire. Minden elismerés azért sujtja le, mert újabb tilalomfa azon a más úton, amerre haladni szeretne. S minden tiszteletet megérdemelt, mert folyton csüggesztve is haláláig makacsul küzd saját bevált modora ellen, rajongói ellen, egyúttal teljesítve azt is, amit rajongói várnak tőle.

Voinovich életrajzának második kötete erről a küzdelmes évtizedről ad számot. Az a nyugalmas konstatáló mód, amelyet már első kötetében is mutatott, a pusztai napnak csaknem árnyéktalan, egyenletes fénye ebben a balladás, borús, villámlobogásos korszakban szinte idegenítő. Minden tény helyére illeszt, minden alkotást, minden tervet, tanulmányt számbavesz, csaknem személytelenül összegezve azokat a vonásokat, amelyekkel Gyulai nemzedéke köztudatba vitte a klasszikus Arany alakját. A tiszta eredmények könyve ez; a gazdag Arany-irodalmon kívül mindenütt értékesíti a még kiadatlan forrásokat is, de egy hangja sem vall rá, hogy a mai nemzedéknek Arany problematikusabb, mint valaha s még csak sejteni sem lehet belőle, hogy egy évvel megjelenése után egész sor jubileumi tanulmány próbálkozik majd meg vele, milyen új rangsorról lehetne fölcserélni Arany műveinek öröklött hierarchiáját. Igazi életrajz, a 19. század individualista, pozitívista szellemében, természetesen a miljó elmélet vakbuzgó kíméletlensége nélkül, amely az esztétikai megértés nevében az alkotó legegyénibb titkaiba is bele-
turkál.

Mértéktartó, izléses könyv, nem módosítja a nagy elődöktől ránk maradt Arany-portrét, de minden parányi helyét részletesen kidolgozza, úgyszólván már a végső pillanatban a mai nemzedék számára, amely annyira jóllakott nagy emberei életrajzával, hogy irodalomtörténeteiben kezdi a biografiát alászorítani a jegyzetek közé.

Nem *Arany-könyv* ez tehát, csupán az előtanulmány hozzá. Voinovichnak tudatos elhatározása itt, hogy magukat a tényeket hagyja beszélni. Nemcsak finoman elemző esszéíró módszerét áldozza föl az abszolút megbízhatóság érdekében, hanem még előkelő, tartózkodó stílszépségéről is lemond. Csak egyszer-egyszer villan valami művészi fény az előadásába, mint mikor a hún eposz első részéről beszél: «Két oszlop emelkedik a krónikák talaján: az osztozás és Buda halála; köztük színes kárpit leng, mint Atilla sátorpalotáin; a sors szele mozgatja». Van ebben a visszafojtottságban, ebben a tárgyitsteltő önmegtartóztatásban valami, ami nem stílszerűtlen Aranyhoz. Egyet okvetlenül elér: úgy bízunk rá magunkat, mint föltétlenül hitelt érdemlő kalauzra.

Mielőtt Arany jelentőségét a mai ember számára sikerül megfogalmazni valakinek, nagyon jó, hogy az előző nemzedék ilyen szolid, áhíftatos arc-képet tart elénk:

«Mi ilyennek látjuk őt!»

Juhász Géza.

AZ ARANY JÁNOSÉK LEPKÉJE.

Juliska pillét kergetett

a kerti violák felett

s az ambitusra jelfutott lihege:

— Apám! apám! gyönyörű sárga lepke,

és el szeretném fogni minden áron,

de ott fenn ül egy magas jázminágon.

Talán eléred . . .

A nótárius nagyon messze nézett,

túl a kerten, az öreg diófán is,

(előtte lúdtoll, papír, kalamáris,)

lelke vásznán az ifjú Toldi árnya.

Hogy térdét átölelte kicsi lánya,

szólt csöndesen, s a hangja nagyon mély lett:

— Én is éppen kergetem az enyémet.

M. Juhász Margit.

NÁSZ A PODMANICZKY-HÁZNAL.

FEBRUÁR 8-án 1933-ban lesz félszázada, hogy gróf Vigyázó Ferencnek, a M. T. Akadémia mecénásának anyai nagyapja, báró Podmaniczky János, a különc főúr, szinte száz esztendőskorában rákoskereszturi kastélyában elhunyt.

Báró Podmaniczky János, ki önmegtagadó fáradsággal gyűjtötte hatalmas vagyonát, mely ma javarészből a magyar nemzeti kultúrát szolgálja, rendkívül érdekes ember volt, összetéve homlokegyenest ellenkező jellemvonásokból. Fősvénység és pazarlás, hajthatatlan akaratérő és cselekvésre képtelen habozás, kiméletlen ridegség és megható gyöngédség egyaránt megvolt benne. Megkövetelte és megadta a formákat, de egyszermind túl is tette magát rajtuk. Kemény nagyúr volt bár, de egyúttal a legnemesebb értelemben vett demokrata, ki magát igazán jól nem a mágnásvilágban, hanem az egyszerű falusi emberek közt érezte s baráti köre jórészt papok, tanárok, ügyvédek sorából telt ki.

A báró korán özvegyen maradván, leányait, Máriát és Zsuzsannát teljesen elzárta a világtól. Házát, hol puritán egyszerűség honolt, csak hivatalos ügyben keresték fel a középosztály tagjai, leginkább olyanok, kik függő viszonyban voltak vele. Divatos, nagyúri gavallérok, ha óhajtották is, nem léphették át a zord küszöböt. Társaságbeli, házasulandó ifjú csak kettő járt a házhoz. Ezek egyike is, Radvánszky Antal, 1848-ban Zólyom vármegyei főispán, csak a közeli rokonság jogán (elsőfokú unokatestvére volt a bárónak, bár huszonegy esztendővel fiatalabb nála). A másik egy dúsgazdag kereskedőháznak tagja, Koppély (Harkányi) Frigyes, ki Podmaniczky János főtanácsadója és segítőtársa volt bonyolult anyagi ügyekben. E két férfiú lett idővel a Podmaniczky bárókisasszonyok élettársa (Zsuzsanna *második* férje lett Vigyázó Sándor).

Radvánszky és Mariska baronessze megszerették egymást s fia számára özvegy Radvánszky né már 1846 április 6-án levélben ünnepélyesen meg is kérte a leányt. A báró hét teljes hétig töprengett, de határozni mégsem tudott. Május 27-én kelt válaszában csak kerülgette a dolgot s a döntést bizonytalan időre elhalasztotta. Székács József, a nagynevű ev. lelkész, később püspök, ki nagyon jól ismerte az egész családot, így ír Podmaniczky Jánosról naplójában (mely jelenleg unokájának, Bartóky József özvegyének féltett kincse): «Bizonyos, hogy óhajtotta a frigyét, de ő semmire sem volt képes magát rögtön elhatározni; neki mindenhez sok idő, sok tanakodás és mindig bűnbak kellett, aki magára vállalja a felelősséget, akit azután ő, ha rosszul üt ki a dolog, okolhasson.»

A házasság csak nem akart dülőre jutni, bár a báró minden bizalmasával egyre-másra tanácskozott. Csupán Székács véleményét nem kérte ki, mert tőle — kevés ember mondhatta el azt magáról — a büszke báró, mivel szócsatákban többször sarokba szorította, igen tartott. Így ír erről Székács: «A báró nem szerette a neki imponálókat, de annál inkább örült, ha előtte másnak imponáltam».

Podmaniczky János még mindig nem egyezett bele a házasságba; hiába rimázkodott neki leánya. Az sem indította meg, mikor névtelen levelek ostromolták: «Ne tegye boldogtalanná a szerelmeseket s vigyázzon, mert a szenvedély mindenre képes!» Egy másik ilyen jótanáccsal szolgált: «Ha már semmi áron nem egyezik bele a frigybe, küldje leányát jó felügyelet alatt színházba, társaságba, hogy másokat is megismerjen, mert a lángot csak másik láng olthatja el.

A báró hajthatatlan maradt, míg egyszer csak Székács nem vette kezébe a dolgot, ki Naplójában érdekesen írja le az esetet.

A lelkész elment a Podmaniczky-házba, mely az Üllői-úton a jelenlegi 16/a. és b. sz. paloták helyén állott; nagy, süllyedt, földszintes épület, kikönyöklő vasrácsokkal. Bejelentette magát Jancsi inassal Mariska kisasszonynál, de az inas mindenáron a báró szobájába akarta vezetni. Mikor Székács kötötte magát hozzá, hogy ő a kisasszonyhoz jött, oda vezette, de szigorú parancsa lévén rá, gazdájával is közölte, hogy vendég van a háznál. A lelkész tudta, hogy a szomszéd szobából minden szavát éberem figyelik. Emelt hangon mondta el tehát a bárónőnek, hogy ő Radvánszky megbízásából jött, akinek a számára, mivel nagyon szereti, feleségül kéri, csak azt szeretné tudni, hogy ez az érzelem kölcsönös-e? Podmaniczky Mariska nem titkolta, hogy ő is hasonlóan érez s egyúttal bánatosan elpanaszolta, hogy bár atyja tud a dologról, beleegyezését nem adja meg a házassághoz, hanem örökös bizonytalanságban tartván őt, veszélyezteti boldogságát s a kétségbeesésbe kergeti, ami még egészségét is aláaknázza.

— De miért nem szóltak nekem? — kérdezte erre Székács.

— Mert atyám tiszteletes urat ellenségének tartja — volt a felelet.

— Lehetetlen! *Megyek, megkérdezem őt magát* — s ezzel a szomszéd szoba felé tartott, melyből távozó léptek zaja hallatszott.

— A báró tartott rám valamit — folytatja tovább a naplóíró — s úgy jellemzett, hogy mindjárt pisztolyt szegeznek a mellének.

— Hallom, ellenségének tart — kezdte meg a másik szobában a beszélgetést, — de most nem azért jövök, hanem mondja meg nyíltan: mi kifogása van Radvánszky ellen?

A meglepett báró néhány pletykát hozott elő, melyeket Székács üres rágalmaknak minősített, melyektől a legkiválóbb ember sem ment. Majd így folytatta:

— Gondoljon Méltóságod fiatal éveire és szándéklott házasságára. . .

Az Istenért, ne idézzon elő olyan szerencsétlenséget leányánál, melynek maga idejében Méltóságod lett áldozatává. Radvánszky minden téren kitűnő férfiú!

— Miért nem informáltak engem erről az oldalról? — védekezett a báró.

— Podmaniczky János ne hallgasson asszonyi pletykákra és irigy ördögökre. Nem megyek el addig, míg nem dönt!

A makacs ember végre beadta a derekát s Radvánszky, ki időközben előzetes megállapodásuk szerint megjelent a háznál, pár perc múlva boldog vőlegénynek mondhatta magát. Ragyogott az arca Mariskának is, de a legboldogabbnak Podmaniczky János látszott, mint akinek mázsás kő esett le a szívéről...

A lelkész hamarosan ajánlotta magát, hogy ne zavarja a boldog idillt. A báró kikísérte vendégét, de búcsúzásakor odasugott neki, hogy a felelősség most már rajta (Székácson) van. Ez ünnepélyes, lelkes pillanatban sem tudta magát megtagadni!

* * *

Letelőben voltak a mátkaság napjai s készültek a nászra. A fővárosnak azonban nagyon meleg napjai voltak ebben az időben: Görgey ostromolta Buda várát, Hentzi pedig lőtte Pestet, amely egyre jobban kiürült, mert lakossága ki erre, ki arra elmenekült. A báró Székácsot kérte, hogy hirdesse ki az új párt istentisztelet keretében. A lelkész vállalkozott is erre, ha még a golyók úgy hullának is, de hozzátette, hogy rajta kívül aligha lesz más a veszélyeztetett helyen.¹

Ilyen hirdetéssel azonban nem érte be Podmaniczky János s így meglegedett, hogy csak Rákoskeresztúron és Radványban az istentiszteleten tegyék közhírré.

Podmaniczky János Petényi Salamon János, a kitűnő ornithológus és a vőlegény útján arra is felkérte Székácsot, hogy ő legyen az eskető pap.

— Szívesen, de csak azzal a feltétellel, ha ehhez Melcer Jánosnak, a kereszturi papnak engedélyét megszerzik. — Ebben aztán meg is állapodtak.

Elkövetkezett az esküvő napja is, május 26. Székács reggel mindjárt kiment Keresztúrra, de feltűnt neki, hogy a házigazda valósággal menekült előle. Itt valami nincs rendben! Gyanut fogva átsietett Melcerhez, kire a méhesben rá is talált, amint teljesen elmerülve az esketési beszédet tanulta... Hát itt a baj; Melcernek senkisé sem szólt s most ő tartja magát eskető papnak! De adjuk át a szót a naplóírónak:

— Kihallgattam az egész beszédet s visszamenve a kertilakba (a Podmaniczky-portán), elhatároztam, hogy Melcer beszédét, mely a báró s Mariska életét mesterileg rajzolta, felhasználom.

¹ Rákoson, Zsivora György kastélyában, hol meghúzza magát, kelt levele 1849. máj. 9. Csal. lt. III. 3. 373. fasc.

Tizenegy órára a kastélyban voltam a megérkezett vendégekkel együtt. Mariska megtudván, hogy Melczer az esketőpap, kijelentette, hogy nem esküszik neki. E részben sokat örökölt apja természetéből. Én kérleltem, hogy ne mellőzzék Melczert, kitől, mint kitűnt, írásbeli felhatalmazást sem kértek. A báró Petényit szidta, ki védekezett, hogy nem kapott ilyen megbízatást. A báró erre Petényivel és Radvánszkyval Melczerhez sietett és tizenkét órára hozta az írásbeli felhatalmazást. A templomban Melczer is ott volt s hallgatta a beszédet, mely három részből állott. Melczer egyre nagyobb ámulatba esett s végül megkérdezte, hogy honnan vettem?

— Egy német magazinból fordítottam.

— Lehetetlen, hiszen ez az én beszédem!

Mire én: *Docta capita conveniunt.* (A tudós fők találkoznak.)

— Ez valóságos miraculum — hüledzett Melczer.

Ebéd előtt Radvánszky és Petényi minden vendégnek megsugta, hogy a báró a toasztozást megtiltotta. Vendégek voltak: Podmaniczky László, Illés Ádám, Füredy Lajos, Petényi, Melczer s egy vén német kisasszony, a nevelőnő; külön asztalnál a birák, a jegyző s pár presbiter.

A báró inkább járt, mint ült s nekem kitűnő penci óbort hozott, nagyon megdicsérve azt. Erre kaptam magam, ittam és felálltam:

— A bor megoldotta a nyelvemet, büntesse meg a báró a borát, én szívből éltetem az új házaspárt stb.

A báró könnyezve hallgatta a beszédet és koccintott.

Kíváncsi voltam, hogy mit felel a házában abszolút úr ilyen vakmerőséghez? Nagy csodálkozásomra könnyes szemmel hozzám jő s fülembe sug, hogy most már igyam László öccséért, ki neki mindig kedves és jó rokona volt. Teljesítettem.

Aztán ismét jő, hogy igyam a vén kisasszonyért is, ki Mariskának anyja helyett anyja volt. Megfogadtam szavát s németül — mert a kisasszony német volt — oly érzékeny toasztot pöndörítettem, hogy az egész család jóízűen könnyezett.

Aztán Petényiért kellett innom, mit vidámabb modorban tettem.

Aztán a falu előljáróiért kellett toasztoznom, kiknek emlékül egy csöddört adott, amit szintén bele kellett vennem a toasztba.

Utánam Radvánszky éltette a bárót, majd vége-hossza nem volt a toasztozásnak.

Legvégül, utoljára szót kértem s Melczert éltettem, kinek a szép esketést köszönhetik. Elmondtam, hogy engedélyéért hálából szép beszédjét nem engedtem kárba veszni. Lett nagy nevetés. Aztán a kertbe mentünk feketézni. A báró köszönte, hogy tilalmát megszegtem s így ilyen jól mulathatott.

* * *

Ilyen vidám hangulatban röpíthette radványi várkastélyába hitvesét Radvánszky Antal.

Vargha Zoltán.

A BOLKY KISASSZONYOK.

AZ ÖREG Mitroviczné a nagy karosszékekben ült, az aranytükör alatt és büszke volt rá, hogy soha semmiféle gyerekbetegsége nem volt. Hatan voltak testvérek — Isten nyugosztalja őket — s mind átestek mindenem, de őt nem fogta se kanyaró, se bárányhimlő, szamárköhögés, se semmi. Azt mondják, akit gyerekkorában elkerül az efféle, azt nagykorában veszi elő s annál veszélyesebb. Na, hála Istennek, ez sem vált be — s le is kopogta mindjárt a szék karján: jó órában szóljak — nem keresett a betegség soha. Hiába, jól mondja a szólásmondás, hogy nincsen szabály kivétel nélkül, igaz, hogy mértékkel élt világeletében ésatöbbi, ésatöbbi, de nem figyelt rá senki. A nagyetű Kozmáné már az uzsonnán jártatta az eszét, — ami igen jó szokott lenni ilyenkor vasárnap délutánonként a Bolky kisasszonyoknál — a két leány pedig mereven ült a kis szalonzasztal körül, beleriadva az utolsó néhány hét s a ma délután furcsa történéseibe.

Talán négy-öt hete, hogy ez a Mihályfi, a Krisztina-majori intéző bejött a boltba képeslevelezőlapért. Kora estébe hajlott s mind a hárman bent voltak. Katalin és Erzsébet hátrább, az üvegkalickában valami üzleti levelet írtak s a kisebbik — Józsa — kitergette az albumokat az intéző elé. Az intéző óriás testével betöltötte az egész kis boltot, ahogy ott állott csizmásan, bricseszben — sörtés gazdaszkalapját, lovaglőostorát kézben tartotta — s lapozott az albumban, de nem nézett oda, hanem úgy lesunytt fejjel felsandított a lányra, ügyetlenül és csodálkozásformán. Már másodszor lapozta az albumot visszafelé, akkor azt mondta, miután köhentett:

— M... mennyi sok levelezőlapjuk van.

— Ó, van még! — Két másik albumot hozott a lány s egy kis mozdulattal a forgó állványra mutatott, amelyen inkább helyi felvételek voltak, a Kossuth Lajos-utca, az állami gimnázium, a Rákóczi-szobor és a Városháza.

Az intéző végül is találomra kiemelte Greta Garbót, meg a Bercsésényi-ligetet, a szökőkúttal.

— Ezt kérem.

— Huszonnégy fillér.

Kitette a pénzt apróba, köszönt s az ajtóból visszafordult.

— Meg egy... egy kis noteszt is kérnék.

— Kockásat?

— Kockásat... — és népdalosan rezgettette a hangját.

Azóta majd mindennap bejárt az intéző és a Bolky kisasszonyok megrezzentek a kis boltban, ahol jószágú könyvek és egyéb papírok, folyóiratok és ceruzák között üldögéltek már időtlen-idők óta. Hetenként felváltva egyikük takarított és főzött délelőttönként, délután mind a hárman bementek az üzletbe, s itt kedvesek voltak és tiszták. S ha nem jött vevő és minden rendben volt, akkor a könyveiket olvasták, felvágatlanul, úgy oldalról belelesve, ami nehéz és fárasztó ugyan, de már beleszoktak és már a fejüket mindig féloldalt tartották kicsit, mint a csodálkozó, szelíd madarak. A tekintetük valami mélységet és messzeséget kapott már, a szájuk — egyre halványodó és vékonyodó szájuk, amelyet megszigorítottak az idők — valami bölcs és fanyar kedvességet kapott. Nem voltak beszédes természetűek, ahogy ott ültek a könyvek között — mint lapok közé préselt régi virágok egy verses, kapcsos emlékalbumban, — keveset beszéltek, mert amiről beszélni érdemes, azt elmondják az írók amúgy is.

Kezdet nélkül, eredendően vénlányok voltak a Bolky kisasszonyok, ahogy föld a föld, víz a víz és felhő a felhő, az Isten rendeléséből, öröktől fogva és változhatatlanul. Talán vénlány volt már az anyjuk is, csak valahogy tévedésből, csodából szülte őket rendre; minden ősi vénlány lehetett és talán sose voltak fiatalok, már úgy születtek vénlányok.

A boltocska eltartotta őket és ők hálásak voltak neki érte és úgy tisztelték, mintha idősebb bátyjuk lett volna. Elgondozták, dédelgették, díszítették s most éppen azon gondolkoztak, hogy — a helyi lap szerkesztőjével karöltve — kölcsönkönyvtárat csinálnak. — Ó, hivatás ez, terjeszteni a betűt, a kultúrát!

Estéknként sétára mentek hármában a folyó partjára s megilletődve lestek rá a holdra, amint a tulsóparti füzesekből elédugja a fejét. Vasárnap délelőtt a Szent Demeter-templomba jártak, buzgón imádkoztak, kicsi hangjukon dicséreteket énekeltek, nikkelpénzt hullajtottak a perselyekbe s barna krajcárokat osztogattak a koldúsoknak. Délután vendégek jöttek, Mitroviczné, a trafikos és Kozmáné, a nyugdíjas özvegy és akkorra jó süteményeket készítettek. Habos, diós csókot és püspökkenyeret, nyáron madártej, vagy vaníliafagylaltot, néha édes likőröket ittak, ősszel mustot, — új diót ropogtattak hozzá — s az esztendőök szálltak felettük, úgy szálltak csendesen, mint a galambok a Demeter-templom tornya felett s ők megültek az idők vackában, halkan bűgva egyet-egyet, mint azok az árkádok melegében.

Most megrezzentek. Az intéző kis gíggje majd mindennap megállott a Főutcán a boltjuk előtt. Mihályfi bejött — már kezitesókolomot köszönt — és vásárolt töltőtollat, kopírpapírt, pirostintát, rajzszoget és egy napon — könyvet. Megvette Petőfi összes költeményeit díszkiadásban s ettől kezdve beszélgetett. Sőt egyszer már nem is vett semmit.

— Csak úgy benéztem kegyedekhez, — mondta — erre volt dolgom — és beszélt a Krisztina-majori eseményekről s volt egy anek-

dotája : a gróf Zemplényi-uradalomban történt volna a dolog. A kis konteszek nem akartak enni. Az öreg gróf meg mindig rájuk ripakodott, hogy mit affektálnak ! Ez az eleje. Na a minap aztán beállít a harkánypusztai számadózkodás, hogy azt mondja : méltóságos uram, affektálnak a malacok. — Na, hogy, hogy? — Hát nem akarnak enni. — Jó, hehehe, nagyon kedves, a vén csacsi hallotta, hogy a gróf azt mondta a lányoknak s azt hitte, hogy . . . és körülményesen elmagyarázta a dolgot.

És Józsa — Bolky Józsa — nevetett ! Ó, sokat nevetett, hogy a Krisztina-majorban van egy hófehér tehén, Samunak hívják és akaratos állat, van aztán ott egy béresné, Tohonyákné nevezetű, az feji, de mástól nem hagyja magát az Istennek se s Tohonyáknénak kék fejkendőt kell kötni a fejéhez. Egyszer új kendőt kapott s Samu majd összetörte az istállót. Hát ilyet ! És van ottan két nagy kutya : a Bundás, meg a Zsandár és négy kisebb : Szellő, Floki, Cicke és Furdancs és van egy egészen picike, de ennek van a leghosszabb neve : Ferdinánd, jaj de jó ! Van ott egy istállólegény is, aki felemel egy ökröt — bizony Isten — rettentő ereje van és van . . . van tizennégy ló. És az intézőlakás elé csináltak kertet — az ablak elé — valami gyönyörű, és van egy akácfa, amelyik minden esztendőben kétszer nyílik, ó, rettentő sok érdekes dolog van a Krisztina-tanyán és igazán mindennap történik valami.

S Bolky Józsa el-elnevetégtél a dolgokon — még a kezét is összecsapta — s tán a nevetéstől, — de mintha telni, gömbölyödni kezdett volna és a szeme megfényesedett, a hangja hangosabb lett, a mozdulatai szélesebbek ; szépült — de igazán — szépülni kezdett Bolky Józsa s huncutokat mondott az intézőnek, például azt mondta búcsúzóban : tiszteltetem a Samut ! Erre az nagyon nevetett s meglengette az ajtóból a gazdászkalapját — hahaha, jó, majd megmondom neki, hahaha s megkérdem, mit izen vissza, hahaha — és lengette a kalapját, míg elhajtott. Másnap beállított, hogy köszöni szépen Samu az üdvözetet, azt izeni hogy muuúúúú. Nahát — muuúúú — azt izeni Samu és olyan felségesen tudta utánozni a tehénbögést — muúúú — és nevettek, nevettek s a polcokon összenéztek a díszkötésű remekírók.

Katalin és Erzsébet megrettenve figyelték az eseményeket s nem beszéltek róla, se Józsaival, se egymásközt. Úgy nézték, mint valami természeti tüneményt, valami megmagyarázhatatlan égszakadás-földindulást s csak apró, tárgyilagos szavak estek, például azt mondta egyszer Katalin.

— Micsoda parlagi ember — s tudták, kiről van szó.

Józsa nem felelt, csak leszegte a fejét.

Erzsébet utánavetette :

— Ez nem olvas soha, tán még ujságot se.

Józsa felnézett s csúnya, kis fény cikkázott át a szemén, de el is enyhült rögtön.

— Először is olvas, — mondta — másodszor nem az a fontos, hogy olvasson.

Csend lett. Erre nincs mit szólni. Nem az a fontos, hogy olvasson! Istenem.

Még estek aztán később így apróka, csipp-csupp szúrások — kivált, hogy már beszélni is kezdtek az emberek, de inkább csak úgy kezelték a húgukat, mint valami beteget... valami beteget, akinek valami furcsa, egzotikus betegsége van, ó, valami kívánatos és borzongató betegsége, valami csodálatos baj, amit úgy... úgy kapni csak, se ételtől nem jön, se hűléstől, huj...

Már beszéltek róla az emberek. Mitrovicz né szolt, meg mások is, kerülgetve. A főjegyzőné meg a fülük hallatára mondta egy este a Főutca sarkán, hogy szembejött a társaságával — de látszott, csak úgy mondja hirtelen, hogy hallják — ez a Mihályfi, nahát, mit szólsz édesem! — hír volt róla s valami betört az életükbe.

Most ott ültek négyen s nem beszéltek róla, de benne volt a levegőben. Kora délután egyszerre csak beállított Mihályfi, hogy mennének el a Bercsényi-ligetbe, vándorcirkuszosok vannak ott, megnéznék, van valami csuda egy lovuk, azt mondják, csárdást táncol két lábon. Érzett, kicsinált dolog s Józsa elment vele.

— Uzsonnára itthon légy — s elkerülte Katalin, hogy Mihályfit is hívja.

— Jójó — és elment.

Már eljött az uzsonnaidő — még vártak feszületen — Kozmáné fészkelődött a sarokban, az órát nézte, végre is Katalin felállott — uzsonnázzunk. Uzsonnáztak.

Kozmáné, dicsérte a kuglófot s ez mégis valami enyhéséget hozott, mert Kozmáné ugyancsak tudja, mi a jó s ha ő egyszer valamire azt mondja — s közben felhúzza a szemöldökét, csippent az ujjával, hogy — finom — akkor az finom. Erzsébet lediktálta nekik a mandulakrém receptjét, de Józsa csak nem jött — s kicsit hallgattak. Mitrovicz né az ura operációját beszélte el, színesen, sok részlettel, — s Józsa még mindig nem jött s restelték nagyon. Katalin az ablakhoz lépett s elnézett az Arany János-utcán végig, hátha meglátná jönni. A Szillerték szolgálója borért ment a Makkhetesbe, a pékék előtt kintállott a legény s rászólt valamit, nevettek. A kaszárnya felől két katona jött elé, azok is megálltak. Odébb az öreg Mattyasovszky néni az ablakban ült a macskájával s együtt forgatták a fejüket, ha jött valaki az úton, Mattyasovszky néni, meg a macska. Messzebb, a sarkon Énekes Jóska, a világ bolondja cigánykerekezett el, nagy kurjantásokkal s a gyerekek nevelték. Jöttek Hegedüsék már hazafelé a két gyerekkel, ránköszöntek Katalinra s Hegedüs né odaszólt — láttuk Józsat a cirkuszban, nagyon jól mulattak. Katalin belesápadt — Józsa csak nem jött.

Mitrovicz né felállott és kezdett elköszönni.

— Hát mennénk is, — Kozmáné is felállott — későre jár. Ilyenkor már otthon a helye az embernek — s a szalongarnitúra majd, hogy forogni kezdett a Bolky kisasszonyokkal.

A vendégek elmentek. Visszaültek az asztalhoz és néztek maguk elé, ölbeeresztett kézzel.

Végre megcsikordult a kapu, de nem mozdultak. Még akkor sem, mikor Józsa bejött s már nevetett is.

— Szervusztok, — s összecsókolta őket — jaj de nagyszerű volt, te! Láttátok volna! — mert a ló igazán csárdást táncolt s két kutya, fiú- meg lányruhába ágált, egy majom biciklizett és a bohóc! valami ennivaló!

— Most kell hazajönni?

Józsa pillanatra elkomolyodott, de aztán legyintett.

— Még hét óra sincs — és mesélte, mesélte tovább.

— Egyél.

— Jaj, nem vagyok éhes, ettem sóskiflit meg savanyúcukrot és ittam málnaszörpöt, egész beteg vagyok — és ezen is nevetett. — Ej, hát mit ültök itt, mint a faszentek! Te, hallgassatok ide, — erre készült, — ügylátszik — estére elmegyünk a színházba, jó? Várjatok csak. Tudniillik Mihályfi szerzett négy jegyet. A Hamburgi menyasszonyt adják, Sasadi Ollyval, még úgy sem voltunk, mióta itt vannak. Naa, igazán.

S macskásan dörzsölődött hozzájuk, ahogy ott ültek, de érezni lehetett, hogyha nem mennek is, ő elmegy — ebből baj lesz — ő elmegy! Jó háát... elmennek. S készülni kezdtek, háromnegyednyolcra jön értük Mihályfi.

Az intéző harsány illedelemmel köszöntött be, nagy kezitcsókolozva s a savanyú fogadtatásra nem került beljebb — 'szen úgysis menniök kell már, majd máskor teszi tiszteletét szíves engedelmeükkel — de nem is romlott el a nagy kedve s tömött, picit deresedő bajusza alatt, folyton mosolyoghatnékra állott a szája.

Elindultak. A szűk gyalogjárón hárman még csak elfértek volna, de négyen már nem. Egyszerre csak együtt mentek Józsa, meg az ember s mögöttük az idős Bolky kisasszonyok, úgy mentek a színházba, ahol végtére is jól telt az idő mindnyájuknak — a férfi figyelmes volt, cukrot hozott és műsort — s hogy kijöttek, alig volt ellenvetés, mikor azt mondta, nézzenek be kicsit a Gambrinusba, ha szabadna...

Kiültek hát a Gambrinusban, a ponyva alá s Mihályfi bort parancsolt, butéliását. Nevetett, míg sorba töltött.

— Adta Höbnere — így hívták a Gambrinusost — a magam borát vásárolom itt vissza. Én harmincöt fillérjével adom neki literjét pucéron, ő meg kettőnegyvenért adja vissza butéliával, ezüstkupakkal, meg cifra címkével. Na mindegy.

S a színházról beszélgettek. Szép volt. Erzsébet azt mondta, ez a Sasadi Olly gyönyörűen öltözködik s Katalin ráhagyta: nagyon finom jelenség.

— Á! — mondta az intéző s csak Józsat nézte erősen — olyan ez csak, amilyeneket a divatlapokba rajzolnak, olyan... olyan merev. Nem ő a szép, nem ő!

S mások is jöttek rendre, a főjegyzőék is Barabás tanárékkal s Dénes doktor a polgármesterhelyettessel és még sokan a jó, finom meleg éjszakában s suttoztak egymásközt — a Bolky kisasszonyok, a Mihályfi intézővel, nahát!

Színészek is jöttek: Sasadi Olly is egy tiszttel — bakompartos, kövères őrnaggyal — s beültek egy boxba, vacsoráztak és az őrnagy hallgatott. Sasadi Olly beszélt, beszélt, beszélt s nevetett, nagyon hangosakat, túldallamosan s mindenki azt mondta — a főjegyzőék, Barabás, a polgármesterhelyettes, mindenki — milyen drága!

A cigány húzta és ittak az emberek és kezdtek megmutatkozni. Ahogy erősen múltott az éjfél, úgy lettek egyre gyűröttebbek s nyujtóz-kodóbbak, a főjegyzőné táncolt a sarokban egy fiatal, japánarcú kis tiszttel, csak úgy helyben topogtak kicsit, diszkréten s mindenki nézte őket, pletykás szemmel, keresve rajtuk valamit. Sasadi Olly húzott a kucsebértől, levelezőlapokat írt aztán s az őrnagy székestől vállonölelte és a lány nevetgélt. Mihályfi virágot válogatott Mári nénitől, két-két kis csokor szegfűt, Katalinnak s Erzsébetnek s három szál piros rózsát Józsnak s bókka adta át finoman és már csak egymást nézték. Valami barátja is bevetődött Mihályfinak, doktor Kirsa nevű a városházáról, kapatosan s folyton odaokvetetlenkedett az asztalukhoz, odakoccintott s mondott mindenfélét, célzásokat — hej, szerelmes a Krisztinamajori intéző! — meg hogy — eredj haza Péter, bógnek a tehenek! s más effélét. S az intéző hetykén gágogotott vissza — szerelmes, mert teheti, magyar állam fizeti! Ha bógnek, nem a te bajod! — s így. Végre is megsokallotta s nyomatékkal kiáltotta vissza — két ökölre támaszkodva, megnézve erősen: mit is mondott Horatius Cocles? a beszédből sok lesz! — s a fiatalember elhallgatott.

Józsa úgy kivirult, hogy azt hitte, alig fér el a széken. A két idős Bolky lány mereven ült, hallgatva s néha ki tudja kinek-minek, micsoda el se is hangzott kérdésre ingatva a fejüket, ó Istenem.

Két órára járt, mikor elindultak haza. Mentek végig a Kossuth Lajos-utcán, át a Bolgár-közön s be az Arany János-utcába — elől Mihályfi a lánnyal, pusmogtak, ki tudja mit — mögöttük ők ketten, úgy ballagtak csendesken, az alvó gömbákácok között a kapuig, ahol az ember összevágta a bokáját s elköszönt, Józsnak hosszan kezét csókolva.

A Bolky kisasszonyok bementek, kicsit tétován álldogáltak és aztán ágyazni kezdtek. Józsa a virágokat látta el, vizet hozott kis vázába, nagy vázába, leoldotta róluk a spárgát, drótot s szétbontotta őket, hadd éledjenek, az orrát beledugta a csokor közepébe, oda is szoritotta az arcához s nagyot lélegzett belőle.

A két idős Bolky kisasszony a két nagy ágyban aludt, Józsa előttük a diványon, arra dobta most magát s nevetett, nevetett, csak úgy, mert jól esett. Katalin és Erzsébet a hajukat fésülték a nagytükör előtt, aztán pohár vizet készítettek oda s két-három szem kockacukrot,

amit el szoktak szopogatni ilyenkor s gyufát az éjjeliszekrényre. De még nem feküdtek le, csak ültek az ágyuk szélén, hallgatva. Józsa felugrott, a tükör elé penderedett és illetlen módon vetkőzni kezdett s énekelt hozzá Sasadi Ollyt utánozva, szemérmetlenül.

— Józsa! — majdnem egyszerre szóltak rá, de nem hederített rájuk.

Katalin és Erzsébet vállat vontak s lefeküdtek, hanyattfeküdtek és a mennyezetet nézték, amelynek a közepén gipszangyalkák tartották a lámpát.

Józsa eloltotta a villanyt s egy bukfenczel a díványra vetette magát. Aztán feltérdelt, odafordult a sötétben az ágyakhoz s azt mondta kicsattanó hangon. Szinte világított vele, — ahogy mondta :

— Te! Férjhez megyek! . . .

S a Bolky kisasszonyok utánafüleltek a hangnak és feküdtek ott a sötétben, elnézve magukba, elnézve az éveknél muló során által hátrafelé . . .

Török Sándor.

MIKOR A FÉNYSZÓRÓK ELÉGTEK.

Karácsony este volt : fehér és álmos este.

(Sosem voltam az élettől oly messze.)

Mi együtt ültünk dermedt csendben négyen:

anyám, öcsém, hugom, halk esti fényben.

Árnyas falunkról apám képe intett,

ő akkor nem rég hagyott árván minket.

Én Vergiliust fordítgattam éppen,

de egyre messzebb, egyre messzebb néztem

a holt betűkről. Lásd, szerelmes voltam.

Egyszerre, hogy a könyv fölé hajoltam,

két vékony vállam megremegett némán.

Jó, hogy senki sem nézett akkor énrám,

s nem látott senki két gyermekszemembe.

Egykedvű óránk tikk-takkolt merengve,

anyám szívén dermedten ült a bánat,

(még szörnyű súlya volt a gyászruhának,)

hugom mesébe feledkezett mélyen.

De én a csendből hirtelen kitéptem

riadt magam, s karácsonyfánkon gyorsan

minden fényszórót sorra lobbantottam

és néztem táguult szemmel, míg elégték.

Tudom, hogy akkor valahol felétek

is elsuhanl nyugtalanságom árnya,

s te jól emlékszel dúlt karácsonyfámra.

M. Juhász Margit.

A KÖZÉPKORI BUDA.

AVILÁG valamennyi városa közül a középkor Rómát ábrázolta legszívesebben. A festői és fantasztikus, történeti hűséggel nem törődő veduták körül az örök város arca úgy dereng elő, mint halvány visszaemlékezés, kis jóakarattal rá lehet ismerni. Bizonyítja, hogy e nagy korszak sohasem jutott el a térképrajzolásnak arra a fokára, hol a szervezeten és útvonalépítésben tökéletes római impérium állott. A városképek első nevezetesebb sorozata egy mainzi dékán, Bernhard von Breydenbach szentföldi útleírásában maradt ránk, mely 1484-ben jelent meg egyszerre latinul és németül. Breydenbach egy festőt, bizonyos Utrechti Erhardot vitt magával, ki gazdájának hét gyönyörű városképet pingált. Két évvel később olasz ember, a bergamói Philippus Foresti adott ki egy fametszetes könyvet s neki a Supplementum chronicarum szerény címét adta.

E két mű látképsorozatából Buda egykori arculata hiányzik. A magyar főváros egy monumentális kiadványban lép az ismeretekre szomjas külföldiek szeme elé a Schedel-krónikában. Hartmann Schedel nürnbergi humanista volt a sekély tudományos értékű mű szerzője, mely Liber chronicarum címmel 1493-ban jelent meg. Schedel szorgalmasan gyűjtötte a rajzolt városképeket. Szenvedélyében a helybeli gazdag kereskedő, Sebastian Kamermaister támogatta, kinek üzleti kapcsolatai Bázeltől Erdélyig behálózták Európát. Kamermaister ügynökei szerezhették meg Schedelnek azt a Budáról készült rajzot, mely a krónika fametszetének mintául szolgált. Hozzá lehet tenni, hogy a rajz 1470 előtt készült, mert az emléket őrző fametszetben a budavári koronázó-templom 1470-ig kiépült tornya még épülőfélben áll.

Több okból állítható, hogy a Schedel-krónika illusztrációi nem készültek a mai értelemben véve lelkiismeretesen. Részben azért, mert egyes városképek más és más cím alatt kétszer-háromszor megismétlődnek. Részben azért is, mert a fametszők, Wolgemut és mostohafia, Wilhelm Pleydenwurff nagy szabadsággal használták fel a mintaképrajzokat; városokat összevontak, elhagytak részeket, pusztá mezőket önkényesen házakkal népesítettek be.

A kétezzer fametszet közül, mely a könyvet díszíti, Buda, huszonkilenc más várossal egyetemben, az aránylag autentikus ábrázolások közé tartozik. Az 1493-ban készült fametszet első részletesebb képe a városnak. Reprodukciója azóta a régi Budapestet tárgyaló művekben sokszor látott napvilágot. Ki ne érzett volna homályos vágyakozást, mikor az együgyű látkép fölé hajolt? A kép balsarkát a hatalmas királyi vár foglalja el, erődítményeinek alját a Duna hajjai nyaldossák. Arrább, az apró házak zezugos rengetegéből két egyház emeli égnek a fejét, a Mária Magdolna- (ma helyőrségi) templom és a koronázóvártemplom. Négyszázharminckilenc esztendő távolából csak ennyi maradt volna meg? Házak és emberekből, hétköznapokból és ünnepekből, abból a gazdag keveredésből, mely a középkori Budát jelentette, csak ennyi származott

volna az utókorra? A modern nagy város elnyelte egészen, mit Nagy Lajos, Zsigmond és Mátyás örökített reá?

A feleletet Horváth Henrik pompás munkája¹ adja meg, mely a napokban látott napvilágot. Könyvének aktuális hátteret nyújt az a tény, hogy megjelenésével egyidőben a főváros megnyitotta a Halászbástyában elhelyezett középkori kőtárat, melynek rendezése és felállítása ugyancsak Horváth Henrik vezetése mellett történt.

Saxa loquuntur. Ez az anyagban és adatban gazdag munka a budai kőmaradványok beszédének megértésével és megértetésével gyökeresen átformálja Buda multjáról szerzett eddigi ismereteinket. Nemcsak átformálja, hanem rendkívüli bőséggel egészíti ki, amennyiben oly területekre is fényt vet, melyekről eddig alig tudtunk valamit. A fővárosunkkal foglalkozó történeti munkák többnyire csak a megmaradt emlékek meghatározásával és leltározásával foglalkoztak, eltekintve néhány irodalmi adattól (pl. Mátyás király művészei), melyek szájrul-szájra, az unalomig egyformán ismétlődve szerepeltek. Horváth Henrik a páratlan sorozatban ismertetett publikálatlan emléanyag bemutatása mellett arra is időt szakít, hogy a régi Buda vallásos, irodalmi, művészeti és tudományos életének képét elővarázsolja. Az alábbiakban lehetőleg időrendi sorban iparkodtunk összefoglalni az úttörő könyv legfontosabb adatait, azokat, melyek megérdemlik a hazája története és hajdani műveltsége iránt érdeklődő laikus figyelmét.

Buda és Pest árpádkori történetét és művészetét még távolról sem ismerjük annyira, hogy megközelítő képet lehetne róluk rajzolni. Az írott források meglehetősen gyéren emlékeznek meg róla, az emléanyag nagyrészenek pedig lelőhelye ismeretlen, illetve közelebről meg nem határozható. A Halászbástya kőtárába a Rudasfürdőből újabban egy XII. századi cherub-dombormű került, mely valamikor templom homlokzati falát díszítette. Ez a durva megmunkálású alkotás talán a Gellérthegy alján, a régi «Kelenföldön» épült Boldogasszony-templomhoz tartozott, mely a krónikák szerint Szent Gellért korában már állott. Ez esetben a tabáni templomba befalazott Krisztus-domborművel lehetne kapcsolatba hozni, mely sokszor ismertetett darabot ugyancsak a kelenföldi egyház díszeként emlegették. A két mű közül a tabáni Krisztus-alak a kvalitásosabb. Horváth ez utóbbival kapcsolatban jogosan utal arra, hogy nem feltétlenül kapudombormű, mint eddig állították.

Ugyancsak az Árpád-korra vet fényt az az angalfélalak, mely fehér-márványból készült s az egykori aranyozás nyomait viseli magán. Egyike a legszebb magyarországi románstílusú szobroknak s föltétlenül a legbecesebb azok közül, melyek a főváros területén kerültek napvilágra. Horváth Henrik kimutatja erről a szép alkotásról, hogy a koronázó-vártemplomban első díszítésének része s néhány jelentéktelenebb dekoratív részlettel egyetemben 1255—1269 között készült.

Buda az Anjouk idejével lép fénykorába, mely fénykor úgyszólván szakadatlanul tartott a török hódítás idejéig. A Halászbástya kőtára az Anjouk és Zsigmond uralkodása koráról beszél legbőbeszédűbben és legérdekesebben. Egy sorozat szebbnél-szebb sírkő maradt meg ebből az időből, közöttük figurális is, mely egyaránt éles fényt vet a város kultúrájára és művészetére. A művészet-történet mindenkor nagy figyelemmel foglalkozott a sírkövekkel. Egyike annak az emlékszoportnak, mely rendszerint évszámmal ellátott s így készültének

¹ Buda a középkorban. 101 képpel, 122 l. Bp. 1932.

pontos ideje ismeretes, ami nem megvetendő előny a műtörténet szempontjából. Másik oka a figyelemnek inkább kultúrtörténeti értékű: sok érdekeset mondanak el azok a feliratok, melyek az elhunyra vonatkoznak.

Az egyik mestercímeres sírlap alatt egykoron Ábel festő nyugodott, kiről eddig halvány sejtelmünk sem volt. A kőlap felirata német nyelvű, a betűk formája a XIV. század közepére vall, tehát korábbra, mint az Anjouk eddig ismert udvari festőinek működési ideje volt. Ismertük eddig János festő nevét, ki 1370-ben halt meg s kinek latin feliratú sírlapja a koronázó-főtemplom bejáratí homlokzatába van befalazva; azonkívül oklevelekből ismeretes volt Medgyesi Miklós, ki hihetőleg az Anjou-kor legfényesebb kéziratának, a Bécsi Képes Krónikának festője. Ábel piktor nevét eddig homály takarta. Előkerült egy saroktöredék, mely alatt Szatmári Miklósnak, a budai pénzverde egyik Nagy Lajos-kori kamaraispánjának hamvai nyugodtak; felbukkant az 1375-ben elhunyt Henrik firenzei humanista és jogász sírlapja, melyet szülővárosának címere, a vörös liliom ékesít; előkerült egy francia, Chatillon-címeres lovagnak, a német Pauker Henrik udvaroncnak, a comói Zakariásnak, az olasz Benedek fia, Waldhernek sírköve, így együtt élénk bizonyosságai a budai udvar poliglott kultúrájának. A sírlapok legnagyobb része a domokosok várbeli templomában volt elhelyezve s nyilván a domokos-kőfaragók kezemunkája. Az említettek egytől-egyik dekoratív dísűek, az egyetlen figurális közöttük *Stibor* János kir. főkamarszmesternek († 1437), a nagy *Stibor* fiának síremléke, mely az elhunytat teljes díszben, páncélosan ábrázolja, mellén a Zsigmondtól alapított híres sárkányrend jelvényével. Ezen szép vörösmárványmű alapján Horváth Henrik joggal beszél a budai szobrásziskola fejlettségéről. Irott adatok is arra vallanak, hogy a Zsigmond-kori portréművészet kitűnő lehetett, példa rá az a tény, hogy hogy «az inkognitóban Szentföldre utazott Erik dán királyt egy budai festő által készített portré alapján ismerték fel és ejtették fogságba a damaszksuzi szultán parancsára».

A budai szobrásziskola, mely boldogult Divald Kornél egyik legkedveltebb hipotézise volt, Horváth művében szilárd körvonalakat kap. A domokosok templomának síremlékei alapján másutt az országban is felfedezik tevékenységének nyomait. Így budai munkának bizonyul Perényi István († 1437) rudabányai, Alsáni Bálint († 1408) pécsi, Marczali Miklós († 1413) székesfehérvári és a nagyhírű Lábatlan-család karvai síremléke is.

A szobrászat további emlékei közül kiválik két, rendkívül finom és nemes alkotás, mindkettő a koronázótemplomból került elő. Az egyik a Madonnát, a másik Keresztelő Szent Jánost ábrázolja. A fejek — valószínűleg török barbárság következtében — letörttek, de a gyönyörűen faragott drapéria magában is mutatja, hogy előkelő alkotásokkal állunk szemben. A szobrok francia hatásra vallanak s 1350 körül készülhettek.

A vár krisztinavárosi lejtőjén egy szökőkút töredékei kerültek elő, melynek középső pillérfejezetén négy emberi torzarc látható. A maradványok 1450 körüli stílusát még érdekesebbé teszi az, hogy ez az az alkotás, melyről a XVII. században Evlia Cselebi török világutazó megemlékezett. Ha a keleties túlzásoktól, melyek a török leírásokat jellemzik, eltekintünk, kétségtelenül e műre ismerünk rá.

Mátyás király korából néhány érdekes emléket mutat be a Halászbástya kőmúzeuma, közöttük két plasztikai alkotást, egy vörösmárványból faragott Madonnát s Gábor főangyal félalakját. Horvát Henrik az előbbivel szemben hivatkozik arra, hogy se olasz, se német eredetűnek nem látszik, tehát joggal

hihető hazai munkának. Véleményünk teljesen fedi a szerzőt azzal a hozzá-tétellel, hogy az esetben, ha e hazai munkát ismertünk fel benne, hangsúlyoz-nunk kell, hogy inkább olaszos, mint németes. Az angyal bájos félalakja még erősebben olaszos.

Sajnos, Mátyás király építkezéseiről még megközelítően pontos képünk sincsen. Ma már ugyan kétségtelen, hogy a királyi várat nem ő építtette: gótikus formaadása s végleges középkori méretei még Zsigmondtól származtak. Mátyás kisebb toldásokat eszközölhetett az épületen s kétségtelenül ő díszítette azokkal a finoman faragott renesszánsz-részletekkel, melyekből szép sorozat látható a Nemzeti Múzeumban és a Halászbástya kőtárában. Horváth éles szeme azonban felismerte, hogy ezeknek a töredékeknek egy része nem profán, hanem egyházi rendeltetésű épülethez tartozik s így joggal hihetjük azt, hogy a koronázótemplom, mely éppen Mátyás uralkodása alatt nyerte el legdíszesebb formáját, dekoratív részeit tekintve, a várhoz hasonlóan vörösmárvány-díszben pompázott. Mátyás király szerette a templomot, melyet a népi nyelv-járás ma is az ő nevével jelöl, szeretetének mi sem kirívóbb bizonyítéka, mint az, hogy mind a két esküvőjét e templom falai között tartotta. Itt vezette oltárhoz Podjebrád Katalint, majd annak halála után az «olasz asszonyt», Beatrixet, kinek Budára költözésével hozták régebben kapcsolatba Mátyás olaszos kultúráját. Az újabb kutatások azonban arra vallanak, hogy a nagy király már előbb megismerte és megszerette az olasz quattrocento stílusát.

Horváth munkájának második fejezete a Budán még helyszínén álló középkori épületmaradványokkal foglalkozik, melyekkel kapcsolatban a tudós szerző kitér a régi Buda háztulajdonosainak ragyogó sorára, megfejtí a régi utcaneveket, általában tökéletesen tisztázza a város középkori helyrajzát. Erre az útjára már nem kísérhetjük el, mert az adatok exaktsága nem tűri az egyszerű utalást. Az érdeklődőket magához a könyvhöz utasítjuk, mely számukra sok újat és becseset rejteget.

Ime a Schedel-krónika együgyű metszete mögött mennyi szín és érdekesség zibong, bár a beszámoló csak a legfontosabb adatokról emlékezett meg. A Halászbástya múzeumának csöndes kövei beszélni kezdenek. Uram Isten, mind a te parkod virulója, mindegyik egy-egy mondattal továbbfűzi azt a fényes, tarka történetet, mely itt játszódott le mai kietlen házsoraink helyén. Ezek a hüvös és rideg kövek nehezen kezdenek el beszélni — büszke lehet az, kinek megvallották titkukat.

Genthon István.

LEGSZEBB.

*A távol kékje mind hamis
És vízszínű a Szajna is.*

*Messziről rózsás a jövő,
De szürke, ha közelre jő.*

*Csak az szép, ami messze van,
A láthatárra festve van.*

*Szép a csillag és szép a hold,
De legszebb, ami sohse volt.*

Falu Tamás.

MODERN FŰRIÁK.

A tűz- s a jég-kárt hidegvérrel nézed,
mert be vagy biztosítva. Ima-pénzed
pokol-tűz ellen biztosít be. Mondjuk.
Az angyaloknak te vagy minden gondjuk.
Szög, tarló ellen állatokról csent bőr
véd, rabló ellen titkosrendőr, csendőr.
A farkas ellen jó a dupla puska,
csak löni tudj és ne légy gyáva, lusta.
A patkány ellen ott a patkányméreg.
A láz ellen kinint kap láva-véred.
Ha boszorkánnyal rémít a Mihály-nap,
krétázz keresztet, hol marháid hálnak.
— De mit csinálsz, ha leked körül dunnyog
ezer kis rém, apróbbak mint a szúnyog
s nem láthatók? Ezerszám zsongnak, dongnak
fulánkjuk más mint fulánkja a gondnak!
Az éhen elhalt vágnak, büntudatnak
marása más: nem gyökeret harapnak!
Ezek bőszebbek! Zsongnak, dongnak, szúrnak
türelmed gyeplőszálai lazulnak
s mint marha, melyet bögöly-hadak űznek,
mennél örvényes víznek, asztag-tűznek,
nem fogja fejver, méreg: dongnak, szúrnak
s elátkozod, hogy kitanultál úrnak:
fénykép-lemez lelkü nyúzott-bőrűnek,
ki túlérzékeny, mikor tömörülnek
a véres szörnyek miket kultúrád hoz
és futsz orvoshoz, paphoz, jóbaráthoz,
hogy júriáid messzehesegessék
— s ők rád nevetnek: «Egy kis idegesség!»

A FÖLD FIA.

A tél erős. A Földanyának
keblén se szirmok, sem színek
nem gyúlnak! Egyetlen virágot
nem tud most adni senkinek!
Fagyott rögét dülhatja csákány:
csodát csirája nem terem!
Üvegházban meg kicsikarni
mű-szépséget: nem kenyerem,
mert én a Föld fia vagyok!

Én láttam már őt menyecskésen
 esők s fény-záporok után:
 fején szivárvány-párta, május
 mágnese dombos derekán.
 Erdőszám, rétszám színes mámort
 szoptatott érett kebele.
 Bolygók bámulták s Isten is tán
 szintén szerelmes volt bele.
 S én fia voltam, daliás.

Rugalmasan ragyogtam. Álomok
 hegy-méhében arany-erek
 s vizek feszültek s úgy kutattam,
 hol vannak testvér-emberek.
 Lelkem rétet, erdőt virágozott
 s kinek jüttye, virága van:
 az pazarol, embert keresve,
 amíg jártányi lába van.
 Olyan voltam, mint Földanyám.

De láttam őt, midőn az Isten
 lelakatolta az eget
 kánikulás világ-lakattal.
 A Föld ájultan lihegett.
 A csermelyek alig csobbantak,
 az anyateje kiapadt
 és száraz szemmel nézte, nézte
 a félholt virág-fiakat
 és engem is, virág-fiát.

Ilyenkor lelkem csontig szárad:
 se szív-öröm, se szó-rügyek,
 se vágy-magok nem fakadoznak.
 Egy bős sárkány hátán üget
 a Szárazság a lelkem szikkadt
 földjén, kopog, tüzet okád
 és minden zsenge hangulatnak
 leperzseli rügy-homlokát.
 Úgy szenvedek akár a Föld.

Tilinkómat titkos gyökérzet
 köti a Földhöz: daltalan
 ha nincs eső! Mily férjiatlan
 így összefüggni untalan
 a Földdel-éggel: záport várni
 termékellenül, félszegen
 s ha jön, ihletben kivirulva
 csodákat szórni délcegen
 világgá mint a Földanya!

CSONGOR ÉS TÜNDE ÚJ SZÍNREALKALMAZÁSA.

Drámái költemények színrevitele voltaképp egy kissé esztétikai ajtó-tévesztés. Velük ezen a területen kísérletezni annyi, mint hatást kergetni ott, hol lényegükkel alig, legfeljebb szindarabszerű külsőségeikkel hathatnak. Madách remekének ötven év alatt lepergett majd ötszáz előadása látszólag mindennek épp ellenkezője mellett tanuskodik, s magam volnék az utolsó, ki a színháznak e hatalmas költemény elterjesztése körül végzett szolgálatait kétségbevonám. Kétségbe csak azt vonom, hogy ez az elterjesztés a valódi megismertetéssel egyet jelent s hogy a nézőtéri százezrek, akikre nézve a színház gyámolító segítsége nélkül Madách műve élettelen kincs maradt volna : pusztán színházi benyomásaik alapján magukat immár e kincs meghitt birtoklóinak is tekinthetik. Paulay Ede szcenikai megfogalmazása lényegében mégis csak *átdolgozás*, a jószándéknak s az eszközök kényszerének egyezkedése, mely színpadi cselekvéssel iparkodik illusztrálni a mű egyetemes eszméjét, holott (Beöthy erre Paulay ellenében nyomban rámutatott) Madáchnál éppen a gondolat alakítja és kapcsolja a cselekvést. Paulay a művet szűkíti «színszerűvé», ahelyett, hogy a színpad szűk terét igyekeznék a költemény eszmei egységének megéreztetésére kitágítani. Munkájából ezért támadt végül is lazán fűzött tableau-sorozat, afféle színpadi Leporello-képeskönyv. Ezen kívánt utóbb — kétszeri nekifeszüléssel is — segíteni Hevesi Sándor, a realiztikus beállítás helyett előbb a belső összefüggést feltáró szimbolikus kifejezést keresve, majd meg a mű állítólagos «misztérium»-jellegét állítva rendezői elgondolásának tengelyébe. Az is, emez is újra csak — átdolgozás. A figyelem az egyes képekről ily módon csakugyan inkább a költemény egészére terelődött, viszont a jelenetek «színpadi» hasznavehetősége múlhatatlanul megcsappant : öncélúságuk lefaragásával a «színházi» iskolázottságú közönségre nézve hatóerejük kézzelfoghatósága is megfogyatkozott. Minderről legkevesebbet bizonyára Madách tehet : életfilozófiája s annak művészi testtéválása, *Az ember tragédiája* a hontalanságra született emberi fajtának térben s időben irgalmatlanul határtalan, *teljes* tenyészterületére s nem a színpadnak néhány négyzetméternyi deszkatalajára támaszkodik.

S arasznyival sem kisebb az a talapzat sem, melyen Vörösmarty *Csongor és Tündé*-je emelkedik. Életfilozófia ez is, a legmélyebbek egyike a világ irodalmában. Színpadi keresztapja ennek is Paulay, ki mindjárt igazgatása elején, négy évvel Madách költeménye előtt, ezzel látott hozzá irodalmunk könyvkincseinek színpadi értékesítéséhez. Felfogása körülbelül az volt, hogy a mű dramatizált népmese, mely azonban színpadi használhatóság céljából még további dramatizálásra szorul. Így lesz szinte elérhető, hogy a költő által nagyon tétován vezetett s temérdek, önmagában szép, de a lényegét illetően merőben henye kitéréssel hátráltatott «cselekvénye» túrhetően «kerek» és «egyöntetű» szindarab benyomását kelthesse. Egyszóval : segíteni abban kell, amiben Vörösmarty dramaturgiai szempontból hibázott. Az a terjedelmes tanulmány, amit Paulay a bemutató előtt a maga elgondolásának megismertetésére

a Fővárosi Lapokban közzétett, ezt a *racionalizáló* törekvést világosan bizonyítja. Következetesebb «dogikát» kívánt belevinni a szerelmesek történetébe, tisztább rendet az ellenük dolgozó démoni hatalmaknak Vörösmarty által nagyon «szétesően» kezelt motívumaiba. A semmikép sem színpadra gondolt szimbolikus jeleneteket pedig szerényebb térre korlátozta, nyilván, hogy a «fődolgoznak» kevésbé álljanak útjába. Paulayban magában is sok volt a józanság, a Laube felől vett útmutatások még inkább ebbe az irányba terelték. S ez esetben még a költő nagytekintélyű életrőjének, Gyulainak értelmezésében is támasztékra talált; maga mondja, hogy a lehetőségig mindenben ennek kritikai ismertetését követte. Csakhogy a kritikai erős egyéniségek általán ismert, eredendő egyoldalúsága Gyulainál leginkább éppen a Vörösmartyt illető ítéletek és értékelések körül szembeszökő. A «felligős» költészet halálos ellensége Vörösmartyt akárhányszor legmélyebb szépségeiért mintegy megszámloltatja. *Csongor*-ban is — noha értékét a remekmű magasába helyezi — ő fedezte fel azokat az azóta iskolai szállóigévé lett «hibák»-at, «melyeket csekély tehetségű költő is elkerülhetett volna». Szerkezetbeli hibákról szól, az ingadozással végített alapeszméről, a bizonytalanság homályában elmosódó indítékokról. Csupán ezek okán áll mintájánál, a *Szentivánéji álom*-nál a *Csongor* alantabb. A valóság az, hogy: Gyulai is népmese dramatisztikát kéri számon Vörösmartytól, ki pedig a népmeséből pusztán szimbolumokat kölcsönzött gondolatainak megjelenítésére, dramatisztálásra viszont — az alkalmi színdarabnak készült *Szentivánéji álom* színszerűsége értelmében — egyáltalában nem gondolt. Kerek cselekvényt, pontos motiválást kicsibe nézett, szemét egyre csak a legnagyobbra, az életbölcsestet végső kérdésére: az embernek kielégülést kínáló *boldogság* kérdésére szegezve. A színjáték itt csak ragyogó burka a vívódó gondolatnak, melynek mélyén megint izzó *lirai* mag parázslík. Babits Mihálynak Vörösmartyról adott «lélektörténete» óta a *Csongor*-nak színpadi követelmények szempontjából való «területenkívülisége» valóban megtámadhatatlan: dramatisztált népmese törvényeit olvasni rá, époly helytelen, mint általán bármiféle színdarabéit; filozófiai költemény ez, melyet a drámához csak formája csatol. Ezért ha vele a színház alkuba bocsátkozik, pusztán e laza kapcsolatot kihasználásával vajmi kevésre juthat: az ilyfajta «színszerűvé»-tétel gondolatának a múlthatatlan meghamisítás veszedelme mintegy fogantatási hibája.

Verses mesejáték helyett szimbolikus bölcselmi dráma szolgálatába kívánt most szegődni Márkus László, a Nemzeti Színház új igazgatója. Hittel, odaadással, sugalló irányítással látott munkájához, mit egyúttal manifesztációnak is szánt színházvezetői legfőbb elveit illetőleg. Ez elvekről különben némi tájékoztatást egy-két korábbi nyilatkozatából, főleg pedig a közelmúltban rendezett színikritikusi megbeszélésen elhangzott előadásából is meríthettünk. Ajkáról minden jó lélek örömmel hallotta azt a tételt, melynek igazáért egy fél-századon át a színházak munkájának bírálói Péterfytól Babitsig annyiszor (s oly kevés meghallgatásra lelve) síkraszálltak. Ötven éve Péterfy így írt: «Ahol a költő szelleme hatalmas, ott a rendező hagyja a költő kezében az első hegedűt, ő maga szerényen csak a kíséretre szorítkozzék. A rendezés csak akkor lesz művészet, nem pedig előretolakodó *mesterség*». A mai színháznak pedig Babits veti szemére, hogy neki «az író teljesítménye legfeljebb eszköz, melyet a saját céljai szerint felhasznál, de mely által semmiben sem érzi kötve magát. A színpad nem interpretálója többé a költői alkotásnak, s eszeágában sincs annak intencióihoz alkalmazkodni. Ellenkezőleg: az írótól kíván feltétlen alkalmazkodást, a rendező fontosabb személy lévén az írónál, s minden színházi est

oly kollektív munka eredménye, melynek sikerében az író teljesítménye csak nagyon alárendelt szerepet játszhatik». Márkus László most valahára megint a mű tisztelete, nem pedig szabadon idomítható nyersanyagként való kezelésének prokruszteszi elve mellett tört lándzsát, ezzel mintegy kezességet vállalva afelől, hogy a rendezést előretolakodó mesterségből áhítatos és szolgálatos művészetté kívánja nemesíteni.

Színpadi *Csongor és Tündé*-je — amellet, hogy a mesterségtudásnak is derekasan megállt próbája — egész szellemével ezen a művészi fokon áll. A csak elevenbe-vágó beavatkozások árán elérhető színpadiságot nem erőlteti, érzékeltetni a költeménynek nem színszerűségét, hanem éppen színpadfölötti karakterét kívánja. A valóság a káprázattal az ő felfogásában itt nem úgy érintkezik, mint Shakespeare *Szentivánéj*-ének álomfikciójában, melyben földi szerelmesek sorsa meg egy tündérszerelem egymással összebogozódik. Vörösmartynál *maga a konfliktus* támad az égi és a földi szerelem kettősségéből, mely szellemi és anyagi világok «egymásbaviharzásában és különválásában» tükröződik. *Csongor* nem *egy* ember drámája, aki véletlenül tündérleánnyal esik szerelmi bonyodalomba, hanem (hiszen épp ezért filozófiai költemény) általán az emberé, aki a tündérvilágot is a tulajdon lelkében hordozza. Márkus Lászlónak azzal, hogy a mű irreális alakjait a színpadok és színtitkok világából kiszabadítva állandóan *Csongor* testi-lelki legsajátabb énjének vetületeiként állítja elének, sikerült a főhősnek Paulay által felpanaszolt drámai egyszínűségét eredeti szivárványszíneire bontania. A korábbi *Csongor* vándorolt, kevés változatú színpadi helyzetben szép szerelmi áriákat szavalt, s a dráma döntő fordulóján — elaludt; a mostani mintegy állandó közelharcot folytat a rá nézve bénítóan szűk valósággal és megrontóan tág fantáziával, a maga gátló ösztöneivel és — a bibliai Jákob módjára — a maga felszabadító angyalával. Ezt a legbensőbb küzdelmet, mely bármiféle «színpadiasító» törekvésnek multhatatlanul áldozatává lesz, Márkus most a lehetőségig feltárja a színpadon éppen azzal, hogy a költemény eszmei egységét a színpadi «követelmények»-nek habozás nélkül elébe helyezi. Elébe főleg két vonatkozásban: az eddig jobbára csak «tündéres»-nek (Paulay által éppenséggel «bohókás»-nak) felfogott alakok érezhető rangemelésével, másrészt pedig a Vándorok szimbolikus, a költemény merész híd-szerkezetét pilléreként tartó jeleneteinek monumentális megépítésével. A transzcendentális figurák ebben az értelmezésben valamennyien magukon hordoznak valamit a pokol csillámából, s nemcsak afféle «boszorkányos-manós» színdarabéból, hanem azéből a pokoléból is, mit az ember — jobb részének örök, démoni ellenjátékosául — a maga lelkében hordoz. Ezt a Mirigy boszorkányt *Csongor* nem mesehősi nagylelkűségéből, hanem a tulajdon gonosz kíváncsiságaitól is ingerelve szabadítja meg bilincseitől, s ezek az ördögfiak mulatóságos mivoltukon túl egyszersmind a természet önző, játékos, falánk erői, melyek egyformán beválnak az ártalom meg a jószándék szolgálatában. Ezt példázza a dráma végjelenete (mit Gyulai oly keményen hibáztatott s nyomában Paulay át is dolgozott), melyben Tünde *velük* kötözteti meg szerelmesét. A hármas út vándoraira nézve sem fogadta el az új rendezés a régi ítéletet, hogy: «a cselekvény fejlődésére nincs befolyásuk» (Gyulai). Valóban nincs a külső fejlődésre, de annál döntőbben van mindarra, ami a költeményben léleklátás, világnézet és filozófia. Márkus László rendezői ihlete éppen ezekben az ünnepléses lélekzetvételi szakaszokban (a Vándorok s az Éj jeleneteiben) sietett a költő sötét lobogású fantáziájának nyomába, s az új előadásban ezért lettek ezek «a mű egységét veszélyeztető epizódok» a nagy költemény legfőbb magas-

lataivá, melyekről annak egész, keleties színpompájú szöttezésére egybefogó áttekintés kínálkozott.

Az előadás lelkes odaadással átvette s figyelemreméltó színészi szolgáltatásokkal támogatta az új színrealkalmazás előkelő becsvágyú törekvéseit. Az élen Várad Aranka bájta és értelmet sugárzó Tündéje haladt. Ez az alakítása korábbi *Csongor*-estéink emlékeiből támadt most új, gazdagabb életre. A színházi bölcsesség ennek a nemes tehetségű művésznőnek értékével éveken át ügyszólván számot sem igen vetett — boldog színház, mely a napi hozadékból is megél, anélkül, hogy tőkétéhez kelljen nyúlnia! A rokonszenves Abonyi Géza Csongora is nyert elmélyedésben s a vers fokozottabb tiszteletében, az örök eszményhit lírai vonását jól érzékelteti, legfeljebb a férfias nagyság tragikuma lebeg kevésbé az alakja körül. Márkus Emilia — színpadunk első Tündéje — Mirigy rüt és rontó démoniségának adott jelképi mélységű nyomatékot. Azzal, hogy a boszorkány-hangskálában is megőrizte a beszéd tömör pátozását s a groteszk külsőben is a mozgásnak bizonyos ünnepi ritmusát: sikerült az alaknak mintegy *fogalmi* grandiozitását biztosítani. Ledérnek apróban is mesterkézre valló balladája jól bontakozik ki Mátrai Erzszi átélt elgondolásában. Somogyi Erzszi és Kiss Ferenc Balga-Ilma párja a közvetlen és pillanatnyi színi hatásra már eleve nagyobb lehetőséget kínáló arcvonalon szállhat hadba. Közülök Kiss Ferenc valamelyest túlságosan is a pillanatokra épít: csupa józú lelemény, csupa meghökkentően éles megfigyelés, maga a gyökérszagú realitás — de hiányzik belőle a naiv azonosulás teljessége: ez a Balga egy kissé látja, sőt irányítgatja a maga balgaságait. Annál hitelesebb naivságú a kedves, melegkedélyű Somogyi Erzsinek Ilmává lett Böskéje: bővérű, szavakész, s a kiskörméig magyar. Az ördögfiak: Matány, Pethes, Juhász, vetélkednek a meseszerűnek s reálisnak pompás keverésében és testi rugalmasságban. Nagy tekintéllyel s a helyzetin túl külön-külön egyéni érdekességgel jutottak szóhoz a szimbolikus vándorok: Gál kalmárja (jobb az első fellépése, a másodikat kissé agyonrésztelezi), Lehotay nemes magatartású fejedelme, s főleg Ódrynak a Vörösmarty-filozófia gyökeréig ásó tudósa. Ez a mélybebocsátkozás még nem teljes a gyönyörű hanganyagú Szabó Margit Éjében; akadtak verssorai, mikben a tirádát az értelmi mélységnek fölébe helyezte.

Az Éj dermesztő szövegének csodálatos intermezzója különben is — minden elragadó látomás-szépsége mellett — a rendezés sebezhetőbb pontjai közé tartozik. Az imbolygó árnytávolságba állított főalak felől a nézőtérre a nehéz, megfeszített figyelmet kívánó szövegnek néha csak foszlányai szállingóznak. A dráma más helyein pedig nem egyszer a különben szép s kivált hangszerelésével megkapó kísérezene (Weiner Leó ismert szerzeménye) szedi sűrűn áldozatait a verssorok érthetősége körül. Pedig az «első hegedű»-t e vonatkozásban is meg kell hagyni a költő kezében.

Hanem az új *Csongor és Tünde* így is örvendetes ajándék: öröme az élet és színház mai elveivel csökönnyösen szembeforduló, jobbérzésű kritikának s öröme talán a színházról lelki gazdagodást váró, választékosabb közönségnek is. Ezekhez címezte az új igazgató dramaturgi első felelősségvállalásáról adott újságyilatkozatának azt a záradékát, mjt a rá váró kemény ütközetekben vezérlő *devise*-ül címerére is bizvást felírhat: «Ha a mi lelkes játékunk közölni tudja a költő hitvallását, hogy az ember Isten képét is viseli, akkor munkánk nem sikertelen és szolgáltuk a művészetet, melynek célja, hogy az embert embernek mutassa, és szolgáltuk a Nemzeti Színházat, amelynek célja a művészet».

Rédey Tivadar.

A REJTETT ZUG.

(Regény.)

I.

Az 1916-ik esztendőt írták, június vége körül. Két esztendeje tartott már a háború, ámde e hónapnak vége táján mégis szívszorongva figyelt föl mindenki és belerázkódott.

Mert egy Bruszilov nevű orosz tábornok két helyen is oly szörnyű erővel törte át északi frontunkat, hogy belereccsent az egész északi harcvonal. S az előrezúdult hihetetlen kozáktömegek élén egy Budiéni nevű lovasgenerális állott volna. Állítólag.

Itthon nyomban sorozni kezdték azokat a fiatalembereket, akiknek azon a nyáron kellett betölteniök huszadik esztendejüket.

Mély csönd tanyázott a Hallgató-molyva körül közeli és távoli vidéken, molyvának nevezvén az Ondava-menti olyan uradalmi majorságokat, melyek alacsony halmon emelkednek ki a Tót Lapályból, magának a halomnak ligetes legalább a fele, e ligetes széléből piroscserepes tisztartói lak néz el messzire s mintha maga felé hívogatná a messziről érkező vándorembereket.

De most vándorutas sem mutatkozott semerről.

Enyhe kis szél fújta a kassai hegyek irányából, ebben a zsongó szélben szünetlenül hajlongtak a vetések s menekültek Ung vármegye irányának. Olyan messzeségből, mely álmoknak hatott csak, kéklő hegylánc szegte be köröskörül a szemhatárt, csupán délnek volt nyitott a táj, melynek legtávolabbi karimáján délibáb futkosott, egész alacsonyan. Acél-éles levegőben három vár látszott el idáig merengőn. Nyugatról, egy magános hegykúp legcsúcsáról, a szalánci vár, mely a Forgách grófok tulajdona volt ebben az időben; északi irányból, a Vihorlát széléből, a vinnai vár romfalai hajlottak ki félig, mintha kíváncsian lesték volna, mi történik az alatt elterülő vidéken; kelet felől viszont, de haldokló messzeségből a munkácsi vár éles rajza látszott ki egy magános hegyfokról, különösen ha egyenesen tűzött rá a búcsúzkodni készülő nap. Aki látta egyszer ilyenkor a sziklatetőn álló erősséget, hősi emlékek kezdtek ágaskodni benne, mert akaratlanul is Rákócziira gondolt... Az elszállt század második felében már csak renitens költöket volt szokás becsukni ide, hadd sajátítsanak el némi fegyelmet! Ámde az elégedetlen versírók kora lejárt régen: mostanában üresen és elhagyatva búslakodott ez a vár is.

A Hallgató-molyva körül halálos volt a nesztelenség. Csak az apró

szél suhogott egyvégben s futottak tőle a búzatáblák, amelyeknek elejök-végök nem volt.

Ám ebben a pillanatban nóta csendült meg az Ondava átkelője felől, honnét, a magas gáttól, szekérút vitt el molyváig. Ezt az utat nyárfák szegélyezték kétfelől. Űde leányhang csengett a mindenségben, hogy pillanatra megállt mindenki s ifjúkori emlékek szálltak a szívére, aki csak hallotta. Mert különös volt ez a dalocska . . .

Másodszor csendült már föl az elvagyakozó kis dal :

Mit integetsz a kendőddel?
Tán beszélsz a szeretőddele?
Vélem is így beszélgetteél :
Nékem is így integetteél . . .

Szállt-szállt a reménytelen szerelem dala, mintha csak Székelyországból érkezett volna idáig. Mert onnét kerekednek vándorútra azok a jajongó fájdalmú nóták, amelyekben annyi bú rejtezik, hogy már az első pillanatban szívenmarkolják az embert . . . Ámde folytatása is volt a nótának, mely szólt a legboldogtalanabb szerelemről :

Még csak egyet kérek tőled :
Addsa ide a kendődet . . .
Letörölöm a könnyem véle,
Visszaadom . . . úgy ints véle !

Ebben az ebédelőtti órában, amikor napfény záporozott a felhőtelen mennyboltról, Turgonyi András első esztendejét végzett selmeci erdészhallgató ott állt a molyva szélében, a ligetes sarkán, hol az Ondava felől befutó gazdasági út torkollott. Sötét szemöldökű, dacos kiállású fiatalember volt, alig túl tizenkilencedik esztendején s a leányt várta, aki a nyárfás úton közeledett feléje csengő-dalosan, jobbkezében egész marék vadvirággal.

Égőpiros ruhában jött a leány s Turgonyi András mosolyogva kezdte csipkedni alig serkedő bajuszkáját. Mert érezte előre, hogy megint kötekedni fog Béry Zsuzskával, akinek ő távoli, igen távoli unokabátyja volt.

S amit gyanított, szószerint bekövetkezett.

Még nem ért hozzája a leány, amikor évődve kiáltott feléje Turgonyi András :

— Mindjárt indulok, Zsuzska ! És ha katonának vesznek be, ami iránt semmi kétségem, ittmaradsz egyedül a molyván és nem lesz senki, akinek tovább szívó a vérét . . . Naponta háromszor !

Béry Zsuzska legyintett a szabad balkarjával :

— Ajaj, de nagyra vagy magaddal ! Legalább nyugtom lesz végül . . . Aztán minek vennének be ?

Csitra leány volt még, legfeljebb ha tizenötéves, de olyan csinos vonásokkal, hogy bizonyosra lehetett venni : két-három esztendő múlva mindenki megfordul utána, ha végigmegy az újhelyi vagy a nagymihályi

korzón, a fiatalemberek pedig rakásra fognak párbajozni miatta . . . Kenderszíne volt a hajának, egy tincs éppen a szemébe hullt le s édesvonalú orra ellenállhatatlanná tette. Közéltárt már Turgonyi András-hoz, amikor másodszer is megkérdezte :

— Aztán minek vennének be, Andráska, ha nem volnék tolakodó a kérdésemmel?

Turgonyi András könnyedén felelt :

— A cs. és kir. 65-ik számú gyalogezred egyévi önkéntesének, ha tudni akarod, te haszontalan. Elmegyek a háborúba s nem marad senki a molyván, aki feleségül vegyen majd, ha megnőttél egyszer . . .

— Másszóval ágyúöltelék leszel ! — kiáltott fel csengő hangján a leány.

Turgonyi András azonban, szokása ellenére, csöndes búval mondta maga elé :

— Elmegyek innét, Zsuzska s talán sohasem jövök vissza többé . . . Szívfájdító csönd állt be utána.

Erre a siket és mély csöndre észrevette magát Béry Zsuzska is. Mintha megérezte volna abban a pillanatban, hogy iszonyú idők következnek el reájuk, hogy sokan, igen sokan meg fognak halni még és hogy nem lesz mellette akkorára az ő nevelt-bátyja, hogy megfogja a kezét és hogy megvédje mindenki ellen nagy egyedülvalóságában.

Észrevette magát Béry Zsuzska az ijesztőre fordult csöndben és ő, aki addig kötekedni tudott csak a távoli rokonnal, most hirtelen könnyekre fakadt, átkarolta a fiatal erdészhallgatót s keserves sírással kérlette :

— Bocsáss meg nekem, Andráska, bocsáss meg, hogy így megfélemeztem magamról ! . . . Hiszen apámon, anyámon kívül te vagy egyetlen védelmezőm a világon . . . Andráska, Andráska, mi lesz velem, ha szüleim meghalnak egyszer és te sem találsz hazajönni többet? . . .

S itt már, Turgonyi Andrásra kulcsolódva, úgy zokogott, hogy belerándult félig-fejletlen alakja.

Turgonyi András a szokatlan kétségbeesésre fölrévelt pillanatnyi elszontyolódásából s már mosolygott. És mosolyogva fejtette le nyakáról a leány két gyenge karját, vette elő a zsebkendőjét s törölte le a hugocskája könnyes arcát és könnyes szemét :

— Legyen eszed, Zsuzska ! Megígérem neked, hogy föltétlenül vissza fogok jönni . . . Hiszek benne, mint ahogy hiszek a mindnyájunkat megtartó Istenben ! És ha hazajöttem egyszer, sohasem foglak elhagyni, hanem a kezedet fogva vezetek majd egy egész életen át.

Béry Zsuzska fel-felcsuklott még s jóidőbe telt, amire annyira összedte magát, hogy fel tudott nézni a nevelt-bátyjára. Mennykék szemei még akkor is könnyben csillogtak :

— Köszönöm, Andráska, hogy ennyire jó vagy hozzám, amikor annyiszor megbosszantottalak azzal a kiállhatatlan természetemmel . . . A feleséged leszek, úgy-e?

— A feleségem leszel — mosolygott le rá a fiatalember, lehajolt hozzá és megcsókolta a kissé kuszált lenhaját. — Dehát Istenem, kit is vehetnék el mást e kerek világon?

Zsuzska felsóhajtott:

— Most már nyugodt vagyok megint... Istenünk, távoztass el tőlünk minden keserúséget!

Kart-karbaöltve, lépést indultak meg a tisztartói laknak... Ott állt ez a tisztartói ház (és bizonyára áll ma is még) a Hallgató-molyva északi végében, félig beletemetkezve a ligetesbe s tornácáról kimondhatatlan kilátás nyílt közeli és távoli vidékre. Délnyugatról szinte idáig hajoltak a toronyi hegyek, melyek mögül az újhelyi hegyvonulat kúp-alakú csúcsai ágaskodtak ki, százezer év óta figyelve már így a Tótok Kánaánja felé, mintha valami nagy szerencsétlenségtől tartottak volna, amely rövidesen rá fog zúdulni erre a kísértő emlékü tájra.

Kart-karbaöltve haladtak a tisztartói ház felé, amikor Turgonyi András közelebb hajolt le az ő messzi-rokon kishugához, akiért — ha úgy fordult volna — kész volt ökölrel sujtani le minden szempillantásban:

— Aztán kinek szedtük azt a sok-sok virágot, kisasszony? Csak nem valami udvarlónak?

— Nem, Andráska — válaszolt komoly hangon Béry Zsuzska. — Neked szántam... Most már elárulhatom, hisz úgyis megfogtál, hogy a szobádat akartam telehinteni vele, amire visszajöttél volna a sorozásról... Mert tudom, be fognak venni!

— Miből tudod előre, te szörnyű leány? — kérdezte kíváncsian Turgonyi András.

Béry Zsuzska büszkén pillantott föl a nevelt-bátyjára, akinél nyalkább legényt még álmaiban sem látott soha:

— Ugyan, Andráska, ne akarj most is bolondozni velem! Hát kit vennének be, ha téged nem? Te leszel Zemplén vármegye legszebb hadnagya... Mikor is leszel hadnagy, Andráska?

Halálos-komolyan válaszolt Turgonyi András:

— Ha minden jól megy, talán félév múlva már... Akkor hazanézek majd, hogy megmutassam magamat nektek...

Aközben a tornácra értek föl.

És míg a határban egyre futottak a vetések, a tornácra Zsuzska édesapja, egy hatvan körül ballagdáló ember jött velük szembe. Ő volt Béry Bálint, közel negyven esztendeje hűséges sáfár az uradalomban. Sörteszakállal, mélyen bentülő barna szemmel. Ahogy észrevette volna a fiatalokat, félszünetre megállt s nehéz szívvel nézte őket. Annyit szólt aztán Turgonyi András felé:

— Kész a kocsid, fiam...

— Köszönöm, Bálint bátyám, indulok is mindjárt — mondta a fiatalember, — csak harapok elébb valamit. Hol van Erzsébet néni?

— A konyhában lesz.

Közömbösnek igyekezett mutatkozni a tisztartó úr, de mert ez

nehezen sikerült neki a mai napon, inkább szótlanságba esett vissza megint. Betértek aztán az öreg kőház régi szobáiba : elől Zsuzska, utána Turgonyi András, utána a tekintetes úr. Csak az ebédlőben álltak meg. Zsuzska a konyhába nézett ki, hogy szól az édesanyjának, mert itt volt az indulás ideje. Turgonyi András vén karosszékre ült le, Béry Bálint tisztartó úr pedig föl és alá kezdett járkálgatni a szobában s talán, hogy leplezze megindultságát, a pipaállványról levette egyik hosszúszerű pipáját. Rágyujtott s bodrokat kezdett eregetni a füstön. Aztán, hogy nehéz szünetek múltak el megint, megállt az ablak előtt, háttal a szobának s annyit mondott, közömbösre kényszerített hangon :

— Hát elmégy te is . . .

— Ma mindenki megy, Bálint bátyám — felelt fürgén a fiú. — Aztán mikor megyek még? Ha besoroznak is . . .

Itt akaratlanul szakította meg az öreg :

— Te leszel az első legény a sorozáson !

— Egyszóval ha bevesznek is — folytatta zavartalanul a fiatal ember, — csak július legvégén vonulok be, addig pedig van csaknem öt hetem. Amíg kiképeznek, beletelik újabb öt hét, ha nem több. Akkorára itt lesz az ősz. Nem lehetetlen, hogy a békét is megkötik arra az időre.

Az öreg kedvetlenül morgott közbe :

— Ennek a háborúnak sose lesz vége, fiam . . . Mertha megérjük is egyszer a békét, nem lesz az őszinte megegyezés : népek és császárok megint csak készülődni fognak egymás ellen . . . Igen rossz világba születünk bele, fiam !

Turgonyi András tréfára fordította a szót :

— Annál jobb, Bálint bátyám, legalább kiverekedhetjük magunkat keveset . . . Kiegett volna a szemem, ha úgy élem át ezt a vasban és vérben fogant időt, hogy nekem kóstoló sem jut belőle.

Az öreg nem szólt reá semmit, különben is akkorára a konyha felől belépett Zsuzska s velejött az édesanyja is, egy alacsonytermetű s az évek terhe alatt szemlátomást megtört asszony. A mostoha idők, melyeket meg kellett érniök, szinte végleg elvették a szavát. Keveset beszélő teremtés lett mára . . . Apró csomagot hozott a kezében s csaknem alázatos hangon szólt oda a nevelt-fiának :

— Az útra készítettem neked, Andráska, hogy meg ne éhez, amíg hazajössz.

— Köszönöm, Erzsí néném — felelt hálás hangon Turgonyi András. — De hiszen közelesik Nagymihály. Mert ott kell sor alá állnom. Igaz, hogy csak holnap jövök vissza. Bizonyos ugyanis, hogy több volt osztálytársammal találkozom majd s valószínű, hogy éjszaka el fogunk beszélgetni keveset a Strömpl-féle vendéglőben.

Azalatt hirtelen ebédhez kezdett teríteni két tót cselédleány. Csepüszíne volt a hajuknak, akárcsak az Ondava vizének. Mindig jókedvűek voltak s nótázásuk egész nap kivert a konyha tájékaról, de

most szótlanokdtek ők is. Mert tudták, hogy hamarosan el fog menni a háztól András úrfi s talán soha nem tér vissza többet, hiába fog sir-dogálni utána Zsuzska kisasszony. Annyi, de annyi fiatal legény ment el már virágosan és keserű dalolás között s ott maradt galíciai vagy dél- orosz földben.

Alig egy-egy szót váltva ültek hozzá négyen az ebédhez. Már a vége körül jártak, amikor megszólalt a tisztartó úr. Bölcs értelemmel, nyugodtan :

— Ennek a háborúnak sose lesz vége, fiam . . . Muszka földön meg Lengyelországban akkora a vérengzés most is, hogy ahhoz képest gyerekjáték volt a Hunyadi János valamennyi háborúja. Idehaza pedig tizedszer soroznak már . . .

— Belefáradtak a katonaorvosok, Bálint bátyám — jegyezte meg Turgonyi András.

De mert senki sem értette, mit akart mondani vele, magyarázó hangon fűzte hozzá a fiatalember :

— Ezelőtt tudniillik csak déli egy óráig soroztak a katonaorvosok meg a magasrangú tisztek, most pedig délután is mérce alá állítgatják a fiatal legényeket, meg a hajlott vállú apákat . . . Magamra is azért kerül sor csak délután. De higgye el, Bálint bátyám, nem olyan nagy dolog az egész : úgyis meg kell halni egyszer.

— De élni is csak egyszer élünk, kedves fiam — jegyezte meg oktató hangon a nevelőapja. — Hiszen hazafias ember vagyok én, fiam, ezt tudja rólam mindenki. Megfizetem az adómat, meg szoktam jelenni a hazafias ünnepeken, minden második vasárnapon ott vagyok a hardicsai templomban, áhítattal zengem a zsoltárt meg a dicséretet s nagy figyelemmel hallgatom a tiszteletes úr szentbeszédét, mindazonáltal meg kell állapítanom, hogy éjszakánként nem tudok aludni egy idő óta. Félttem hazámat s aggodalmaktól vagyok ellepve, valahányszor nemzetem közeli sorsára gondolok . . .

Aközben végére jutottak az ebédnek, felálltak mind a négyen s megcsókolták egymást. Ugyanakkor a ház elé állt a kocsi, melyen a terebesi állomásra kellett indulnia Turgonyi Andrásnak.

Az utolsó pillanatban tárcájához nyúlt az öreg s a nevelt-fiára nézett :

— Mennyi pénzre van szükséged?

— Nekem mindegy, Bálint bátyám.

— Harminc korona elég lesz?

— Sok is, kedves bátyám — szólt könnyedén a fiatalember.

Béry Bálint tisztartó úr szétnyitotta erre a sokréttű bugyellárist s az asztalra számolta ki a pénzt. Harminc darab egykoronást.

Turgonyi András zsebredugta az összeget s elbúcsúzott nevelőapjától és nevelőanyjától. Akkor Zsuzska elé lépett s mosolyogva szólt, de már a régi hangján :

— Hát meg sem ölelsz, hugocskám?

— Dehogy nem — szipogott a növekvő leány, — bár inkább szeretnék sírni. Esetleg még ott fognak mindjárt s nem eresztenek haza többet . . .

Turgonyi András kötekedett már :

— Az lenne talán a legjobb . . . Legalább nyugtod lenne tőlem. Megölelték, megsókolták egymást. Testvérmódra.

A következő pillanatban a molyván kívül zörgött már a bricska. Egyeneset Töketeremes irányának. S utána még nagyobb lett a csönd a Hallgató-molyván.

Nagy volt a csend, csak a vetések futottak a kis szélben, mely a kassai hegyek felől lengett ebbe az irányba. Nótaszó nem szállt a konyha felől, mely a vadszöllős tornác legvégében bujt meg. Zsuzskát sem lehetett látni sehol.

A tisztartó úr a gazdasági épületek felé haladt el, észrevehető totyogással. Hirtelen meglátta az öreg Mátyást, az uradalom első gazdáját, amint a földek felől igyekezett hazafelé. Magához intette.

Szálmagas, lisztfehér hajú ember volt az elsőgazda, aki tisztartójával együtt vénült el a munkában. Már messziről levette széleskarimás szalmakalapját :

— Jónapot kívánok, tekintetes uram !

— Adjon az Isten magának is, Mátyás ! — köszönt vissza Béry Bálint tisztartó úr. — Azért hívtam ide, mert arra gondoltam, hogy legközelebb neki kéne látni az aratásnak.

— Hát nekilátunk, tekintetes uram — fohászzkodott fel Mátyás gazda.

A tisztartó fürkészőn nézett most az elsőgazda szemébe, mert az öregnek nem volt szokása a sóhajtozás :

— Történt valami?

— Hát igenis, tekintetes uram — s itt a földnek szegezte arcát az első gazda. — Hornyák Péter egész családja jajgat délelőtt óta . . .

— No ! — lepődött meg a tekintetes úr.

Mátyás gazda így vitte tovább a szót, mialatt szembenézett a gazdájával :

— Merthogy ezelőtt három órával levél gyött a harctéri parancsnokságtól, hogy legutóbb elesett Hornyák Péter tizedes, mármint a családfő. Hát most azért van kétségbeesésbe az egész háznép, hogy mi lesz a sorsuk ebbe a szerencsétlenségbe?

Béry Bálint mintha megingott volna keveset. Mert a hadikaszás sűrű rendet vágott az uradalmi cselédek között is, akik katonamódra haltak meg s csupán a Hallgató-molyváról hetediknek jött meg a halálhíre ezen a délelőttön. És mert ritkultak, egyre ritkultak a munkabíró emberek, helyettük isztikéslegényké, siheder inasok léptek elő az elhullottak helyébe. Keserves sor volt ez mindenképpen, dehát mit lehetett tenni? A király parancsolt mindenkinek.

Béry Bálint tisztartó úr úgy állt hosszú pillanatokig, maga elé

nézve, a molyva homokos udvarára. Majd az elsőgazdára vetette föl újból nagy barna szemeit :

— Eszerint Hornyák Péter is odavan . . .

— A harctéri parancsnokság küldte meg a hivatalos írást, tekintetes uram. Oszt most délelőtt kapták meg Hornyákék.

A tekintetes úr így beszélt tovább ekkor :

— Hallgasson ide, Mátyás ! Most tüstént forduljon meg, nézzen be a Hornyák-lakásba s vigasztalja meg a családot, hogy az ángáriát ezentúl is meg fogják kapni minden évnegyeden. Senkit nem hagyunk el a bajában.

— Igenis, tekintetes uram, mindjárt odamegyek.

Tündözve beszélt tovább a tekintetes úr :

— Alkalomadtán fölkeresem a gróf urat s előadom neki a dolgot. Tudom, hogy öméltósága nem fog megfélemlézni Hornyáknéről, mert öméltósága átérezte mindig, mi a kötelessége a hősi halottak hátramaradottaival szemben . . . Mondja meg Hornyáknénak, Mátyás gazda, hogy vigasztalódjon meg : ezen úgysem változtathat már földi ember. S mondja meg neki azt is, hogy csak körülnézek az istállóban és ólakban, magam is hozzásietek, hogy megnyugtassam szerencsétlenségében . . . Isten vele, Mátyás gazda !

— Isten áldja meg a tekintetes urat is ! — köszönt vissza az elsőgazda.

Béry Bálint tekintetes úr továbbhaladt az ólak és istállók felé, mély töprengésben. Azt számolgatta magában, hogy a Hallgató-molyva s az egész uradalom hadviselt emberei közül mennyi már a hősi halott? Kiderült, hogy Hornyák Péter a tizenkettedik a fekete névsorban.

Azalatt a szélben futottak, mindig futottak a vetések, mintha más határba készültek volna elmenekülni innét. Azalatt pedig a tisztartói ház oldalában elterülő kertecskében, a vadszőlőtől elborított lugasban hajnal óta üldögélt immár egyvégben Béry Bálint tisztartó úr nagybátyja, az Imre bácsi. Ővele csupán azért nem találkoztunk az ebédnél, mert Imre bácsi soha nem sietett, márpedig a mai napon s éppen a nevelt-fiú miatt, korábban ültek le ebédhez négyen. Imre bácsinak kizáróan azért nem szólt ki a filegóriába sem Béry mama, sem Zsuzska, mert Imre bácsi, fölpislogván az ujságjából, bizonyára ránézett volna kulcsrajáró zseborájára s bizonyára annyit mondott volna nagy lelki békében :

— Még nem érkezett el ideje az ebédnek !

Imre bácsi úgy hetven év körül ballagdált immár ebben a rohanó életben s Béry Zsuzska mindmáig nem tudta, mint került a házhoz s mi lehetett a foglalkozása azelőtt? Ameddig vissza tudott menni az emlékezetével, Imre bácsi mindig a lugasban üldögélt s mindig ujságot olvasott. Annyit hallott csak egyszer-kétszer, hogy Imre bácsi az ő apai nagyapjának az édesöccse, de többet soha nem mondtak neki s ha elvétve érdeklődni próbált volna az édesanyjánál, a mama minden eset-

ben hallgatott. Általában nagy volt a hallgatás a Hallgató-molyva táján s ezt a csöndet csak hajnalidőben verték föl ígások-béresek, amikor nagy csörömpölés közt megindultak kifelé, a mezőkre.

Tavaszközepétől őszenek végéig a lugasban üldögélt tehát Imre bácsi, attólfogva pedig, hogy a babiagurai szelek beszorították a házba, reggeltől-estig a cserépkályha mellett üldögélt s olvasgatott egyfolytában. A regényírók közül Jósika Miklósban lapozgatott el legörömostebb, ha viszont végére ért az előző napon érkezett ujságnak, annyit mondott halk hangon :

— Megkerült a világ s önvesztébe rohan.

A házbeliek tudták már, mire vonatkozik az Imre bácsi akaratlan megjegyzése. Imre bácsi gyűlölt mindennemű gépet, már pedig az ujságok arról tudósítottak, szinte hetenként, hogy elszánt legények repülőgépeken cirkálnak az égi magasságok között, akárcsak a szítakötők. Imre bácsi megjövendölte ebből, hogy el fog jönni az Antikrisztus s feneketlen gyűlölködést szór majd el apák és fiúk, anyák és leányaik közé. Ő maga különben keszegre-szívott ember volt, kurta és kétoldalt kefélt ősz szakállal s tavasztól őszig kivárhatatlanul üldögélt a filegóriában. Valami rejtett bánata lehetett, mert Zsuzska meghallotta egyszerű kétszer, amint Imre bácsi remegő hangon sóhajtott fel :

— Uramisten, Uramisten, de megvertél e földön !

Imre bácsi ott üldögélt tehát egész nap a lugasban s fölrakván orrának nyergébe a pápaszemét, mélyen elmerülve tanulmányozta az előző napi ujságot. A Hallgató-molyvára ugyanis huszonnégyórai megkéséssel érkezett ki a posta. Kivétel csupán ez a nap volt, hogy Turgonyi András a sorozóbizottság elé indult el . . . E napon tudniillik már jóval a rendes ebéidő előtt letette az ujságot Imre bácsi s különös nyugtalan-kodással hallgatódzott elérhetetlen horizontok felé. Figyelt, figyelt hegyezett füllel s csak akkor eszmélt föl félig, amikor Zsuzska lépett hozzá lábujjhegyen s reámosolygott. Ámbár ez a mosolygása mintha erőltetett lett volna kissé a mai napon :

— Bácsika, kérem, várja az ebéd . . .

Imre bácsi ránézett Zsuzskára s utána annyit szólt, de olyan-keppen, mintha önmagához beszélt volna :

— Nagy csata lehet valahol, leányom . . .

Többet nem árult el, hanem fölemelkedett s méltóságteli lépésekkel elindult a ház irányába, Zsuzska meg utána. Az ebédlőben helyet foglalt, nyakába akasztotta a szalvétát s szótalánul evett. Az ebéddel is végzett egyszer, de nem mozdult. Csak ült, csak ült, mintha várt volna valakire. Úgy másfélóra múlva belépett hozzá Béry Bálint tisztartó úr, ámde mielőtt köszönhetett volna, nagybátyja megelőzte. Érzett a hangján, hogy komoly nyughatatlanságban van :

— Nagy csata lehet valahol, Bálint öcsém . . .

— Tudom, Imre bácsi — bólintott búskomoly szemmel a tisztartó úr. — Hetek óta kergeti a mieinket Bruszilov muszka generális.

Imre bácsi tenyerével ingerülten csattant le az asztal lapjára :
 — Dehogy kergeti ! A mieink is harcolnak, szembefordulván az üldözőikkel . . . Mert olyan ágyúzás folyik galíciai földön valahol, amilyenről Napoleon sem álmodott még. Pedig az legény volt a talpán !

— De honnan veszi mindezt, Imre bátyám? — nézett rá meglepetve Béry Bálint.

Mert hirtelen megütötte a gyanu, hogy valami nincs rendben a nagybátyja fejében.

Ám az öreg makacsul kitartott a magáé mellett :

— Iszonyatos ütközetek lehetnek Gácsországban. Vagy három óráig füljelgettem az ágyúk szavára.

A tisztartó úr itt már leült, szemközt Imre bácsival, mert kezdte nem érteni az öreget. Imre bácsi pedig szóbafozott, nyílt elmével :

— Ülök a filegóriában mai délelőttön . . . Böngészgetek a tegnapi ujságban. Napfényes volt odakint a világ, semmi zaj sehonnét, amikor egyszerre csak különös érzés fogott el. Mintha másvilági üzenetet küldött volna felém egy Láthatatlan Valaki. Mivel szorongó érzésem nem múlt el, letettem a hirlapot s hallgatódzni kezdtem a széles mindenségbe. És ekkor a föld alól valahonnét hat tompa ütést hallottam egymásután . . . Mintha messze, nagyon messze robbanások estek volna.

Itt csöndesen szólt a tekintetes úr :

— Talán az imregi bányában robbantottak sziklákat a bányászok . . .

— Nem ! — rázta a fejét Imre bácsi. — Az imregi hegy közel van ide, azt élesen hallanám s onnan a dörgés a levegőn keresztül szállna hozzám. Ez a robbanás pedig a föld mélységén át érkezett s nem annyira a fülemmel hallottam, mint a lábam szárával éreztem inkább. Hallgass csak ide, mert egyéb tapasztalatokra is tettem szert a mai délelőttön !

Előkereste pipáját, megtömté, rágyújtott s előbb bodorított néhányat a füstön. Mély szünet után folytatta :

— Ülök a filegóriában egyesegyedül, sehol semmi nem mozdul a világon, csak alig érezhető szellőcske lengedez Kassa felől, amikor arra lettem nyugtalan megint, hogy hatszor egymásután távoli dongás jön felém a föld mélységein át. Az irányból kivettem, hogy északról jön ez a hat elhaló zümmenés, gyorsan egymásután, mintha az ország határhegyeinek, a Rákóczi-havasoknak irányából jött volna, különösen és nyugtalanítón . . . Hallgatódzom a filegóriában s egyszer csak kiveszem, hogy négy halvány dörrenés jön megint s ezt két tompa morranás követi. De olyan mély, hogy hideget éreztem a lábszáraimon . . . Érted-e már, öcsém?

A tisztartó úr homlokán veritékcsöppek csillantak meg :

— Hihetetlen dolgok ezek, Imre bácsi !

Imre bácsi először megnyomkodta nagyujjával pipájában a dohánt, hogy jobb szívása legyen, akkor pöffentett hármat s folytatta :

— Mondom, üldögélek ma délelőtt a filegóriában s hallgatódzom erősen. És megint hallok hat szapora ütést a lábamon, aztán négyet, de erősebbet, aztán kettőt, de igen-igen erőset . . . Tudom a napilapból, hogy vannak ágyúk, amelyek hatosával tüzelnek, vannak amelyek négyet lönek egymásután, ezek már nagyobbak és vannak, amelyek csak elvéve lönek, kettésével, mert negyedóra is belemúlik talán, amíg sikerül megtölteni őket. Ezek olyan hatalmasok, hogy csak negyven pár bivallyal lehet elvontatni őket egyik helyről a másikra. Mondom, hallgatódzok ma délelőtt a filegóriában, de akkor már úgy csapkodtak és vertek az egymás szavába, hogy nem lehetett tudni: melyik egyik, melyik másik? . . . Kiütött rajtam a hideg, mert tudtam már, hogy a Rákóczi-havasokon túl, de a világ szélén valahol, olyan csaták folynak, amelyekhez képest gyerekmese volt Napoleon dulakodása a Berezina mellett. Pedig az is értett hozzá valamit! És szívemben mélyen megilletődtem ekkor. Mert tisztában voltam vele tüstént, hogy megint sok-sok magyar katona haldoklik arrafelé . . .

Elhallgatott s tündözései közé merült el. Szippantott kettőt s nem szólt semmit, csak nézett maga elé, az asztal lapjára. A tisztartó úr a halántékát törölgette, majd annyit jegyzett meg nagy meghatottsággal:

— Ha így tart továbbra is, mához esztendőre egyetlen legénye nem lesz a királynak!

S önkénytelenül fűzte hozzá:

— Hornyák Péter is odalett . . . Most jövök a jajveszékkelő családtól . . .

Imre bácsi azonban ezt már nem hallotta, mert nem figyelt oda az unokaöccsére. Vén fejével egészen másutt járhatott. Annyit kérdett azután:

— Hát András hova tűnt el? Mert egész nap nem látom.

— Tizenkét óra előtt Nagymihályba indult el, a sorozóbizottság elé — válaszolt kis elszontyolódással a tisztartó úr.

Hallgatás ült le kettejük közé. Sokára beszélni kezdett Imre bácsi. Bölcs szóval beszélt:

— Bálint öcsém, figyelj mindarra, amit most mondok néked! Az én életem fogyóban, miután napjaim megszámláltattak. Feleséged, az Örzse, többször betegeskedik s te is vénült állapotú kezdel lenni immár. Ezekből többször forгатom magamban a kis Zsuzska sorsát, de mindig csak arra az egyre jövök ki, hogy legokosabb maradna, ha a leányzó hitvese lenne az András öcséneknek . . . Rendes világban várhattak volna még négy-öt esztendőt, ebben a tébolyult életben azonban nem szabad késlekedni. Hogy nagyon fiatalok még? Hát eleink két-három századdal ezelőtt nem kora-ifjúságukban keltek-é már össze? Igy szép az élet, amely most annyira meg van keserítve . . .

— Dehiszen Zsuzska alig múlt tizenöt esztendős! — vetette közbe nyugtalanul a tisztartó úr.

Imre bácsi intett a mutatóujjával, hogy most pedig ő beszél:

— Nem is az évek számáról van most a szó, öcsém, Bálint! Hanem arról van a szó, hogy András öcsénk hadbaindulása előtt egy órával oltár elé vinné Zsuzskát, akkor megcsókolnák egymást s az egyik jönne vissza a szülei házba, a másik menne egyenest a háborúba... Félek, igen félek a jövődőtől. Nem tudom, miért, de olyan érzés zaklat, hogyha egy pár lennének a fiatalok, enyhültebb lélekkel mehetnének elődeink után valamennyien, akik nem sokat számítunk már az innenszö világban.

Szétváltak azután, anélkül, hogy meg tudtak volna egyezni. Ez volt az oka, hogy Imre bácsi nagy izgatottságban állt fel az asztal mellől és — ami évenként kétszer-háromszor szokott megesni legfeljebb — sétára indult az Ondava gátjáig vezető kettős nyárfasor között. Mindig szenzációszámba ment, valahányszor elsétálgatott így az öregúr s olyankor mindenki sejtette a molyván, hogy nagy lelki viharok dúlhatnak belsejében.

Nehezen ment el ez a nap és a következő délelött. A tisztartó úr és családnépe csak azt tartotta érthetetlennek, hogy a tizenegyórai vonathoz kiküldött kocsii üresen tért vissza a terebesi állomásraól. A tisztartó úr mosolygott rá, félbajuszhegyről:

— Ügylátszik az újdonsült önkéntes urak nagy cécót csaphattak a Strömpl-féle vendéglőben...

S ez volt az igazság körülbelül. Mert lefelé csúszott már a nap s lilaszínbe kezdtek elhanyatlni a kassai hegyek körvonalai, amikor az Ondava gátján feltűnt Turgonyi András alakja, amint hazafelé igyekezett, nagysietve és gyalogszerrel. Mind ott álltak már a molyva szélén s a tisztartó úr annyit szölt fejcsóválva:

— Bánócz felöl jön a betyár, mert nem maradt utiköltsége a következő állomásig, Töketerebesig!

— Ügyis utoljára mulat, apukám — sietett a védelmére Zsuzska.

S abban a pillanatban már futott is a gátnak. Ott, a gáton, megállt lihegve és kipirultan a nevelt-bátyja előtt:

— No, Andráska?

— Bevettek! — mosolygott le a leányra Turgonyi András.

Aztán ölébekapta, meghintáztatta, letette a földre s annyit mondott, kissé nekikomorodva:

— Csak te ne volnál, Zsuzska!... De könnyű szívvel mennék el innét!

II.

A kis szél, mely a kassai hegyek irányából lengett, váratlanul megállt s attól fogva a forróság zuhatagban szakadt le a tájra. Szinte égett a határ. Egy-két nap mulva neki kellett állni az aratásnak.

S akkor még nagyobb hallgatásba süllyedt a Hallgató-molyva és környéke.

Turgonyi András annyit mondott mindössze Zsuzskának, hogy négy hét múlva, Anna-napkor, multság lesz a vinkóci fürdőcskében, melyet azok az önkéntes urak rendeznek, akiket vele együtt vettek be katonának. Kit Bánócról, kit Garanyból, kit Berettőről, kit a távolabbi Deregyőről. A multság után úgyis be kell vonulniok rövidesen.

Attól a délutántól kezdve, hogy a nevelt-fiú hazaérkezett a sorozásról, még mélyebb szótlanságba estek a tisztartóiház lakói a Hallgató-molyván. Különösen Imre bácsi hallgatott. Imre bácsi mindennap ott üldögélt a filegóriában, elszürkült arccal fülelgetett a hegyek lába alatt idáig szüremlett kísérteti ágyúzásra s fel-felmotyogott magában :

— Istenem, mennyi magyar haldoklik Galíciában !

Ugyanakkor szorongó szívvel gondolt a kisöccsére, Turgonyi Andrásra. Turgonyi András maga könnyű szívvel vette a dolgot. Lehetőséges lehetett azonban : csak tettette magát, hogy még nagyobb búba és keserőségbe ne essenek miatta mindazok, akiktől neki búcsút kellett vennie nemsokára.

Bele kellett fogni hát egykettőre az aratásba. Turgonyi András kijelentette nevelőapja előtt, hogy maga is megmarkolja a kaszát. Mert nagy fogyatkozása volt ekkorára a legényeknek : ki Grodeknél, ki Ravaruszkánál, ki a Szan vize mellett, ki Ivangorod határában feküdt véglegesen, a föld alól hallgatván a lengyel erdők zúgását. Akiket azonban mindmáig életben tartott meg az Isten, azok kaszát kalapáltak vagy kaszát fentek a gazdasági épületek tájékán. Egyetlen csengő kalapálás volt a molyva. Mert kasza alá értek a vetések.

Turgonyi András e kora délután a molyva szélében haladt végig. Kabát nem volt rajta, mindössze kihajtott inget viselt s szabadon volt a lengőhajú feje. Csinos, igen csinos fiatalember volt így s az igás- és béreslakások ajtajából egy-egy takaros menyecske mosolygott reá jószívvel. Mert aprókora óta mindenki szerette az urasági népek közül. Turgonyi András visszamosolygott a fiatalasszonyokra, érdeklődött egészségük s egyben a család hogyléte iránt s továbbment. Hanem a molyva déli végében váratlanul megtorpant s nagyot kiáltott :

— Hát maga mit csinál megint, Dzsmurák bácsi?

A kérdésre egy susinkára aszalt, már javakorbelti apró ember válaszolt egy tenyérszerű kertecske széléből :

— Egy készülő gazságot akarok megakadályozni, úrficska !

Kötekedő hangon folytatta a fiatalember :

—Tudja-e, Dzsmurák bácsi, hogy mi druzsák vagyunk volta-képpen?

— Igenis, úrficska — felelt cérnavékony hangján Dzsmurák bácsi, lévén mind a ketten Andrások . . .

Turgonyi András jókedvvel faggatta tovább a cickányorrú emberkét :

— Mi készül itten, Dzsmurák bácsi?

— Tüstént elbeszélem, úrficska . . .

Mielőtt azonban rátérnénk Dzsmurák András nagy bajának meghallgatására, előbb őt magát kell bemutatnunk a szíves olvasónak. Mert ámbár termetre patkány volt mindössze Dzsmurák András, mindazáltal kiemelkedő embernek számított az Ondava és a Tapoly folyók vidékén. A szeme ide-oda röpködött minden pillanatban, mintha egyszerre akart volna mindent látni a világból, egyebekben pedig mint a molyva komenciós-csizmadiája fungált, ámbár ő csökönyösen cipész-mesternek állította magát. Ráncos arcbőre s kezei és lábai mintha rúgóra pattogtak volna s azonfelül föltaláló volt. Lévén a legtöbb hazai csizmadia extravagáns lelkület a legtöbbször, ha ugyan nem forradalmár.

Dzsmurák mester mindkét lábára bicegett úgy kilenc-tíz esztendő óta. Tudniillik repülőgépet konstruált egyszer, ámde készülékével együtt olyat esett a kazal tetejéről, hogy kitörte a lábát. Egyszerre mind a kettőt.

Ez pedig így történt . . .

A század első évtizedében híre futott világszerte, hogy két amerikai testvér, névszerint Wright Wilbur és Osborne olyan gépet eszelt ki nyughatatlanságában, amellyel levegőbe tud emelkedni az ember. Az első hírekre hasonló nyugtalanság lepte meg Dzsmurák mestert is s föltette magában tüstént, hogy — dicsőségben — csak azért is túl fog tenni az amerikai fivéreken s ő is nekilátott, hogy megkomponálja és végbevigye a maga készülékét. Míg azonban Wrighték gépe teljesen eltért a madarak repülési módszerétől, Dzsmurák mester éles tekintetével rájött az első pillanatban, hogy csak egy lehetőség van itten, amelyet valamennyi repülőgép-konstruktőr kihasználatlanul hagyott mindmáig: a gólyák repülési módját lesni el és azt kopirozni le szószerint.

És Dzsmurák mester nem is halogatta sokáig a dolgot. Üres ábrándozás helyett a cselekvés terére lépett.

Akkortájt, az 1907-ik esztendő körül, Vinkócon lakott még Dzsmurák András, mihelyt azonban világgá szállt a Wright-testvérek hírneve, azonnal munkába kezdett. Mindenekelőtt egy nagy csört szerkesztett fából, miután a gólyának is van csőre, mely csört azután a fej arc-részére lehetett ráilleszteni, spárgának alkalmazása révén. Konstruált hozzá két lomha szárnyat, ugyancsak fából: ezeket a két karra kellett ráerősíteni, lebegtetés céljából. Végül kormányzókészüléket is fabrikált, dettó fából. Ezt a készüléket, mely a gólya farkát pótolni lett volna hivatott, a hasára szándékozott felkötni Dzsmurák mester olyanképpen, hogy a készülék messzire kinyúlt volna a két lába között.

Egy júliusi vasárnap délután kellett volna fölszállania a mesternek az egyik faluvégi kazal tetejéről. Terve volt, hogy nem is száll le előbb, csak Nyiregyháza körül valahol.

Hej, hányan gyülekeztek föl erre a délutánra a kazal köré! Lehetek ötszázan is a falusiak közül, akiknek sorában, tévelygő gyermekésszel, ott nyujtogatta a nyakát és szorongott e sorok egyszerű írója is . . . Dzsmurák András létrán kapaszkodott föl a kazal tetejére s

miután utánaadogatták a készülék egyes darabjait, először a két szárnyat erősítette a két karjára, utána hasára kötötte a fark-készüléket, végül pedig a pirosra mázolt csórt csatolta föl a fejére. Amikor rendben lett volna az előkészületekkel, meglibbent a kazal tetejében s vékony hangján egy éleset kiáltott:

— No, most!

S azzal a kazal alá esett.

De nemcsak esett, hanem nagy reccsenés hallatszott ugyanakkor. Tudniillik nem csupán a készülék zúzódott pozdorjává, hanem Dzsmurák mesternek is kitörött a lába. Mind a kettő pedig. Saroglyán szállították haza a jószívű emberek.

Hetek, hosszú hetek múltak bele, amire — úgy-ahogy! — magához jött volna a feltaláló, ámde a két lábára sánta maradt egyszersmindenkorra. És mint rendesen lenni szokott, ő is csak utólag jött rá, hol hibázta el a lényegét? Elhaló hangon fordult azok felé, akik körötte álltak abban a pillanatban:

— Tudom már mi volt a baj!

S kifejtette ott helyben a mester, hogy a gólya, mielőtt a levegőbe csapna föl, előbb ugrik egyet s úgy fúródik föl surranva, ezzel szemben ő szökellő nélkül, tehát egyenes vonalban próbált nekilendülni... Most persze késő volt már minden.

Ám a faluban nem maradhatott tovább, mert mindenki rajta köszörülte a nyelvét. Dzsmurák András a gúny és csúfolódás özöne miatt föltette magában, hogy örökre elhagyja Vinkőczot. S nagy szerencsétlenségében némi szerencséje akadt ezúttal: Béry Bálint tisztartó úr, akiben több megértés volt a találmányokkal és művészetekkel szemben, mint a póri népben, komenciós-csizmadiának fogadta meg a Hallgató-molyvára. Kilenc esztendeje talpalt immár a molyván Dzsmurák András, látszatra beletörődvén a dolgokba, akik azonban jobban megfigyelték őt, észre kellett venniök, hogy titokban nagy tervek pislognak benne. Mint üszök alatt a parázs.

... Turgonyi András jókedvűen állt meg tehát a paticskerítésű kertecske oldalában, mely a Dzsmurák mester lakásához tartozott s melynek sarkában magános körtefácska idéetlenkedett, megrakva féligzöld körtével. Másodszor kérdezte már az egykori aviatikust:

— Mi készül itten, Dzsmurák bácsi?

— Hiszen épp azt akarnám elmondani — felelt Dzsmurák András azon a vékonyka hangján, amelyre (minden rokonszenv és szánalom ellenére!) mosolyogni volt kénytelen mindenki.

S belefogott:

— Teccik tudni, úrficska, érne kezd a körte s úgy tapasztalom, hogy a molyvai gyerekek túl sokat settengenek a kertnek e körül a része körül...

De nem csupán settengtek arrafelé, hanem sanda szemmel pislogtak fel a körtefára. Szándékuk nyilvánvaló volt! Csak föl kell lopódz-

niok a kerítés tetejére, onnét lehajtani a körtefa valamelyik ágát s néhány másodpercen belül félig lekoppasztják a fácskát.

Ilyen körülmények között lehetetlenné vált a helyzete Dzsmurák mesternek!

Mert lakásának pitvarában, háromlábú székekben, kalapálni a reparálandó csizmák és bakancsok talpain s ugyanakkor szünetlenül kifelé tekintetni az ajtón, nem lopkodják-e a suhancok a körtét: tökéletes képtelenség. Ez már idegeire menne az embernek...

S ebben a riasztó helyzetben eredeti ötletet eszelt ki Dzsmurák András!

Azt eszelte ki nevezetesen, hogy erős madzaggal összekötözi a körtefa néhány ágát, a madzagot a lakása pitvaráig vezeti el, ott viszont a falra alkalmazott csengőre erősíti a madzagot. Örögi hatásának ígérkezett az ötlet! Mert abban a pillanatban, mihelyt valaki lehajlít egy ágat, megrezzen a körtefa s a csengő — a madzag közvetítése révén — megszólal odabent a pitvarban. Abban a szempillantásban furkóst ragad Dzsmurák mester s kirohanván a körtefához, a furkóssal olyant suhint majd a meglepett körtezsivány két válla közé, hogy három hétig attól vakaródzhatnak majd...

— Mit teccik szólni hozzá, úrficska — mosolygott ravaszskásan Dzsmurák csizmadia, miközben a hegyes orra végét vakargatta.

Komolykodva mondta Turgonyi András:

— Az ötlet olyan, hogy hasonló dologról sem ujságban, sem könyvben nem olvastam eddigi életemben. De volna egy észrevételem...

— Hallgatom — szólott hivatalos hangon a mester.

— Mi lesz akkor — folytatta éppoly komolykodva Turgonyi András, — ha fújni kezd a szél s megállás nélkül rázza majd a körtefát? Dzsmurák András pillanatra meghökkent:

— Ejha! Erre igazán nem gondoltam, úrficska...

Néhány szünetig mereven nézett maga elé a mester s utoljára annyit mondott:

— Abban az esetben is tenni fogunk a dologról.

(Csak lapszélen vetjük ide, hogy szél nem volt ugyan egyelőre, mindazáltal az összemadzagolt körtefa következményei gyanánt olyan fordulatok adódtak elő, amelyek egykettőre végleg földúlták a Dzsmurák András lelki egyensúlyát.)

Turgonyi András rég elkészönt már a népszerű mestertől s magában mulatott rajta, nem minden részvét nélkül. Sok rokonszenv fűzte a bicegő cipészhez, talán azért is, mert az urasági cselédnép kivétel nélkül gúnyolódott vele és mulatott rajta. Így ért föl a házuk udvaráig, a gyümölcsöskert alá. Meglátta ekkor nevelőapját s megállt.

A tisztartó úr ugyanis a tornác elején álldogált, egyesegyedül és míg szalmakalapja éles árnyékot vont le barnult arcára, a messzeség felé nézett. De meg lehetett érezni rajta, hogy semmit sem lát a messzeségből; ahelyett, mintha jövőbenező gondok feküdtek volna a lelkére

nehéz terhükkel. Az utóbbi hetek alatt gyakran látta így tündőzni nevelőapját a fiatalember s nem tudott szabadulni az érzéstől, hogy az ő sorsa miatt van súlyos töprengésekben . . .

Egyszerre forró szeretet áradt el benne a nagybátyja iránt s tapintatosan szólította meg :

— Jónapot, Bálint bátyám !

Megmozdult erre Béry Bálint tisztartó úr is. Mintha távoli, igen távoli révületből riadt volna magára. Csöndes szóval mondta :

— Te vagy az, fiam? Gyere csak közelebb !

És noha erőlködött ellene, a megatottságtól mégis remegés érzett a hangján :

— Mikor is vonulsz be?

— Anna-nap után közvetlenül. De utoljára táncolunk még egyet a vinkóci fürdőcskében !

— Hát csak azt akartam mondani, fiam — s észrevehetően elcsuklott a szava, — hogyha meghalok egyszer, legyen gondod Erzsi nénire meg Imre bácsira. Mert téged talán hazahoz a Gondviselés ebből a háborúból, de én aligha fogom megérni a végét. Hazafiúi gondok emésztenek, fiam . . .

És míg Turgonyi András különös gondolatoktól ellepve állt nevelőapja előtt, a tisztartó úr folytatta meg-megremegő hangon :

— Amit becsületes munkával sikerült összegyűjtenünk, a két-tötöké lesz . . . Legyen gondod majd Zsuzskára !

— Jaj, Imre bátyám, hát hogyan gondolnék rá, mikor az egész világból ő a legdrágább nékem !

Még közelebb lépett naptólvertarcú nevelőapjához s megcsókolta.

Szokatlan érzések kavargtak benne, amint ott állt a tisztartó úr oldalán, sz éles koradélutáni napfényben s a cselédlakások felől egy kakas kukorékolt. Soha nem volt szokása Turgonyi Andrásnak a megilletődés, most sem bírta sokáig. Lábujjhegyen lopózkodott el a nagybátyjától s akaratlanul a kertnek vette útját. És a filegóriában megpillantotta ekkor a végleg elvénült Imre bácsit, akit mintha csak bőrének ráncai tartottak volna össze immáron, amint élénk hallgatódzása közben határtalan messzeségekbe figyelgetett s azalatt nyitva felejtette a száját is. Amint észrevette a fiatalembert, búsan bölintott feléje :

— Veszett ágyúzás folyik valahol, András fiam . . .

— Honnét tudja, Imre bácsi? — kérdezte évődve a fiatalember.

Imre bácsi másodszor is megingatta kopasz fejét s mindez olyan furcsa volt, hogy ijedezni kezdett, aki látta így.

— Hallom, András öcsém. De inkább a talpammal, mint a fülemmel. Mert a föld alatt jön errefelé, a Babiagura irányából . . .

Turgonyi Andrásra olyan furán hatott mindez, hogy valósággal menekült Imre bácsi elől is.

Komáromi János.

(Folytatása következik.)

Kós Károly: Kalotaszeg. (Az Erdélyi Szépmíves Céh kiadása.) — Kós Károly Kalotaszege érdekes, különös és sajtáságos könyv, mint minden Erdélyből hozzánk érkező írás. Olvasás közben sehol sem csökken az érdeklődésünk. Némely fejezete különösnek tetszik. Sajtáságos vonásai mögött megláthatjuk az erdélyi magyar irodalom jellegzetes arcát, amelyen az örökölt közös vonásokon kívül az idegenbe szakadt testvér új vonásai is feltűnedeznek. Ezekre figyelünk a legfűrészebb gonddal.

Kós Károly könyvének ilyen erdélyi sajtásága az írásnak nálunk már szokatlan bensősége és áhítata, a tárggyal és az olvasóval való belső érzelmi kapcsolata. «Ez a könyv... legtovább dédelgetett és legkedvesebb gyermekem. Nem az eszemmel, de a szívemmel neveltem...» — vallja a szerző. Nemcsak szívével írta, hanem ugyanilyen szívbeli gondtal és szeretettel is díszítette ezt a könyvét. Linoleummetszeteinek barnafekete színeivel és anyagszerű technikájával megragadta és kifejezte azt is, amit szóval már nem lehetett: Kalotaszeg lelkét.

Kós Károlyban a székely ezermesterek és a régi polyhistorok tehetsége vegyült: modern historikus, de egyben etnográfus is, Kalotaszeg népi történetének és népi sajtáságainak szakszerűségben is kiváló búvárlója. Kalotaszeg településtörténete a historikus szorgalmát s az ősi pogány hit még fellelhető töredékeinek összegyűjtése az etnográfust dicséri. De még ezzel sem merítettük ki sokoldalúságát. Szépirodalom is, aki a tudós magyarázatok közé szívesen csempészi be,

mesealkotó fantáziájának sarkalására s az olvasó gyönyörűségére, de a kritikusan nem kis megrökönyödésére, elbeszéléseit (Gyalu vajda, Budai Nagy Antal históriája). Ezek történeti tárgyúak, a történet szellemét lehellik ugyan, de ennek a könyvnek keretében mégis meglepőek. Differenciálatlan sokoldalúság s talán még az izes erdélyi magyar nyelv és finom stílus-érzék e könyv jellegzetesen erdélyi vonásai.

Egy várakozásunkat azonban nem elégíti ki Kós Károly. Arról, ami Kalotaszeg, ezt a 39 falut magába foglaló erdélyi táj- és népi egységet messzeföldön híressé tette: népművészetéről még annál is kevesebbet mond, amennyit ennek a könyvnek a keretei elbírtak volna. Ezt a hiányt a kalotaszegi ruháról és népművészetéről szóló fejezetekben maga is jelzi: «nem tudunk itt semmi újat mondani a kalotaszegi nép ruházatáról...», másutt: «... ezt a művészetet nem lehet szavakkal leírni... ezért meg sem próbáljuk...»

A mű szerkezetét az említett elbeszéléseken kívül az is befolyásolta, hogy Kós ezúttal minden érdeklődésével a mult felé fordult, s ahol kevés helyi adatot talált, ott a nemzeti, sőt egyetemes történet távlatait is bejárja (népvándorlás). Ez elmaradhatott volna. Ahol sok adata van, lelkiismeretesen felhasználja (birtoktörténeti és családtörténeti vonatkozások). A kompozíciónak egyenetlensége a könyvnek egyetlen szembe-tűnő hibája. Ilyen az is, hogy a középkori Kalotaszeg részletező ismeretése után alig mond valamit a XVII–XIX. század történetéről. Véleménye

szerint ugyanis Kalotaszeg utolsó történeti eseménye a reformáció volt.

Néhány néprajzi fejezet után vázlatos képet kapunk a mai Kalotaszegről is. A magyarság és a románság viszonyát nemes humanizmussal és tapintattal ismerteti. Kalotaszeg magyar népét megható elfoglaltsággal öleli magához: «minden magyar népcsoport legmagyarabb, legintelligensebb és legvidámabb tagja». Reményiségének is ez a fundamentuma: «Ez a maroknyi nép a maga csodálatos egyéniségében, töretlenül és keményen nemcsak állotta az ezerszázados idôt, de ma is állja».

Kós Károly szép könyve újabb jele annak, hogy az erdélyi magyarság nemzetisége fennmaradásának három feltétele közül kettőt már felismert: a népi egyéniségnek a magyar faluban rejlő erejét és a magyar irodalom áhítatos szolgálatát. A harmadik a gazdasági szervezet ereje lesz.

Mérey Ferenc.

Az örök Goethe. Antológia a költő ifjú-, férfi- és öregkorának műveiből. Fordította Szabó Lőrinc és Turóczi-Trostler József. (Három kötet. Gyoma, 1932. Kner Izidor könyvnyomtató kiadása.) Amire a magyar könyvkiadás fővárosi gondviseletében egyre ritkább a példa: egy nemes áldozatra mindig kész vidéki könyvkiadó most megint nyilvánosságra segített egy olyan makulátlanul szép tipográfiai teljesítményt, mely a commerce-könyvek áradatában a külső és belső előkelőség boldog szigetéül köszönt felénk. Az áldozat Goethét illeti, halála évszázados fordulóján, melynek ez a mű bizonyára legkimagaslóbb magyar emléke marad. Mert, amit a három ünnepi kötet nyújt, az is méltó arra, hogy a fejedelmi köntöst jogos önérettel hordozza.

A kissé mindig sznob-igények felé kacsingató, gyors-művelődésre csábító írói breviáriumok mai kordivatjában

ez a három kötet ha talán nem is oly közkeletű, de mindenesetre magasabb és tisztább célt tűz maga elé: gondolat-szilánkok népszerűsítése helyett a goethei alkotógéniusz érzékeltetését, a tolmácsolás olyan művészi fokán, melyen méltán remélhető, hogy a szellemidézés nyomában csakugyan szellemjárás támad. Goethe világa, mely az emberi szív és elme egész, évezredes történetű pátrimoniumát átfogja, nyilván fel nem tárulhat, de tér- és időbeli határtalanságai felé e szaggatott vilámlások fényében is lenyűgöző bepillantások kínálkoznak.

Szabó Lőrinc versfordításai mögött Goethe egész költői művének mély, élményerejű magábafohadása parancsol az avatottabb olvasóra tiszteletet: a *passzusokhoz* ő valóban az örök *textusnak* biztos hitelű szellemében közeledik. E közeledésből pontos és tökéletes azonosulás minden esetben természetesen még így sem áll elő, az első csoport szűzien harmatos líráját az ő nyelvi adaptációjában az értelmi hangsúlynak, a logikumnak valamilyen többlete terheli. De ahol Goethe költői világképe a klasszikai formavállalás fenséges redőzetű köntösében találja meg végső kifejeződését: tolmácsolója a műfordító («szabad hűség») elvének valóban diadalmas példáit szolgáltatja. A *szenvedély trilógiája* a magyar fordítás-irodalom solitaire-értékei közé tartozik.

A prózai részek fordításáért Turóczi-Trostler Józsefet illeti megbecsülő elismerés. Az ő munkája a három kötetten át egyenletesebb, viszont talán épp ezért a goethei közlőforma sok évtizedes benső «Werdegang»-ját kevésbé érezteti. De a felmutatott részek nála is az azokat magában egyesítő *egész* organizmusból szívják szövetükbe a tápláló és színező nedveket. Adós marad néhol a szó irracionális varázsával, de a művészi szempontok iránt is szolgálatos filológiai megbízhatósággal sehol.

A köteteknek rövidben is gazdag anyagú utószavai szintén tőle valók. A felnöttek oktatását vállaló értelmi alászállás helyett inkább az értőkhöz fordul, az egyes időrendi csoportokból előzőleg megszólaltatott darabokhoz nagy távlatú lélektörténeti és kortmegéreztető háttérrel vázolva. E lapokat forgatva megint alkalmunk adódik elámulni azon a megoldhatatlanul paradox csodán, hogy a művészet szellemét is formáló kor- és környezet-erők ennek az általuk determinált szellemnek maguk még nagyobb mértékben függvényei. A kor Goetheje Goethe-kor teremtményévé magasodik.

Rédey Tivadar.

Körmendi Ferenc : Ind. 7, 15 via Bodenbach. (Athenaeum. — 1932.) A *Budapesti Kaland* után ez a könyv nem jelent emelkedést Körmendi Ferenc írói pályáján. Amaz erőteljes kompozíciójú munka volt, igazi regény, ez inkább novella. Úgyis olyannak született, hogy novella legyen. A műfajok nem csupán esztétikai kategóriák : van egy mélyebb, metafizikai szükségszerűségük is. A *műfajiság* — a maga körében — nem kevésbé determinált jelenség, mint, mondjuk, a «sexus» a biológiai létezés világában. A határátlépések itt is veszedelmesek : a teremtés zsarnoki önkénye nem ritkán hermafroditát produkál. A regényt semmiesetre sem tekinthetjük «hosszabb lélekzetű» elbeszélésnek. A cselekményeknek, a jellemeknek, úgy szintén a társadalmi vagy történelmi keretezésnek azt a sokrétűségét és nagyvonaluságát, mely a regényben egységes egészé szövődik, a novella sohasem bírná el. A jó novella is egységes és szigorúan megkomponált, de egyetlen részlet-rajz. Regényből kitépott részlet-rajz vagy regénykivonat azonban még nem novella. Ugyanígy lehetetlen regénnyé higitani egyetlen novellát, vagy novellák sorozatából egységes regénytörzset építeni.

Az ilyen mesterkéltné műalkotásokat az «eredet bűne» emészti ; első esetben a cselekmény szükségszerűen egysikű volta, a másodikban pedig a részek önállóságának kompozícióbontó ereje.

Körmendi Ferenc érzésünk szerint azzal vétkezett, hogy a kitűnő novellát gyengébb regénnyé duzzasztotta. Az ilyen munkának szükségképi velejárója a túlméretezett pszichológizálás, olyan értelemben, hogy a reális cselekmény mögött a szereplők tudatos vagy tudatalatti lelkivilága kavargog, mintegy második s *igazabb* történésként. Ebben a párhuzamosan bontakozó lélekdrámában azután különös szerep hárul a képzettársítások mechanizmusára. Akárcsak *Joyce*-nál, aki érezhetőleg mestere Körmendinek. Erre vall az a pszichológiai «durchkomponiert»-ság is, mely végigzúg a könyv lapjain, de Körmendi még nem tudta (vagy nem merte) «ad absurdum» fejleszteni a lélekábrázolásnak ezt a joycei módját : ő még kötöttebb, rendszerebb. Még nem oldotta el hajóját a tizenkilencedik század biztonságos cövekeiről, tiszta és szabad verőfényben vesztegel, de a szeme már északi ködök felé kutat, látja az élet káotikusabb, értelmetlenebb értelmét. Ezt a zúrvarart és ezt a homályt ő még szabatos (itt-ott talán túlságosan is szabatos) formanyelven érzékelteti ; a joyce-i parttalan s töretlen szóáradás még csak igen szűkreszabott határok között jelentkezik nála, inkább jellemzőként. Lehet, hogy Körmendi fejlődése nem is fordul a *Joyce*-mutatta irány felé (az *Ulys* és a *bodenbachi* történet cselekményének megegyezően *egynapos* időtartama végeredményben a véletlen számlájára is írható) ; lehet, hogy csupán tanul a mestertől s egyébként halad a maga mestéréjén. Mindenesetre, az a közlési mód és azok a feltétlen írói kvalitások, amiket eddigi munkáiban mutatott, megérdemlik a lehető legszerencsésebb kiteljesedést.

Az a munka tökéletes, mely mindent elmond, amit vállalt. De nem többet. Ebből a szempontból Körmendi «regénye» nem tökéletes. Izmai egészséges vonalát felesleges zsiradékpárnák tompítják. Innen nehézsége s nem egy helyt fárasztó volta. Ez a hiba azonban — mint említettük — születési. Az *Ind. 7, 15 via Bodenbach* novellának született s a szerző jóakarató segítségével — regénnyé lett.

Kaposvár.

Szakáts László.

Magyar Irodalmi Ritkaságok. Péterfy és Bessenyei füzetek. — Péterfy Jenő dramaturgiai dolgozataiból a második sorozatot Juhász Géza vezetésével a debreceni kereskedelmi iskola, a harmadikat dr. Lányi Ernő vezetésével a Bólyay-reál, a negyediket dr. Halász László vezetésével a Berzsényi reálgimnázium nyolcadikosai adták ki. Bessenyei György *Anyai oktatását* Sebestyén Erzsébet vezetésével a budapesti II. ker. tanítónőképző, a *Magyarság és Magyar nézőt* több tanár vezetésével a budapesti Mátyás király reálgimnázium nyomatta újra.

Vajthó László gyűjteményének két legsűrűbben szereplő szerzője — érthető okokból — Bessenyei és Péterfy. Péterfy színházi kritikáinak immár teljes gyűjteményét tartalmazza a sorozat. Az «Egyetértés» 1878—82-es évfolyamában megjelent bírálatok-több szempontból más Péterfyt ismerünk meg, mint klasszikussá vált tanulmányaiból. Ennek több oka van. Napilapba írja őket, ahol gyorsan kell dolgozni (panaszkodik is eleget), fiatal is, kezdő is, azonkívül legnagyobb részét rossz darabokkal volt dolga, amelyeket könnyedén vehetett. Csiky «Proletárok»-ját kivéve, nem igen talál elismernivalót a megbírált színművekben.

A bírálatok nem mélyek és nem adnak alkalmat Péterfy fejlett mű-

élvező képességének megismerésére, de a könnyenvevésből, a fölényből jó is származik: a szellemes gúny. Vagy az író alapötletét viszi ad absurdum, vagy komolyan veszi a darab valamelyik fonák gondolatát és nem győző csodálkozni azon, hogy a szerző nem marad hozzá következő, vagy (mint Jókai egyik darabjánál) dicséri a szép kiállítást, a nagyszerű kísérőzenét, de a szövegről hallgat.

Stílusa is könnyedebb, szelleme sebb, de néha már lompos is. Nem nagyon töri a fejét síma átmeneteken, német és francia szállóigéket kever mondataiba: leírja, ami eszébe jut, nem csiszolja, tömöríti mondanivalóját.

Péterfy azok közé a kritikusok közé tartozik, akik egy ideális darab képével a fejükben mennek színházba. Nem adják át magukat az egyszerű műélvezésnek, hanem az első szótól a függöny legördültéig a bennük élő ideállal hasonlítgatják össze a látottakat. Ez a fejében élő ideál a realista színmű. Akár a kompozíció, akár a jellemfestés ellen van kifogása, az ok mindig ugyanaz: nem valószerű. Ezért unalmasak szellemességük ellenére is néha ezek a kritikák. Más szempontból is boncolhatná ezeket a darabokat, nemcsak ebből az egyből. Például *Sardou* «Az ósdiak» c. darabját bírálva megállapítja, hogy «az egészben semmi mag, csupa héj». A közönségnek mégis tetszett, mert «a francia a héjat is ügyesebben találja fel, mint más a magot». Péterfy kritikája azt valóban bebizonyítja, hogy a darabban nincs mag, de az olvasó arra is kíváncsi lenne, hogy miben állt a héj ügyes feltalálása.

Bessenyei György számára maga a tudás is élmény: az adatok, tények felsorolása már műalkotás. Az Alföld közepéről Bécsbe szakadt magyar nemes lelkében olyan felindulást okoz a különböző történelmi és földrajzi tények megismerése, mint a filozófus-

nak egy logikus gondolatrendszer megalkotása, vagy a költőnek valamilyen egyénien átszínezett világ megteremtése.

A Bessenyeyben élő ép értelem nem elégszik meg az adatok rendszertelen felsorolásával, valamilyen gondolatot bizonyít mindig velük, de arra már nem elég erős ez az iskolázatlan értelem, hogy meg tudja fékezni a pusztá adatokban gyönyörködő naiv embert. A *Magyar néző*-ben (mint legtöbb prózai munkájában) annyi történelmi apróságot sorol fel bizonyítéknak, hogy elveszik a gondolat, amit tulajdonképpen igazolni kíván. A *Magyarság* legjobb, leglogikusabban végiggondolt művei közé tartozik. Ebben legkevesebb a kitérés; érveit itt meg is változtatja, nemcsak felsorolja, ezért a legtalálóbba is.

Az *Anyai oktatás* fordítás à la Bessenyey. Nem nagyon ragaszkodik az eredetihez, ahol valamilyen gondolatot ébreszt benne, közbeírja, ha valami odaillő részlet jut eszébe, az sem marad kalamárisában. Ezzel a fordítómódszerrel, amely különben a régebben kiadott *«Embernek próbája»* című művéből is ismeretes, természetesen inkább bővül, mint rövidül az eredeti. Szinte kétségbeesetten akarta tömni az ismereteket elmaradott honfitársai fejébe. *Fábián István.*

Csathó Kálmán: Első osztályon. Regény. (Singer és Wolfner kiadása.) *«Mariska, maga aranyat ér! Mit fáj az én fejem, mikor maga itt van és mindenhez ért»* — mondja Timár ügyvéd úr a szegény, de becsületes nevelőnőnek, mire az epés sógorasszony siet is megjegyezni: *«Olyan vagy, mint egy Jókai-hős!»*

Ez a két mondat egyszerre éles fényt vet Csathó Kálmán tudatos írói szándékára. Látjuk, Csathó elfordul korunk nyomasztó problémáitól. *«Közélgő világforradalom rémével»*, a *«gazdasági krízis rémségeivel»* nála csak

fanyar özvegyek próbálják sötétre festeni a fiatalok hangulatát. Hősnője maga vallja: *«A szegénységről nem szeretek olvasni és a nyomorról. Se gyilkosokról és tolvajokról. Arról engem nem kell meggyőzni, hogy ezek szörnyű dolgok...»* Még világosabbá teszi Csathó a maga írói világnézetét ebben a regényben, amikor valami egészen kedves és gyerekes filozófiával mondja: *«Az igazság meztelen arcába nem lehet benézni, mert annak megpillantásától halálba borzad az ember...»* De ez a szembehúnyás egészen tudatos és valóban emlékeztet a gyermekre, aki félelmében húnýt szemmel és fütyörészve próbál átvágni az úttalan, sötét erdőn. Mert íme, maga vallja: *«Édes önámítások hazug világában élünk s minden idegszálunkkal tiltakozunk ellene, hogy onnan kiragadjanak bennünket...»* Csathó nem akar borzalmakat látni, Csathó *«minden idegszálával tiltakozik»* ez ellen a látás ellen. És programot ad magának: *«A földön annyian álmodtak vérről, hogy jó, ha valaki a boldogságról is mer álmodni.»*

Igy, ezen az úton jutunk el Csathó írói egyéniségéhez. Az *«Első osztályon»* is ilyen időn kívülálló mese. Nem kísért mögötte nyomor, legfeljebb olyan nyugdíjas özvegyi vagy két diplomával 120 pengős kereseti lehetőség, de az író hamar megszanja őket is és máról-holnapra jólét és boldogság váltja fel a szűkös viszonyokat. Mariska, a regény hősnője, elsőosztályú jegyet vált a gyorsvonatra, amely őt a kisvárosból az élet, a nevelőnői állás felé röpíti s ez az indulás mintegy kedvező kilátás, döntő lesz az életére, amelynek vonata valóban befut az elsőosztályú sorsok állomására. Pedig szörnyű akadályok tornyosulnak az útba! A családban, ahol nevelőnőként alkalmazzák, három sógorasszony is kiveti horgát az ügyvéd beteg feleségének üresen maradt házasszonyi pozíciója után. Azonkívül

títkon nagy lelkiharok is dúlnak, mert Mariska és az ügyvéd már az elsőosztályú fülkében összeismerkedtek, sőt megtalálták egymást. De közöttük áll az asszony, a feleség, akit mindketten rajongásig szeretnek (de akiről mindketten tudják, hogy menthetetlen szívbeteg) s közöttük áll Miklós, a szegény kisvárosi fiú, Mariska vőlegényjelöltje (akinek, hála Isten, még nem ígérte el magát), végül ott van a három csúnya és idősecske sógornő, akik mindenféle kombinációban frontot formálnak a szegény és védtelen, de szép, fiatal, ügyes és minden elképzelhető jótulajdonságokkal ellátott nevelőnő ellen. Egészen jól ráismerhetünk Hamupipőkére, a mesebeli jó tündérre, a királyfira és a gonosz boszorkányra. Jóкаи meséiben a hétfejű sárkány és a baziliszkusok helyén sötét, marcona gyilkosok és méregkeverő szirének ólálkodnak a hős körül, Csathónál az erős romantikus requisitumok helyett fullánkös nyelvű vénkisasszonyok és pozícióéhes özvegyek sorakoznak fel.

Természetesen nem szabad megijednünk semmitől! A hősnő, akiben minden mesebeli jótulajdonság összpontosul, a modern Hamupipőke, aki épp úgy tud gép- és gyorsírni, mint akasztót felvarrni, beteget ápolni vagy gyermekeket nevelni, természetesen eljut a célhoz, a boldogsághoz. A halál mint egy szelíd árnyék suhan el a ház felett s magával viszi az asszonyt. A sógornők ármánya kudarcra végződik. A vőlegényt «végzetes szerelem» keríti hatalmába és (neki is vizsgálódnia kell) feleségül vesz egy filmszillagot. Aztán tavasz lesz és ki-sút a nap.

Mindezt pedig fordulatosan, ügyesen, meleg humorral, nagy mesélő kedvvel, sok ízésséggel és nagy rutinnal beszéli el az író. Kompozíciója kerek, de nem olyan sokszálú, mint a nagy romantikus mesélőé. A vég már az első fejezetben készen látszik

s azontúl újabb és újabb figurákat húz elő a mese folyamán s ezeknek a sakkfiguráknak a kiütése az egyetlen gondja. Csathó játszik. De mert tudatosan és céltudatosan játszik, művés is.

És ismét: «A földön annyian álmodtak vérről, hogy jó, ha valaki a boldogságról is mer álmodni.» J. M.

Déry Tibor: Országúton. — Regény. (Athenaeum.) A regény régen az ember és a világ monumentális rajza akart lenni, az előtérben emberi életsorsok érdekes bonyodalmaival, háttérben a cselekmény korának freskójával. A regényíró az életet a maga egyetemességében szemlélte. A kollektivisták fordítva jár el. A világ és az élet tört darabjait szétzilálja, majd egyenként kezébe veszi, felmutatja, s aztán egymás mellé rakja. A regényből képzet-, gondolat- és cselekménycserepek halmaza zudul az olvasóra. Érezzük, hogy ezek életteljes egységből szakadtak ki, de arra már hiába várunk, hogy a kollektivisták író belőlük új egységet építsen. Sem külső világnak, sem lelki életünk cserepei nem illeszkednek már egymáshoz. Ebben a furcsa költői világban torzzá, ellenszenvessé és érthetlenné válik az élet minden mozzanata.

Déry Tibor csavargója — neve nincsen — bizonytalan idő óta járja az országutat s időz ismeretlen falukban s névtelen városokban. Azért született, hogy az író rajta és általa mutathassa meg egy olyan ember lelkét és életét, aki hallatlan következetességgel és önként rekeszti ki magát az emberi társadalomból, teremtményének más életformát és más morált. Vagy legalábbis megkísérli ezt. A társadalomtól való elszakadásnak két útja szokott lenni: a szenteké és a gonosztevőké. A mi hősnünk természetesen az utóbbi «országúton» halad. Első személyű előadásából meg-

tudjuk, hogy a híd alatt alszik, nagyon fél a rendőrtől, de legjobban a téltől. Ez az utóbbi félelme a cselekmény folytonosan felbukkanó motívuma, vezérszólam a későbbi gyilkosságának egyetlen tudatos oka. A mi csavargónk nyilván nem egészen épelméjű.

Ennek az elsőszemélyű előadásnak visszássága, hogy a rongyos ruhájú s zavarodott lelkű csavargó a morál, a filozófia és a lelki élet mélységeit tárja fel jellemét meghaladó intelligenciával. Az a gondolatunk támad, hogy csavargónk nemcsak egy bonctani, hanem egy pszichoanalitikai intézetben is volt rövid ideig — s sajnos, ott is csak — szolga.

A csavargónak nincs ideje «külön érzelmekre és öröme, mert «a mindenki életét» akarja utánaélni. Csak alkalmi munkát vállal: «Egyszer két évig dolgoztam egy helyen — nagy hiba volt». A pénzről megelégedezik, vagy eldobja. Küzd az «érzelmek sáskajárása» ellen, utálja a «lakásszagot», amikor szobát és ételt kap (egy bonctani intézet szolgájaként), «örjögő kétségbeesést» érez. Ha az emberekhez közeledik, úgy érzi, hogy egyensúlya meginog. Az emberekkel való érintkezésének formái: koldulás, lopás, rablás, a végül még gyilkosság is. Előre kifőzött tervszerűséggel, egészen ismeretlen embert, minden ok nélkül megöl, úgy látszik, csupán azért, hogy fegyházba jusson, «szabályok közé»: vissza az emberi társadalomba. Bűneit bizonyos kusza lelkifolyamatok közben, valójában azonban anyagi egyszerűséggel, természetességgel és hideg részvétlenséggel követi el. «Régi törvényszerűségeimet elvesztettem s nem tudok újakra találni» — talán ez a mondat foglalja össze legjobban a csavargó erkölcs-tanát.

Az «Országúton», az elvesztett törvényszerűségek világa, idegen a mi számunkra. Exotikum, akár a kol-

lusgyűlésnek a maga nemében kitűnő leírása e regényben, amelynek néhány részlete azonban durván izléstelen. (A bonctani intézet szolgája és a kutya, stb.)

A regény hibái ellenére is kétségtelen, hogy Déry Tibornak költői a látásmódja, avatott a tolla, képalkotó fantáziája eleven, de gyakran igen merész, néhányszor zavaros: «Az orr veres falatokat szíppant», «söntébbarna szag», «a Hold izzón a lábam között gurult, folyton belebotlottam...»

Az «Országúton» szerzőjének irodalmi pozíciója ott van valahol a Gorkij Maxim—Walt Whitman—Kassák Lajos halványodó csillagképlete által alkotott háromszögben.

Mérey Ferenc

Goethe und die neuere ungarische Literatur. Irta **Trostler József** (Kny. a Deutsch-Ungarische Heimatsblätter IV. évf.-ból; Budapest, 1932). Bleyer Jakabnak március 24-én Weimarban tartott «Goethe und Ungarn» című kitűnő előadását (megjelent a «Jahrbuch der Goethesellschaft» XVIII. kötetében) tovább viszi és a két nemzet szellemi vonatkozásainak megvilágításával egészíti ki Trostler dolgozata, amely sokkal többet ad, mint általános címe után gondolnók. Néhány találó vonással jellemzi azt a németiséget, amelyben minden irodalomvá vált, ami Angliában szociológia, Franciaországban politikai jelenség lett volna; és azt a magyarságot, amelynek költészete megszűnnék magyar költészet lenni, ha a politikát kiemelnék belőle.

Ennek a kettős szempontnak fényénél különösen éles és — visszafelé — a szempontot magát is igazoló megvilágításba jutnak: 1. a katechochen «német» Goethével való magyar találkozásnak nehézségei és 2. a — mégis, mindenképpen — be-bekövetkezett találkozásoknak a jelentősége a Vörösmarty-, Arany- és

a legújabb nemzedékben (Ady, Babits, Kosztolányi, Vargha Gyula, Tóth Árpád stb.). Goethe nagyságának nemzeti alapvonása ennyiben hathatós választóvíznek bizonyult, hogy általa a magyar líra (és kritika) egyes, még nem tisztán látott képviselőinek igazi, sokszor legrejtettebb vonásait megpillanthassuk és portréjaikat megfelelően kikerekíthessük. (Jól és találó élességgel deríti meg ez a kombinált fényező — többek között — az Ember tragédiája keletkezésének titkát: 10. l.; stb.) Ez azonban nemcsak hogy igazolja ennek az alapvető szempontnak a jogosultságát, hanem egyenesen nélkülözhetlenné teszi különösen legújabb irodalmunk jelenségeinek értékelésénél is: helyet kér számára a hivatalos irodalomtörténetben. A kis dolgozatnak, tudjuk, nem lehetett más célja, minthogy iránytűt adjon a kezünkbe s épp ebben van a nagy jelentősége. Nem kifogás tehát, csupán a felületes betekintő számára — Trostler szándékait is kétségkívül fedő — figyelmeztetés, hogy pl. az Ady Goethe-közelsége távolról sem merül ki természetesen a «Valamikor lyányom voltál» című versének találkozásában Goethe «An Ch. von Stein» című hódolatával. Ady egész gesztiójának és számos megnyilatkozásának tanúsága szerint, sőt ugyanannyi nyilatkozatának ellenére: ez a tragikus sorsú magyar költő — csakúgy, mint a «Goethe-ócsárló» Petőfi — alapjában sokkal humánusabb és jóval apolitikusabb zseni volt, mint ahogy ezt ő maga is, egy erősen politikai koráramlatban magával is, másokkal is, elhitetni akarta. Tanulságos lehetne éppen

ezért — és éppen szerzőnknek, aki már járt ennek a problémának környékén («Goethes Herz ein Kieselstein», 1928) — alkalmilag egyszer a harmadik lehetőségbe, azaz a látszólagos (helyesebben a csak-részleges) nemtalálkozás problémájába is (Petőfi, Ady) lélektani gyökeréig bepillantani.

Marót Károly.

Kovács Ferenc: Felhők. (Elbeszélések.) Budapest, 1932. *Kovács* Ferenc novellái különböző értékűek. Van közöttük néhány, mely az adoma egyszerűbb keretei közt mozog. A fiatal szerző átélt vagy elképzelt történeteket vázol bennük közvetlen, tiszta, kissé virágos nyelven. A nyers anyagot közli, minden átköltés nélkül, itt-ott reflexiókkal tarkítva, a recitálás kényelmes, néhol bő, másutt szűkszavú modorában. Ahogy egy élményt mond el az ember, azzal az ígérettel, hogy még novellát is alakít belőle. De inkább csak a formálásra váró anyagot látjuk. Azonban van Kovács Ferencnek egy-két olyan írása is, mely már művészebb hangot árul el. Ez már a fejlődésre képes, biztatást érdemlő novellista hangja. Szerencsésebb pillanataiban eredeti fordulataival túljár az olvasó eszén s kedvére való befejezéssel lepi meg. Ilyenkor a hétköznapi téma is melegebb színt kap, pár vonásból formásabb mese kerekedik. Ha Kovács Ferenc közönsége egyelőre inkább csak azokból telik ki, akik a «kedves» jelzővel szokták jellemezni az ilyen novellákat, könyve elég jó életmegfigyelőre vall, aki, biztosabb vonalvezetéssel, hálásabb mezőkben is szántani fog még.

Szatmári.

Színház.

A másik.

Andai Ernő színjátéka a Nemzeti Színházban.

A csipetnyi érzelmességgel fűszerezett könnyű derű hangneméből most a lelkek morajlóbb mélye felé kívánczik az utóbbi évadok több huzamos sikert látott szerzője. A kémia híres, felfedező tehetségű egyetemi tanárának szép és ifjú asszisztensnőjével, egy új Mme Curie-ígéréssel, lombikok és epruvetták közt szövődő, kölcsönös tudományos meghódolás és emberi ellágyulás alapján nagyranövő szerelmét mondja el, a házasságnak viszontagság-feledtető révéig. Második házasságról van szó, melyet egy rövid, tragikus végű és mardosó emlékü első házasságnak sejtető félhomályba burkolt mozzanata késleltet. A finomlelkű vegyészkisasszonynak a «másikkal, a hűvösvölgyi villa faláról alátekintő Éva asszonnyal kell felvennie a küzdelmet, úgy, hogy amikor a szép emlékek szépséghibájáról váratlan tudomást szerez, ezzel a «belső szekréciós» találmánynál is mélyebb felfedezéssel az emlékből önsanyargató kultuszt űző principális úrnak laboratóriumi békéjét és áldásos munkakészségét fel ne dülje. Lassan kibogozódik, hogy a tudós első szerelmében ugyanaz a könnyű életfelfogású hegedűművész fordult elő «két verssor közt» lezajlott mámoros élményül, aki most a doktorkisasszony közelében is megperzselődik és viszontperzselődésre számít. Szerencsére az odaadó asszisztens nem unatkozik annyira a tanár úr egyoldalú tudományosságának légkörében, mint annak idején

«a másik», ő nem szédül verssorok közé s végül (midőn kiderül, hogy a professzor az első asszony titkának heroikus tudója) a hegedűvirtuóz részéről másodízben fenyegető árnyak mögül glóriásan felemelkedve, elfoglalja éltetően sugárzó helyét érzelmi és tudományos bálványának valahára kitisztuló egén.

Andai története regény- és szín-darabelődök hosszú sorára tekinthet vissza: a «második asszony» témájának nem nagyon új és lelki motiválásban nem mindenhol meggyőző változata újat, erőteljesebben egyénit alakjai rajzában sem nyújt: az úrilelkű szenvedések e hősei csakúgy régi ismerőseink, mint a világhírének spleenjében fel-felbukkanó hódító. Ismerős a dráma okos és fáradhatatlan jó szelleme is (ezúttal egy diplomata-feleség kegyelmes asszony), akinek rajza Andainak legjobban sikerült, mert írói meglelelkű kedvességét, hangjának könnyedebb vigjátéki izét leginkább ebben az alakjában gyümölcsöztethette.

Ide került a játékegyüttes súlypontja is: Aczél Ilona ezzel a feladattal hálás szerephez jutott és leleményes, finom vigjátéki tónusával széltere hódíthat. A gyötrődők: Tasnády Ilona és Petheő Attila szerepük reliefelenségét régibb, hasonló művész teljesítményeik emlékkészletével tarkogatják. Uray Tivadar szívalászatában a felelőtlen «közveszélyesség», meg a komolyabb kihangzású lelki-magány vonásai nincsenek eléggé egyensúlyban. Ez a jeles tehetségű művész újabban akárhányszor inkább az adódó helyzetekhez igazgatja szí-

nési képzeletét, semmint a rábizott alaknak művészileg elvárható töretlen vonalvezetéséhez.

Naplemente előtt.

Gerhart Hauptmann színműve a Vig-színházban.

Mióta a dráma Ibsen s a színpadi naturalizmus után az élet- és lélek-ábrázolástól egyre jobban a pusztá dialektika és csillogó értelmi játék felé hajlott el, az alkotó erejű érzésnek s az életben gyökerező költői igazságnak a színpadon a bomlasztó szellemű kritika és ötletkultusz mellett szinte végképp befellegzett. A hetvenedik életévét most ünneplő Hauptmann ezzel a legújabb színművével, mely külsőségeiben pályakezdésének naturalista színműírásához lényegileg igen közel jár, a polgári drámát még egyszer fellendítette az általános emberi érvényű tragédiának abba a magasába, melybe utoljára talán Ibsen *Rosmersholm*-ja emelkedett. Hauptmann most a téma- és cselekvény-«érdekesség» elszánt félrevetésével újra az érzés és szenvedély gyökeréig ás alá, semmit sem bíz a meglepő fordulatokra, mindent a belső konfliktusra. Ezt a meghasonlást egy tiszta-jellemű, emelkedett lelki világú, tekintélyes családapának öregkori szerelme idézi fel, melyben egy életnek önmagára eszmélése kerül szembe az otthon «harmóniájának», a családi kötelezettséggé fölkenet apai szerepbetöltésnek társadalmi előítéletével. Ezt a környezetet Hauptmann korántsem rajzolja egyoldalú túlzással, ez a család nem valami szörnyetegek mintagyűjteménye, itt a szeretet és ragaszkodás sem ismeretlen fogalom, hanem a mélyén ott gubbaszt a vak önzés, az érdekvető józanság. Ennek tükrében torzul Clausen tanácsos szerelme, ez a méla zengésű «marienbadi elégia» aggkori esztelenséggé, mely ellen a «családi kör» kárvallott-

jainak véd- és dacsövetsége végül már nemcsak a szeretetlenségnek, hanem az aljasságnak fegyvereit is harcba viszi. Clausen habozás nélkül szerelme s a belső igazság principiuma mellé áll, «az élete világosságát nem engedi elfujni», elmúlt világának egész sakktabláját egyetlen mozdulattal lesöpri, s ezzel halálra itéli önmagát. De a maga megtisztult igazának valódi héroszaként veti áldozatul azt az életet, melynek feláldozását a családi érdektömörülés a maga legtermészetesebb jogvédelmének tekinti.

A drámai indítékok és színpadi mozzanatok ritka takarékosága jellemzi ezt a remekmű-magaslaton járó alkotást. Költő szólal meg vele, a művészetnek azzal a rejtvenműködő diszkréciójával, mely nem szorul rá, hogy a benső, lélektani igazságot külső effektusok csapásán kergesse. A társadalmi drámának minden műfajújító kísérletezés nélkül vállalt kereteiben visszatalált a régi, nagy drámának fájdalmasan és felmagasztosítóan emberi, kollektív szelleméhez. Az egykori szobrászművész itt Clausen lélekrajzával megteremtette félszázados drámaírói pályájának Rodin-i értelemben vett legmonumentálisabb alkotását. Csontos Gyula színészi génusza is delelőjére hágott ezzel a feladattal. A szenvedély átélt őszintesége, a színpadi szövegen és gesztuson teremtő ihlettel felülemelkedő igaz, az önfegyelemtől az extázisig ívelő embersége, előkelő gyengédsége és félelmetes bilincsmegrázása: a magyar színjátszás legemlékezetesebb lapjaira tartozik. Az átlagos közönség majd alakításának legkiemelkedőbb oromdíszeit fogja bámulni, az értőbb kritika játékának egyenletes grandiozitása előtt hajtja meg zászlaját. Körülötte Tőkés Anna tragikusan szép szerelmi alázata, Vágóné ösztönös, mély anyai lelke, Makay Margit finom összetételű testi-lelki torz-sága, Somlay higgadt fölénye, Ko-

vács Károly tényérviszkettető jellegzetessége a kitűnő előadás legfőbb értékei. Rajnai felesleges groteszségét a kritika már-már únja felhánytorgatni; a művész, sajnos, kevésbéé únja, hogy újra meg újra beleessék.

Az asszony és a rabló.

Louis Verneuil vígjátéka a Magyar Színházban.

Magára valamit tartó színbíráló a szégyelnyaló közhelyekhez számítja annak megállapítását, hogy a könnyebb francia színpadi termelésben — akár a francia konyhaművészetben — a felhasznált nyersanyag egészen közömbös; minden a tálaláson fordul meg. Viszont e műfaj művelői cseppet sem tartják szégyelnyalónak, hogy ezt a kritikai ódsiságot újra meg újra időszerűvé teszik. Verneuil, ki nálunk is sok sikert megért, finnyásnak sohasem mutatkozott: széltére az utcáról szedegette fel a tárgyait, maga csak a routinet szolgáltatva azokhoz, de tagadhatatlan, hogy ez a routine a francia vígjátékírás legjobb hagyományaiból táplálkozik. Most — nyilván a Lindbergh-csecsemő sok port felvert bűnyüének riport-alkalmiságából — igen sekélyes ihletű gangsterhistoriát állít színpadára, párizsi milióban, azzal keveset törődve, hogy ott ez az «alvilág» mint korunk vívmánya még nem igen működik. Ő életrehív egy ilyen finom kis közkereseti társaságot, az elegáns rablók egy elite-csoportját, s nagyobb hitelesség kedvéért egy valódi amerikai, «harmadik nemzedék»-pedigréjű szellemi irányítót állít melléje. A bandafőnök azonban párizsi világfi, ez befurakodik egy vénülő pénzeszsák bizalmába, orvosként, ki azonban az anyagiak pulzusát tapogatja ki, s a férj megszarolása céljából vidéki kastélyába hurcolja a ház ragygó, ifjú úrnőjét. A szép tús felkorbácsolja lovagi indulatait s — a férj óvatos

áldozatkészségének láttára — az asszony is a fiatalabb és vakmerőbb «rabló» felé hajlik. Mire a kárvallott a váltságdíjjal megérkezik: kész a hódítás, a bandita szerelmében «jó útra tér» (bár előbb a rablók morális fölényének volt — a jólismert recept szerint szónokló — hirdetője) s az asszonyt ezúttal másodsor szökteti meg, de most már úgy, mint ama Katát, kit tudvalevőleg könnyű táncba vinni.

Ezt a silány, vásári materiát Verneuil valósággal kamarazenévé hangszereli át. A figuráit egytől-egyig szeretetreméltó gráciába öltözteti, a dialógusa minden garasos élchajhászat nélkül ragyog, néha egyenest szikrázik s ami hazai szerzőink előtt példaadás lehet — eszközőkben még a «szenzációs» fordulókön is hihetetlenül takarékos. Heltai Jenő fordítása (szabatosabban: átdolgozása) nincs minden pesti zamat híján, de a francia könnyedségnek is sikeresen sarkába bír hágni. Tarnai Ernő rendezése, Gara Zoltán diszletei nemkülönben hozzájárulnak az ínycsiklandozó, apart tálaláshoz. Mindenekfölött hozzájárul pedig a mintaszerű előadás. Lázár Mária lassan fejlődő tehetsége itt bontakozik ki először teljes virágzásában. Stílus a finom vígjátéké, melyet újabban oly kevesen ismernek. Valódi kedélye van, leleményes beszédárnyalása és elragadó arcjátéka. Csiszolnyaló legfeljebb még a mozgásán s a taglejtésén akad: játékan már csak e részben érzik helyelközzel a «játék» szándékossága. Törzs Jenő színészi nagy tudását és biztonságát ezúttal élénk, őszinte kedv és lendület is fűti. Ez az odaadás hiányzik Góth Sándorból, ő újabban szívesen dolgozik — kabátujjból. Pusztán *fogásokból* igazi színészi munka sohasem támad. Gózon tragikomikus hangja, Mály ünnepélyes banditasága számottevő értékei az előadásnak, melynek sikerében még Berky Lili, Z. Molnár és Tarnai is osztozik.

Oktogon.

Zsolt Béla színműve a Magyar Színházban.

— «Azért mégis csak ez az Oktogon-tér a város szíve!» — mondják az ujdonság végén. A válasz rá ez: — «Szegény város, amelyiknek ilyen a szíve...» Valóban, szegény város! Bár talán csak valamelyik Oktogon-téri kávéház tükörrablakából nézve ilyen. Zsolt Béla onnan nézi a várost, onnan az alakokat, akikből most egy marokra való megint színpadára állít. Regényeit is, korábbi színműveit is váltig az a becsvágy fűtötte, hogy ennek az üzleti és házassági prosperitási lehetőség, kicsit sem finnyás falánk-ságú és nagyon is ponyva-szenimentalizmusú társadalomnak titkos tanácsosa, a Teréz- és Erzsébetvárosnak Balzacja legyen. Az írói, sőt a drámaírói tehetségnek kétségtelen ismeretőjegyeit minden újabb jelentkezésével kivallja. Az emberei valóban emberi dimenziók szerint vetik az árnyékot, nem úgy, mint a színpadok átlagtermésének papiroskivágatai. Dialógusa is — a maga puritán tiráda- és cirádamegvetésében — nem csekély mesterségtudásra mutat. Igazságkeresésének őszinteségében sincs miért kételkednünk, a keserűségét nem léha cinizmussal adagolja, sokszor érezni kell, hogy maga is torokégető könyveket nyel hozzá. S az írói szolgáltatása mégsem meggyőző! A naturalizmus regényező túlzása őt is a lelkes hamisítás tőzsomszédságába sodorja. Nehéz ezt a vádat emelni annak, aki műveinek környezetével olyan idegenül áll szemben, mint mi magunk is. De meggyőződésünk, hogy az «igazi igazság»-ot etikai bátor felül-emelkedés nélkül, a bármily jó szemmel meglátott vonások «tárgyilagos» jóváhagyásával megfényleni nem lehet.

Egy Oktogon-téri «jobb házból való» fiatal lányról szól a rege, aki korunk irányítványtetségében egy ripők fogorvos felelőtlenkedésén hajadoni hajótörést szenvedve, ártatlan-ságának roncsával kiköt egy angyali szimplicitású fogtechnikusnak kiábrándulásokra nehezen hajlamos szerelmében. Kis ballépésnek, nagy aljasságnak, üzletességnek és önzetlenségnek, balekságnak és élősdiségnek Zsolt szinte ugyanazzal a tágszívűséggel ad igazat, mintegy mondván: «Hja, ilyen az élet!» Olyan, mint a Lánchíd? Olyan, mint az Oktogon-tér. Mely — mint említők — Budapestnek szíve s mely szívnek viszont a Zsolt Béla sztetoszkópja a legmeghittebb ismerője.

Bródy Pál rendezői hozzáértése nagyon élénk Oktogon-teret varázsolt az Izabella-térre. Az együttes is jól egybevágtott, belőle ezúttal egy időig kevésbé ismert fiatal színész, Berky József magaslott ki legjobban, egy pesti «ditván»-nak meghökkentően hiteles rajzával. Sulyok Máriát most láttuk először vezetőszerpben: a próbát biztatóan állta meg, az intonálásban talán ingadozott, de a zárószakasz komolyabb fordulónak igaz átérzéssel és jóleső ízléssel sietett segítségére. A Góth-pár, Gózon, Ráday (igen figyelemreméltó karakterrajzzal), Mály, Tarnay: egytől-egyig jól megállja helyét. Hálás helyzetek jutottak mindnyájuknak s ezekhez hálátlanoknak egyikük sem bizonyult. Bájos és finom e Székely Lujza kis laboránsnője. S itt nem fojthatunk el egy megjegyzést: ez az erdélyi menekült úrileány szintén sárba ejtette hajadoni pártját, éppen a Koller-kisasszonnyal «feszterliző» fogtechnikus jóvoltából. Ebben Zsolt semmiféle tragédiát nem lát. Tragédia csak a Koller-lány esete, aki nem erdélyi, nem menekült és nem is túlságosan úrileány. Ez a mérleg egy kissé — oktogoni...

Dinasztia.

Vándor Kálmán komédiája a Kamaraszínházban.

Mikor a köztársasággá lett apró állam Párizsban korhelykedő ifjú exkirályát az otthon hermetikus elzárt-ságban tovább is uralkodósdít játszó familiája arra nógatja, hogy «a haza szolgálatában» foglalja el trónját, így válaszol: «Mindenki azzal szolgálja hazáját legjobban, amire képes; én például azzal, hogy nem uralkodom felette». E körül forog az egész, enyhe szatirájú játék. A család diplomáciázik, hogy egy ifjú nagyhercegnőt legmagasabb kilátások közt férjhez lehessen adni, a férjjelölt exuralkodó pedig végül csakugyan elveszi a kiszemelt, de közben egy polgári orvos-professzorral szerelemben keveredett nagyhercegnő helyett annak — hugát, az egyetlent, aki a család hóbortjaitól immunis maradt.

Főbaja a darabnak, hogy halálosan elcsepélt motivumokkal dolgozik, melyeket a színpadokon kívül a különböző «serenissimus»-filmek tömege is ugyancsak lejáratott. Kabaré- és operettemlékek szállingóznak a levegőben s a szerzőnek abból a nyilatkozatából, hogy a csörgősipka alá véresen komoly mondanivalókat rejtett s a pezsgős ostyában keserű pirulát adogat be, valami sokat elhinni színházi benyomásaink alapján módunkban alig van. Ehhez mindenekelőtt

alaposabban meg kellett volna írni a színjátékot; így, ahogy van, egy kissé a jobb-rosszabb élcekre hárul minden, a darabnak szinte valamennyi fordulóján tetszés szerint lehetne fűrni-faragni, a befejezésnél egyenest az volt az érzésünk, hogy a csomót eredetileg nem úgy akarták a végén megkötni, mint ahogy a cselekvény «botrány»-szála most közmegelegedésre előtődik. A közbülső bárjelenet meg éppen színvonalon — legalább is a Kamaraszínház színvonalán — aluli betétrésszé sekélyesedik.

Az előadás friss, jókedvű, színészileg sok derekas munkát nyújt, de — ez már a darab rovására is esik — egységes, biztos stílusa nincs. Zala Karola finom nagyhercegnő-studiuma jó vígjátéki szinten mozog. Kőpeczi-Boócz is visz néhány egyénibb vonást a diplomata-miniszterelnök sablonfigurájába. Fenyő Emil szép beszédével, a kissé elmosódó Eöry Erzszi természetes úriasságával, Ignácz Rózi közvetlen kedélyével, Kéri Panni a groteszk iránti érzékével, Pogány Irén fegyelmezett játéktudásával, Peéry Piri (igen mostoha feladatban) keresetlen emberiségével tűnik ki. A főfigura, a lump királyé, Mátray kezében van. Most is teli vitorlával hajózik a modorosságok felé: ügyes és többször jól bevált hányavetisége kezd megszokássá merevedni. Kevesebb színészi eszközt, több és éberebb színészi fantáziát!

Zene.

Kodály Zoltán jubileuma.

A súlyos megpróbáltatások idején mindig akadtak a magyar nemzetnek prófétái, akik hivatottak voltak arra, hogy hitet öntsenek a csüggedőkbe, felrázzák a tespedőket, figyelmeztessék a feledőket, élésszék és fenntartsák a nemzeti közlélekben a nosztalgiaát az elrabolt magyar földek után.

Ilyen prófétája a magyar nemzetnek Kodály Zoltán, az új magyar műzene nagy mestere, akinek 50. születésnapját ma messze túl a magyar határokon ünnepli a zeneértő világ, újabb fényes bizonyítására annak, hogy egy nagy zenész ízig-vérig faji művészete mennyire az egyetemes emberiség szellemi közkinccse is. Kodály Zoltán magyarnak született, sorsa a magyar zseni

sorsa, akinek legtöbbször teljesen magárahagyatottan, megértetlenül, csak hitéből és hivatásérzetéből merítve erőt, kell élete javarészt végigküzdeni, míg a külföld osztatlan elismerése és ünneplése után itthon is számelméneked értékére. Most, az alkotó férfikor delelőjén, Kodály nyugodtan tekinthet vissza eddigi nagy életművére: nehéz volt és nehéz még mindig a harc a kitűzött eszményeiért, de ennek a harcnak a nyomán a magyar zenekultúra egész területén már új, friss, erőteljes hajtások fakadtak.

Kodály messze a jövőbe tekintő, az egész magyar zenekultúrát átfogó, korszakalkotó munkássága itt folyik le a szemünk előtt. Majd 30 éve annak, hogy a fiatal muzsikus nagy kortársával, Bartók Bélával együtt vándorútra indul, hogy a magyar parasztok körében elrejtve élő népdalkincset megmentse a pusztulástól. Ennek a kimeríthetetlen gazdagságú igazi magyar népzene a megismerése elhatározó befolyást gyakorolt a magyar műzene fejlődésére. Ezzel az ősi népdalkincsel szemben úgy állt a zeneköltő, mint aki rég elfelejtett anyanyelvén kezd beszélni: eleinte keresi a szavakat, de a lélek legmélyén szunnyadó készség a rokonhúrok érintésére feltámad s ebben a nagy egymásratalálásban kiszélesednek, új életet nyernek a kifejező eszközök, hogy a nemzeti lélek elhasználatlan őseréjét, nagy érzelemgazdagságát kivetítse magából. Ennek az ősi anyanyelvnek a birtokbavétele megindítja azt a korszakalkotó építőmunkát, amelynek főszeménye ledönteni azt a gátat, amely az idők folyamán mindig jobban elválasztotta a falu népét a városi embertől, a népzene a műzenétől s újra megteremteni azt a nagy zenei egységet, amely régi századokban a magyar nemzet minden rétegét egybefűzte. Kodály nagy összefoglaló erejével, az emberbe, a nemzet jövőjébe vetett törhetetlen hitével valóban hi-

vatott ennek a misszióknak betöltésére. Midőn a világháború után az egész magyar élet romba dőlni látszott s már a sír szélén állott, akkor áll Kodály teljes felvértezéssel, örökértékű, az egész világot diadallal bejáró művekkel a magyar kultúra újrarápítóinak sorába. Nehéz volna megmondani, hol végez nagyobb alkotómunkát. Mint nemzetének nagy tanítómestere, páratlan tudásával, univerzális műveltségével, zseniális irányításával a gyakorlati és teoretikus zene terén egyaránt olyan értékes, lelkes fiatal magyar zenészgenerációt nevel, amely felvértezett arra, hogy fáklyavivője lehessen az új magyar zenekultúrának. Mint zeneköltőt, aki majdnem semmiből teremt egy teljesen nemzeti szellemű, művészi értékében ma az egész világon páratlanul álló kórusirodalmat, aki népdalfeldolgozásaiban, műdalaiban a magyar zenét egy csapásra a magyar irodalom klasszikusainak színvonalára emeli, aki színpadi zenéjében olyan perspektívát tár elénk a magyar opera lehetőségei szempontjából, amiről ezelőtt álmodni sem mertek, csak azok számára kell még mindig újra és újra méltatnunk, akik következetesen távortartják magukat attól, ami a legteljesebben, a legigazabban a sajátjuk kellene hogy legyen: az igazi nemzeti értékelismerésétől. Bizonyos fókig érhető is ez a tartózkodás. Ez a művészet túlságosan igazságszerető és mély, ez a művészet nem tesz koncessziókat hazug, tetszetős külsőségeknek, ez a művészet nem az előkelő, dús asztal mellett ülők szórakoztatása. Közönsége javarészt azokból telik ki, akik, fiatalságuk dacára, már megtanulták a nélkülözést, az életküzdelmet, a szenvedést, és akik hinni tudnak eszményekben és tudnak szenvedni eszményekért. Itt van a tanítványok lelkes serege, akik mindig szélesebbre tágitják azt a hatáskört, amelyen belől az új magyar műzene elfoglalja

az őt megillető helyet s itt vannak mindazok, akiket Kodály muzsikájához olyan benső élmények fűznek, amelyeket nem lehet felejteni, mert a lélek örök értékeivé váltak. Midőn Mascagni megírta a Parasztbecsület c. operáját, egész Olaszország mint egy test és lélek visszhangozza nevét, az égig emeli dicsőségét. Kodály hasonlíthatatlanul többet tett a nemzetéért s mégis elmondhatjuk-e, hogy mi is mint egy test és lélek veszünk részt a jubileumi ünnepeken, amelyek tulajdonképpen a magyar zene, a magyar alkotóművészet ünnepei?

Tény azonban, hogy végre egyszer a budapesti hangversenyévad egy hete az igazi magyar zene jegyében folyt le s akik ott voltak ezeken az ünnepeken, igazán tiszta gyönyörűségben lehetett részük. A székesfővárosi zene- és énekkar, a Palestrina-kórus, az Operaház, a filharmónikusok, a fővárosi iskolák gyermekkarai szinte versenyeztek egymással abban, hogy melyik nyújtson kitűnőbb előadást, lelkesebb munkát a mester tiszteletére. A Palestrina-kórus végre egyszer egy teljes est keretében nyújtott alkalmat arra, hogy Kodály kórosszerzeményeit élvezhessük. Hogy milyen csodálatos színkeveréseket, lehetetlen finomságú árnyalatokat lehet kihozni egy vegyeskarból, amelynek hangulati értéke az emberi hang természetes fényében és melegségében utólráhatetlen közvetlenséget nyer, azt ilyen mesteri alkotás, mint az «Este» (Gyulai Pál szövegére), szinte revelációszerűen tárja elénk. A «Hegyi éjszakák»-nak nincs is szövege. Az öt-szólamú női karban az emberi hang mint tisztán zenei eszköz a nagy, elszakíthatatlan közösségnek, az ember és a természet ősi összefüggésének kifejezésére szolgál. A lélek teljesen beleolvad a természet magasabbrendű harmóniájába, nem érzi már testi súlyát: szabadsága a szellem szabadsága, amely a végtelenbe szárnyal.

A «Mátrai képek»-ben ezt a transzcendens magasságokba emelkedő művészetet ismét más oldalról ismerjük meg. Népdalok egybefűzésével állít elénk folyton váltakozó hangulatképeket, amelyek a szólamok nagyszerű mozgalmasságával, kibontakozásával, a színek kifogyhatatlan kombinációjával párhuzamosan alakulnak ki. Kodály mint a vokális stílus virtuóza áll itt előttünk. A kitűnő kórus valóban hivatott vezérével, Bárdos Lajossal az élén, egy 1604-ben komponált kis kórusdallal üdvözölte mesterét (Conrad Hagius: A muzsika dicsérete), amelyhez Graff Kálmán írt himnikus lendületű magyar verset. Ez a műsorszám Kodály Zoltánnak, a régi zene nagy felkarolójának és ismerőjének szólt, aki ezen a téren is példát mutat arra, hogy miképp lehet a zenetudományt az élő zenével kapcsolatba hozni. A száraz, tudós filológus módszer csak a hangjegyeket látja maga előtt, de a bennük rejlő élő zenével nem tud mit kezdeni. Kodály számára a régi mesterművek olyan erők forrásai, amelyek a jelen zeneművészet vérkeringésében élő meleg áramlatot jelentenek.

A legmelegebb, a legközvetlenebb ünneplést Kodály azoktól kapta, akik az ő szívéhez is a legközelebb állanak, a jövő Magyarország — hisszük — boldogabb nemzedékétől, a gyerekektől. Öröm látni, hogy a fővárosi iskolákban milyen feltartóztathatatlannul szélesedik és finomodik ki Kodály zseniális kórusai nyomán a gyermekkarkultusz. Lelkes vezetőikkel az élükön, itt vannak már a cisztercita gimnázium derék fiai is, a Ranolderutcai tanítónőképző símárafésült, kedvesen komolykodó, a Batthyány- és Koronaőr-utcai polgári iskolák bájos leányserege, a Hernád-utcai polgári fiúiskola s mellettük a legrégebb ismerősök: a Szilágyi Erzsébet leányliceum lelkes kis gárdája, amely már egészen otthonosan mozog a hangversenye-

rem pódiumán. Utóbbi színpompás jelmeze s tánccal, mozdulatművészetel előadott számai — bár egy kissé az ének frissességének és lendületének rovására — a szemnek is szívet-lelket üdítő látványt nyújtott. Ezt különben minden egyes csoportról, sőt mi több, még a közönségről is elmondhatjuk. Csupa öröm, gondtalanság, boldog izgalom a pódiumon. Szintelen a kedves gyermekarcokról az annyira a lelkükre szabott énekben való gyönyörűség. És a hallgatóság velük együtt örül, velük együtt gyönyörködik. Amíg fülünkben csengenek a kedves, kristályos gyermekhangok, már nem is érezzük olyan súlyosnak a jelen terheit, a jövő gondjait. Ez a sok szépség, amit itt egy gazdag művészlelek ajándékozott a gyermekeknek, minket is megtanít bízni és hinni.

Az Operaház a Psalmus szcenirozásával hódolt Kodálynak. A páratlan mű hatását a stílusos, áhítatos keret — sötét színekben borongó ref. templom belseje, ahol csak egy sugárkéve hull a szólóénekes fejére, a régi magyar ruhákba öltözött énekar — fokozni már nem fokozhatta, csak a megfelelő külső környezetet adta hozzá. Száz külföldi városban ismételtlen előadásra került már a Psalmus. A «Székelyfónó-t» januárban fogja bemutatni a milánói Scala.

A tulajdonképeni hivatalos ünnepség a rendkívüli filharmónikus hangverseny keretében folyt le. Itt, mestere dícséretére, ismét két Kodály-tanítvány jutott szóhoz. Horusiczky Zoltán dirigálta a Marosszéki táncokat, Ádám Jenő a Hány János suitet (eddig 150 városban került előadásra) és a mesternek még eddig alig hallott két énekét Berzsenyi «A közelítő tél» és Ady Endre «Sírni, sírni» c. fojtott, sötétlírájú költeményére. Az előbbi Kodály egyik legmélyebb, legpoétikusabb alkotása. A költemény mély érzéstartalmát, nagy lelkimagányos-

ságát, férfias, nemes melankóliáját a zene átszellemíti, az örök emberit egyetemes magaslatra emeli. Szenvedélyes crescendo emeli szárnyaira a költő szavait: «Itt hágy szép tavaszom, még alig izlelé nektárját ajakam», «Itt hágy s vissza se tér többé gyönyörű korom». Ezután a hatalmas lelkikiterjeszkedés után annál megrázóbb az utána következő lelki lehangoltság: «Nem hozhatja azt fel több kikelet soha». A zenekar csak mint a levegőben remegő visszhang leheletszerűen társul az ének bús, rezignált szólamához, amely a végén szinte teljesen magárahagyva hangzik ki az ürbe.

Végül, mint az ünnepség legmélőbb befejezése, maga a mester állt a dobogóra. Psalmusát dirigálta. A művész szeme csak a jövőbe szeret nézni. Annál, ami már volt, örök nyugtalan szellemét sokkal jobban érdekli az, ami még lenni szeretne: mindig tovább haladni, mindig nőni, mindig nagyobb, tökéletesebbet alkotni. A Psalmus megírása óta sokfelé ágazott el Kodály monumentális, nagyvonalú művészete, de úgy érezzük, hogy ehhez a műhöz úgy kell visszatérnie mint kezdethez és véghez, amelynél a maga nemében teljesebbet, tökéletesebbet nem lehet elképzelni.

Prahács Margit.

Zene a rádióban.

A rádió azáltal, hogy nagy tömegek számára a legnagyobb könnyűséggel teszi hozzáférhetővé a zenét, az általános zenekultúra egyik legfontosabb orgánumává emelkedett. Népművelő szempontból a rendes hangversenyek értéke nyomába sem léphet a rádióé. Ezért szinte érthetetlen, hogy a sajtó még ma sem részesíti a rádió zenei életét olyan figyelemben, mint ahogy megérdemelné. Itt túlnyomórészt még mindig a mult század ideológiája érvényesül,

amely szerint komoly kritikára csak «klasszikus» produkciók, egyéni bravúrok méltók. Pedig elismert nagyságokkal szemben a kritika szerepe igen lényegtelen. Ezek fölött már ítélkezett a legcsalhatatlanabb fórum, az idő, amely előbb vagy utóbb felszínre hozza és érvényesíti az valódi értékeket. A kritika ott tölti be igazi hivatását, ahol ezeket az értékeket még felfednie, széles körökben népszerűsíteni kell, vagy ott, ahol rámutat a hibákra, üres, izlésrontó dilettantizmusra. A mai élet, a mai világszemlélet egyik leghűbb tükrét nyújtja a rádió. Egy-egy heti programjából többet olvashat ki a figyelmes zenepolitikus, mint a nyilvános zeneélet bármely más megnyilvánulásából.

Legelőször az ember és a zene egymáshoz való viszonyának sajátos átértékelése tűnik szembe. A zene leszállt trónusáról s hű kísérfője lett a köznapi életnek. Nem akar ünnepélyességeket, különösebb hozzákészülődést; nem akar mást, mint az ember életérzésének, életörömének tudatos vagy tudattalan felfokozását. Ma folyton hangoztatott szavak, «élet», «cselekvés», «realitás»; semminek sincs értéke már, ami a belső, igazi kultúra, a lelki elmélyülés kiépítésére szolgál. Ma csak az aktuális, ami célszerű, ami gyakorlati haszonnal jár. Örök értékek alkotására ma nem kedvez az élet, az idő rohanása. Az ember mintha folytonos, lázas, külső aktivitással akarná takarni a mai kor halálos betegségét, a külsőséges, racionális technikai szellemű kultúrából fakadó belső ürességet. A technikai és a gazdasági szempontok csak egyet sugallnak: cselekedj célszerűen, azaz fess és komponálj, de úgy hogy képeidet megvásárolják, műveidet megtapsolják. Hisz olyan keveseknek adott meg, hogy álmaikat beteljesedve lássák! Az «ideális» művész sokszor egész életén át csak szenved és nyomorog, meghal még mielőtt művei

teljes elismerést nyernének. Mi haszna volt belőle, hogy nem tudott megalkudni a tömeg izlésével?

Ezekkel az elvekkel a köznapi, a mindenkitől érthető, a minden misztikus elemet, távolságot eltörlő gépek szelleme hatol be a zenébe. Rengeteg a szükséglet. Reggeltől estig átlag legalább ötven zenemű kerül a rádióban előadásra. Nem csoda, ha ez az óriási forgalom a zenei műsorok, különösen a melodikus elem legnagyobb mértékű «elkoptatására» vezet. A rádió népszerűsít, de ezzel együtt elgépiesít. Ebben a magyar rádió — amely tudvalevően egyike a legjobboknak a világon — sem kivétel. Csak egy hónapi műsórát kell végignéznünk, hogy őszinte részvétet érezzünk a számos, különféle zenekarok vezetői iránt, akik a műsor összeállításában szinte görccsen erőlködnek a változatosság elvének némi megvalósítására.

A könnyű zenéből tízszer annyit «termelés» sem volna elég a szükséglet kielégítésére. A klasszikus zene ellenségeinek nem lehet oka panaszkodni, mert a komoly zenei táplálék elenyészően csekély a szalonzenekarok produkciói mellett. Ezek között azután igen kevés különbséget tehetünk. Kivétel nélkül egyféle zenét nyújtanak: amire nem kell figyelni, amit az élet különféle tevékenysége mellett az ember magára hagy hatni, anélkül, hogy belemélyedne. Valósággal olyan ez a zene, mint valami fűsport. A modern, agyonhajszolt ember nem bírja a csendet. Hang, lárma, mozgás kell, bármi, ami kábít, ami nem enged elmélyedést, valamire való ráeszmélést, mert ez fájthatna, a dolgok elevenére tapinthatna. Megértjük a megváltozott idők megváltozott követelményeit, aláírjuk, hogy a rádió, mint gépzene szolgáljon elsősorban az életnek, de mindennek csak úgy volna értelme és értéke, ha egy újfajta, általánosabb zenei műveltség terjesztését célozná. S itt kell a kritikuskak fel-

emelni szavát a selejtesnek, az üres dilettantizmusnak ama túltengése ellen, amely a szórakoztató zenében már valósággal polgárjogot nyer. Nem a rádió igyekszik nevelni a vidéki közönség némely rétegének a haladástól elmaradó zenei ízlését, hanem ez az ízlés szolgál útmutatásul. Meggyőződésünk, hogy az értékesebb, műveltebb elem mindig szívből örül, ha vidéki magányában, ahol tényleg nem juthat komoly zenei teljesítmények élvezetéhez, a rádió útján mégis részesülhet benne.

Őszintén óhajtanánk, hogyha már a rádió napi programján annyira uralkodik a pusztá szórakoztatás szempontja, legalább választékos legyen ez a szórakoztatás. Hogy a «Háry János» szvit egy-egy részlete népszerűségben első helyen áll, mutatja, hogy mennyire meg lehet valósítani az ideális követelményt: a legnemesebb, legválasztékosabb eszközökkel olyan zenét írni, amely az egész néplelki tulajdonává, tömegek szellemi értékévé válhat.

Kodály mértékével csak a nagyokat mérhetjük, de a megvalósítás kisebb arányokban is sokat jelenthet. Ide tartoznak azok a zeneszerzők, akik nem külső ügyeskedéssel rejtik el az emögött tátongó ürességet, hanem mindig van mondanivalójuk. A magyar operett mesterei: *Jacobi, Kálmán, Ábrahám, Lehár* e téren példaképpül szolgálhatnak. Az egyéb könnyű zenében kiemeljük *Losonczi Lajos* «Holdkirályfi» daljátékának részleteit és egyéb kisebb műveit, melyek artisztikus, nemes ízlésre, benső átérésre mutatnak. Annál kevésbé tudjuk megérteni, hogy olyan kitűnő zenekar, mint a Budapesti Hangverseny zenekar újabb gyakori rádiószereplésében úgy mutatkozik be, mint a különféle szalonzenekarok legleleményesebb konkurrensa. Mydleton: «A néger álma»; Eulenberg: «A csalogány és a békák»; Weinberger:

«A diva»; Lincke: «Amina», «Egyiptomi szerená», továbbá «Zenei virágcsokrok», igen hangzatos címek, de hogy ehhez miért kell egy akadémiát végzett kitűnő zenekart beállítani az amúgyis túlonultengő hasonló programmú zenekarok közé, azt nem tudjuk belátni. Csak egy bizonyos specialitás, valami, amit máshol nem találunk, teszi ma lehetővé a hatalmas konkurrencia legyőzését. Küszöbén vagyunk a télnek s még mindig egyedül Dohnányi Ernő vezénylete jelenti a rádióban azt az üdítő oázist, amely igazi, nemes muzsikát, válogatott, érdekes programot jelent. Kérdjük, miért nincs olyan komoly rádiózenekarunk, amely a régi mesterek (értsd XVII—XVIII. századot) vagy a modern zene értékes alkotásaira összpontosítaná tevékenységét? Mivel nem kell annyira számolni a pénz és az idő kockázatával, a rádió ezeken a még kiaknázatlan területeken tényleg valami új és műveltető értéket hozhat. A rádió ma az egyetlen intézmény, amely az ehhez szükséges apparátusokat, gazdag zeneműtárakat, régi hangszereket stb. könnyen beszerezhet, amikkel valóban változatossá és értékessé tehetné műsorát.

Örömmel látjuk a felolvasásokkal kísért ciklikus előadások bevezetését. Az opera és az operett fejlődéséről így némi áttekintést kapunk. Kár, hogy ezek a felolvasások nem arra vetik a súlyt, hogy a zenei alkotást, mint illet hozzák közelebb a hallgatóság megértéséhez. Ezt a célt sem frázisokkal, sem pusztá adatokkal nem lehet elérni, Külön kiemeljük a magyar operáról nyújtott előadást. Így legalább részletekben hallhattuk többek között Erkel Ferenc ismeretlenebb műveit, Dohnányi: Vajda tornya c. operáját, Bartók Béla «Kékszakállú herceg várá»-nak nagyszerű zenéjét. Ezt a vállalkozást még sok magyar operaszerző műveivel lehetne folytatni. Nem egy magyar operáról

tudunk, amelyek szövegök vagy egyéb zenén kívül álló okok miatt elvesztek a nyilvánosság számára.

A zenekarok mellett elenyésző szerep jut a többszólamú vokális zenének. Tény, hogy nagy énekaroknál a rádió hangtorzító hatása még erősen illúziórontó, de annál szebben érvényesülnek a kisebb kamaraegyüttesek. Nem a hang erőssége, hanem hajlékonysága, színe, a szólamok finom árnyalatú, egyensúlyozott kidolgozása itt a döntő. Akár a vokális, akár a hangszeres kamarazene a legértékesebb példákat és ösztönzést nyújtja a legegyszerűbb és legműveltetőbb házi zenélésre. Milyen válogatott zenei élvezetet nyújthatna pld. egy madrigál-együttes, amely a renaissance és barokk virágzó vokális zenéjének nagy értékű kincseivel ismertetné meg hallgatóságát. Ugyanilyen érdekesek és jelgálatosabb értelemben élvezete-

sek a régi kamarazene alkotásai (Corelli, Veracini, Purcell s. i. t.) is.

Sok fővárosi zenebarátnak szorgálna nagy öröme, ha a vidék némely helyen nagyszerű lendülettel megindult zeneéletéről a rádió útján tudomást szerezhetne. Bizony nem kis dolog, és csak egy nagyszerű lendületű kultúrpolitikának tulajdonítható, hogy egy alföldi városban, mint Kecskeméten, Schütz Henriknek, a XVII. század legnagyobb német mesterének és Josquin de Prés-nek műveit adták elő. Ezt még a fővárosban sem kaphatjuk meg könnyen. Annál csodálatosabb, hogy a rádió nem kap két kézzel az ilyen műsor beállítására. Egyéb intézmény hiányában a rádió elsősorban hivatott arra, hogy a főváros és a vidék zenekulturális kapcsolatait kölcsönösen egymás hasznára, lelki épülésére megteremtse.

Prahács Margit.

Külföldi irodalom.

A férfiatlan nemzedék.

Rudolf Thiel-nek jelent meg ilyen címmel tanulmánykötete: *Die Generation ohne Männer*. A szerzőt ismerheti a magyar közönség, mert lefordították egyik munkáját, «Tizenhárman a halál ellen» címmel, amely a nagy orvosok életrajzát tartalmazza.

A férfiatlan nemzedék a mai vezető korosztály, mely negyven és hetven év között van. Thiel szerint ők a XIX. század utolsó képviselői, «a demokraták, a romantikusok, az objektívek, az ironikusok», akik csak «a tudásban hisznek, nem az akaratban». A férfiatlan nemzedék képviselője *Shaw*, aki mint a «common sense», a józan ész képviselője ellensége a romantikának. Ezt jól is teszi Thiel szerint, de ott hibázza el a dolgot, hogy a romantikát összetéveszti az idealizmussal. A kettő alapja azonos ugyan, mindkettő elfordul a valóságtól, de a romantika

álmvilágba, az idealizmus pedig a gondolatok, tervek, eszmék világába menekül. A romantikát támadni szükséges, de az idealizmust támadni a mindennapi laposság vértjében: jellemzi férfiatlan, magasabb törekvésekben szegény korunkat.

E nemzedék másik képviselője *Freud*, kinél különösen két dolgot hibáztat és talál jellemzőnek a korra. Az egyik, hogy a nemi dolgoktól annyira fél, annyira utálatosnak, tehát annyira fontosnak tartja őket; a másik, hogy Freud is egyike azoknak, kik a modern tudományt csak módszerré, technikává süllyeszti le, semmi anyag, rendszer, elmélet nem marad benne.

A harmadik: *Rathenau* a romantikus filozófus-politikus képviselője, akinek szép elméletei vannak, de a gyakorlati életben nem tud eligazodni. Aztán *Stefan George* következik, aki elmenekül a valóságból, de nem az

ideálok, hanem az esztétikum romantikus világába. Majd *Thomas Mann* «Zauberberg»-jét elemzi világnézeti szempontból és a közepes ember átlag filozófiáját találja meg benne, ki mindenben kételkedik, mindent megért és mindent élvez. Végül *Spengler* Nietzschével hasonlítja össze, ki szintén meglátta civilizációnk bukását, de nem vesztette el bizalmát és hitét az európai kultúra jövőjében, mert — férfi volt.

Rudolf Thiel módszerének ismeretéhez tudnunk kell, hogy a megbírált írókat és tudósokat az egy Sigmund Freud kivételével sokra becsüli. Ezért elsősorban nyugodtan és objektíven ismerteti a kifogásolandó elméletet (Freudét is!), azután kezd csak el bírálni. Már ez a tény sem nagyon biztató. Aki annyira nyugodt tud maradni, amíg ismertet, akkor sem lehet annyira fanatikus, amikor bírál. Talán Thiel maga is érez ilyesmit, mert olyan handabandával, nagy szavakkal, indulatokkal, a Nietzsche-epigonok kicsit kopott bombasztikusságával dolgozik, hogy menthetetlenül arra a véleményre kényszeríti az olvasót: talán önmaga sem hiszi el, amit mond, s azért oly hangos. Az objektív részek sokkal jobbak, mint a kritikaiak. Freud elméletének ilyen ügyes és világos összefoglalását még nem olvastam, Rathenau pályája is plasztikusan domborodik ki. A többi is jó, csak szűkebb korlátok közé szorult, egyoldalubb. Kritikai módszere a skolasztikus filozófia néhány dekadens művelőjéhez áll legközelebb, akiknél a legfőbb érv a Szentírás volt: ha valamire találtak kádenciát a Szentírásban, az igazság nem volt kétséges, ha nem találtak: belemagyarázták. Thielnél ugyanez a bizonyítási menete, csak a Szentírást Nietzsche helyettesíti. Ez a módszer a közönséges halandókat, akik nem esküsznek éjjel-nappal Nietzschére, nem győzi meg, de az sem győzi meg, hogy érvek

helyett nagy szavakat és indulatos kitöréseket találnak.

Rudolf Thiel férfiideálja, a «Ritterschaft vom Geiste» a Nietzsche epigonok lázas lobogása, nagy gesztusai és misztikus vágyódása a jobb után. Magyarországon: az Arany Jánosok, Deák Ferencek hazájában fölösleges magyarázni, hogy az igazi férfiasság az önuralomhoz és a bölcs mérséklet-hez közelebb áll, mint a Nietzschei «Kraft und Wille»-hez.

Fábián István.

(Ez a könyv *Pfeiffer Ferdinánd* (Zeidler Testvérek) Nemzeti Könyvkereskedésében kapható.)

A «42 szélesség» és «Ezerkilencszáz-tizenkilenc». (John Dos Passos két regénye.) — Ha az ember elolvassa Dos Passos két legutolsó regényét és el próbálja képzelni azt, aki ezeket a könyveket írta, körülbelül azt gondolja: olyan magas, mint egy templomtorny; kezén elfér egy kocsi lovastól; hegyeket, folyókat tud átlépni és olyan bömbölő hangja van, mint egy masztodonnak. Ebben a szörnyetegben egy csepp jóindulat sincs. Nem tudni, miért van itt, de itt van; felragad egy csomó embert onnan, ahol éppen találja őket, ezer kilométerrel odább leteszi s nézegeti, mit csinálnak; majd megunja s másokkal teszi ugyanazt. Közben leszaggatja a házak falát, figyeli mi történik a lakásokban, hidadakat dönt össze, százakat gázol el, halálkiáltásukat kutyába veszi, de aztán ő maga is tombolni kezd, felüvölt és elrohan. Néha úgy tűnik fel, mintha viselkedésében volna valami logika. De ez a logika nem emberi. Tárgyilagos? Igen, ha tárgyilagosnak lehet mondani a tájfűn, vagy egy vulkán kitörését. Dörömbölés, forgatag, viharos nyargalás át a tereken. Óriás és ezenfelül még örült is.

Ami kezéből kikerül, mind magán viseli ezt a bélyeget. Természetfölöttien nagy és természetfölöttien irra-

cionális. Minden mondatában megvan ez a rendszertelen rendszer és ez a gigantikus arány. Mondatai hosszúak, kuszák; mindig ordít; otthagya tárgyát, amelyről lelkesülten beszélt; felszed rengeteg képet, de ezeket is befejezetlenül hagyja — mindezzel semmit sem törődik; füttyöl a tradícióra, érthetőségre, arányra, mintha nem is tudná, hogy beszél, hogy ír, sőt, hogy biztosan, ragyogóan ír.

Amikor Sinclair Lewis a «Manhattan Transfer»-hez megírta az előszót, ez a polifemoszi művészet már megtette első lépését, de még csak az elsőt. A könyv megjelent magyarul is, a magyar közönség tudja, hogy Dos Passos olyasvalamit csinált, ami nem volt meg előtte és ha ő meg nem csinálja, sohasem lett volna meg. A «Manhattan Transfer» technikája a par excellence modern regénytechnika. Szimfonia, mozgókép, dráma, filozófia, kritika, szatíra, hőskötemény, ballada. Talán ugyanazt mondja el, amit Balzac vagy Zola. De Balzac harminckét kötetben, ő egyben. Mert az ő orkesztere úgy hasonlít Balzacéhoz, mint Wagner orkesztere Mozartéhoz. Mozart húsz emberrel és nyolc hangszerrel dolgozott, Wagner százhatvan emberrel és harminc hangszerrel. Mozart forteját az ember megcsodálta, Wagner forteja elemi erő. Az játék volt, ez vihar. Attól a muzsikától az ember táncra perdül, ettől eláll a lélekzete.

Lewis azt írja, hogy az ő szemében Dos Passos több, mint Proust vagy Joyce, mert tud valamit, amit azok ketten nem tudnak: lekötni. Ha ez volna a munka mértéke, akkor Dos Passos valóban Proust és Joyce fölött állana. Itt azonban nem ez a fontos. Megnevezték a «Manhattan Transfer» írójának mestereit. És körülbelül megírták azt, hogy tudott valamiben többet adni. De azóta még két regényt írt: «The 42nd parallel»-t és «Nineteen uineteen»-t. *

A két regény háromféle anyagból készült. Az első anyag az, amit a Newsreel-ben (Világhíradó) ír meg. Újságcímek, események, dalok, versek, cikktördedékek, táviratok. «Leszerelik az óriás ágyúkat? — Az elnök a tengeren meghült. — Biltmoreban egy konyhafőnök pincérek és kukták vezérkarával. — Minden kényelem. — A kenyér nem fontos, csak szeretet. — A mennyben majd kapsz enni eleget. — A város képe örült rombolás, különösen a postahivatal...» stb. A topografia kiemeli a címeket és a sorokat: vastag, nagy és kurzív betű. Megrendít. És egyben megneveztet. Mechanikus és így komikus. De az anyag borzalom, ragály, vér és tűzvész. Egy-egy Newsreel úgy hat, mint egy Breughel-fantázia groteszk apokaliptikus tömegjelenete.

A másodikfajta anyag a «Camera eye». Ez a rész parole interieure. Belső beszéd. Öntudatfotografia. Ha valaki képes volna kimondani mindazt, ami egy perc alatt agyán átsuhan, gramofonon felvénne és leírná, akkor keletkezne ilyen logikai nonsens — ilyen lélektani valóság. Példa: «Betűrendben rangsor szerint két hideg mutatóujjal a Coronan tisztán gépelve enged. oszt. A. és B. ins. prem. C. és D. Vi-gyázz vigyázz! a galléron a kapcsok össze, ádámcsutka beszorítva az US és a Merkurpálca érintkezik — pihenj — kint gyakorlatoznak a téli délután bíborködében Ferrieres Gatinas-ban, Clovis alapította apátság a mi Urunk Jézus Krisztus tanítványának csontváza fölött 3. hadikölcsön kincstár Altian Politian Hermetian 4. hadikölcsön K. T. kell CI E vagy másképp Q. M. C. 38 most erősen esik az ereszben vadul bugyborékol minden kicsiny vízcsepp zölden csengtet Alkiuum volt itt valaha prior...» stb.

A Camera eye-hez néha rövid prózai költeményeket, gúnyiratokat, szatírákat, dühkitéréseket függeszt. Amerikai nagyságokról van szó. Edi-

son, Steinmetz, Ford, Carnegie. A Morgan-költemény befejezése: «Háború és tőzsdekrach, gépfegyvertűz és hazaárulás, éhség, tetű, kolera, tifusz — jó idő a Morgan ház számára».

Az «Ezerkilencszáztizenkilenc» végén egy fejezetet szentel az amerikai ismeretlen katonának. Talán nincs fejezet a világirodalomban, amely ilyen könyörtelen, brutális; amelyben annyira összegyűlik szenny, gazság, mocsok, betegség; amely úgy áraszt undort, tiltakozást, lázadást s végül, amelyik úgy mar, felháborít, elriaszít s úgy megaláz, mint ez.

A regény dereka egy marékra való emberi sors, az első részben, amint a 42. szélességen mozog nyugatról keletre úgy, ahogy az Egyesült-Államokban a légáramlat a Szikláshegységtől Newyorkig a 42. szélességen húzódik, a második részben a sorsok folytonos története a háborúban 1919-ig. Mac, Janey, Moorhouse, Eleanor, Anderson, a második regényben még Joe Williams, Savage, Evaline — tengerészek csavargók, pénzemberek, gépirónők, heterák, tiszték, újságírók, szerencselovagok, kétes existenciák — gazdagodások, lezüllések, családi tragédiák, szerelmi ügyecskék, üzletek: mindez eszeveszett galoppban — presto és fortissimo — nyargal, hová? Hová nyargal a földgömb? Hová nyargal a földdel együtt a naprendszer? Céltalan cél, végtelenség. Az életenergia túlaradó feltörése. Lobogás, lángok, — amíg az anyag elfogy s a tűz elalszik; de mellette már új tűz gyullad, terjed, harapózik, lohad, szikrázik, hogy eltűnjön és megint újnak adjon helyet.

Az ember megretten arra a gondolatra, hogy valaki felteszi a kérdést: milyen jellemek ezek a Dos Passos-i hősök, jók? rosszak? vidámak? optimisták? amerikaiak? Nincs ostobább valami, mint ilyen kérdést feltenni.

Jó a fenyő? Optimista a tenger? Jó állampolgár a krokodil? Van értelme annak, ha azt kérdezik, milyen morális felfogást hirdet Eveline Hutchins? Nem tudni milyet. Van egy csomó morálja, van egy csomó nézete, talán elvei is vannak — de mit jelent mindez? Eveline értelmes nő, de száználmas teremtés, néha csodálatra, néha irigylésre, néha megvetésre méltó — szereti a ruhát és a jó ételt, a likórt, Moorhousét, mást is. A többi is: a matróz, a katonatiszt, a tőzsdés, a naplopó, az irodakisasszony. Háború? Igen háború. Pénz? Osztályharc? Szerelem? Mámor? Igen, ez mind és ezenfelül még sok mindenféle. Newyork, 1919. Páris, millió ember, XX. század, emberiség, történelem. Tomboló élet még ennél is több: a tomboló élet imádata. Költészet.

A «Nineteen nineteen» második felétől kezdve a költői vízió eltolódik. Az író okosabb akar lenni az életnél. Ez mindig baj. Diktálni akar, mert azt hiszi, hogy ez a több. Dos Passos elvesztette türelmét. Megharagudott és elkezdett propagandát csinálni.

A költői művek ott kezdenek a leghamarabb hervadni, ahol a szándékosság, az irány, a propaganda jelentkezik. Mindegy, hogy milyen propaganda: mindegyik egyformán rossz. Dos Passos a ma divatos propagandáját csinálja: marxista. Cseppet sem enyhít rajta, hogy aránylag jól csinálja. Költő, akinek nagyszerű egyéni hangja és stílusa van, elcseréli komolytalan jelszavakra: mély életlátása van s elcseréli theroetikus hóbortra; szugesztív ereje s elcseréli demagógiára. Kiábrándító. Szerencse, hogy a két kötetből csak a másodiknak a fele esett áldozatul e méltatlan fordulatnak. A Ben Comptonról szóló fejezetet már nem is érdemes elolvasni: az ember csak bosszankodik s az az érzése, hogy megcsalták, mint egy napihírrrel, amelynek a vége reklám.

A művész fensőbbsege minden ember fölött az, hogy nem ítél, hanem lelkesül vagy lázad. A vére beszél, nem az elmélete. Dos Passos mindaddig művész — nagy művész — amíg lelkesedő, lázadó vérére hallgat, s egyszerre köznapi ötödrendűséggé válik, amikor elkezd ítélkezni. Kár. Abban, amit megkezdett és félig felépített, nagyszerű lehetőségek vannak. Most megállt és nem tudni, mi lesz belőle, igazi író vagy Upton Sinclair tanítványa.

Hamvas Béla.

Schalom Asch : Pétervár. (Káldor, 1932.) Schalom Asch u. n. regénye nem az a könyv, mely irodalmi szempontú méltatásra igényt tarthat. S ha mégis foglalkozunk vele, ennek oka egyszerűen az a szomorú tény, hogy a könyv *megjelent*. Fel kell vetnünk a kérdést, miként volt lehetséges, hogy magyar kiadó 1932-ben, a papírrendelet s a magyar irodalom élet-halálválsága idején, *egy* Schalom Asch írásának adjon papírt, elegáns külsőt és terjeszkedési lehetőséget! Hát ki ez a Schalom Asch? Ki ez a rettenetes irodalmi ügynök, ez a reinkarnálódott George Ohnet? Kinek volt szüksége arra, hogy szörnyű sablonjaival és elviselhetetlen közhelyeivel megfertőzze a fejlett magyar irodalmi közízlés levegőjét? Kinek volt érdeke, hogy ez az «parlovag-litterátor» hangot kapjon a magyar szó és írás területén?

Már első magyar kiadású könyve, a *Moszkva*, kirívó bizonyítékokat szolgáltatott a sippal-dobbal hirdetett «Jiddis-nacionálista» író tehetségtelenségéről. S mert nem merjük feltételezni, hogy kiadó és lektor figyelmét elkerülhették a dilettantizmus kiáltó hiányságai, mélységesen csodálkoznunk kell, hogy *Moszkva* után az obszkurus regénytrilógia első kötetét is odacsempészik a magyar olvasó kezébe. *Moszkvát* még megbocsáthattuk volna. Az az eseménycsoport, melyről tudósít, érdekelheti a magyar közönséget is.

Azt hittük, Moszkvából nem utazunk tovább. Kiderült azonban, hogy a 3. kötet csak csalogató volt: lassan megérkezünk *Pétervárra*, sőt *Varsóba* is.

A *Pétervárnak* már semmi köze ahhoz a muszka néphez és földhöz, melyet a Tolsztojkok és Turgenjeviek meseiből ismert és szeretett meg a magyar olvasó. A szerző — minden távlatra való igényesség nélkül — két pétervári zsidó familia történetét komponálja valami zavaros és kínos stílusgyakorlattá s makacsul harcol, hogy a *Vasgyáros*-korabeli tucatregények színvonalát elérje. Ez a «tiszteletreméltó» törekvés itt-ott surolja is a célt. Fájdalom, Schalom Asch szemernyi könnyedséggel vagy eleganciával sem rendelkezik, amely pedig sajátja még a leggyengébb franciának is, így aztán a törekvés — törekvés maradt. Az egyik család a *híres* ügyvéd házanépe. (Meg kell jegyeznünk, hogy a híres ügyvéd semmi más, csak híres. A szerző szótára vékonyka könyv lehet. Az egyszer megtalált jelző azonban örök bélyegül ég a figuráin.) A híres ügyvéd «hattyúnyakú» leányát eljegyzi a másik nevezetes család sarja, Mirkin Gavrilovics Szaharij. Ám a vőlegény inkább jövendőbeli anyósa, a «márványkeblű» Mihajlovna Olga érettebb bájaiért hevül s a világirodalom egyik legizléstelenebb fejezetében «Anyám! anyám!» kiáltással aktiválja plátói érzelmeit. Mi sem természetesebb, hogy a vőlegény atyja, az öreg Mirkin, viszont a fiatal menyasszonynak udvarol (mert így kívánja ezt a szent sablon törvénye) s mikor Szaharij búcsú nélkül távozik Pétervárról, ő veszi át fia vőlegényszerepét. Ez röviden ennek a rendkívül bő lére eresztett «regénynek» a meséje. Nagy erőszaktevéssel még az u. n. *Ödiposz-komplexust* is belé lehetne magyarázni (hogy érdekesebb legyen). A fiatal Mirkin gyűlöli atyját s valószínűleg megszállottja az anyai emlékeknek; minden (idősebb) nőben any-

ját keresi valami nyers és beteges szexualitással s ez az örökös incestusvágy egyik legkínosabb mellékszöngéje a kínos motívumokban egyébként is bővelkedő *carmen miserabile*-nek. Sajnos, a szerző kétségbeejtő gonddal ügyel, hogy véletlenül érdekes ne legyen. Figurái *sterilek*. Kifőzi belőlük a lelket: embervoltuk sokszínűségét. Nyakukba táblát aggat nyílt utasításokkal. A *híres* ügyvéd fanatikus orosz hazafi és az igazság lovagja. Az öreg Mirkin kereskedelmi lángész, ugyancsak hazafi, roppant előkelő és gavallér, még a nagyhercegeket is lefőzi. A fiatal Mirkin vergődő, muszáj-tiszta lélek, bűneiben is hófehér. Az egyszerűbb zsidók mind jámborak, becsületesek, meghatóan vallásosak, ártatlanul üldözöttek, — a keresztény mellékalakok pedig sikasztók, izgágák, részegesek, ostobák. Röviden: gójok.

A kereszténységgel általában hadilábon áll a nevezetes szerző. Jellemző, hogy Pétervári nemzsidó társadalmát egy *lupanárban* gyűjti össze. «Egyetlen gyermekem a keresztények hatalmában!» jajdul fel egy öreg zsidóasszony s ugyanő a *gój* véletlen érintésére úgy menekül, «mintha kígyó marta volna meg». Schalom Asch szemüvegén át a keresztények semmivel se jobbak Diocletianus hóhérainál. Csakhogy a korai kereszténység vértanui áldották kínzóikat is, ezekből a *jámbor* zsidókból pedig szinte gáttalanul árad az átok és a gyűlölet.

Dehát ez mégis politikum, az ő fel-fogásának a dolga, melyért egyébként a művész legtávolabbról sem kárpó-

tolja az olvasót. Mit szóljunk ahhoz a «művészhez», aki például a halálról így elmélkedik: «Én nem leszek. Nem lesz se kezem, se lábam, se csipőm, se egész testem nem lesz». Akiben ilyen *költői* képek születnek: «Csuklója most olyan volt, mint egy csirke meztelen nyaka». Aki még ott tart az irodalmi menetrendben, hogy a hölgyek «büszkéek, alabástromfehérek és hattyúnyakúak»; akiknél a kéz fehér, a kar gömbölyű és a váll kerek. Aki — «írólé-tére» — szemrebbenés nélkül vetemedik ilyen dagályos agyaberrációkra: «Ha majd megtanult *látni, hallani* fogja a művészi fantázia hullámainak csobogását»... Aki a Néva jégzajlásáról ezt az eleven képet verejtékezi: «*Nagyszerű* látvány volt. Hatalmas jéghegyek úsztak a folyón lefelé és beleütköztek egymásba»... Aki a henye ismétlések, felesleges és semmitmondó jelzők, az útszéli bölcsekedés, a boszszantó közhelyek és a stílusbeli csodabogarak olyan példatárát adja, hogy valamennyit felsorolnunk egyet jelentene a könyv megismétlésével: azt az «író» nem lehet és nem szabad komolyan vennünk.

S még egy! A fordító ahelyett, hogy enyhítené a szerző sebeit, olyan szórendi hibákkal és magyartalanságokkal, melyek egyenest a büntető törvénykönyvet reklamálják, még fokozza is a könyv olvashatatlanságát. Nem lehetetlen azonban, hogy mindezzel csupán az eredeti szöveg *áhitatos* megsejtetésére törekedett s akkor tulajdonképpen kongenialis író társa a «nagy nacionalistának».

Kaposvár.

Szakáts László.

A NAPKELET minden közleményeért írója felel.

A szerkesztésért és kiadásért felelős: TORMAY CECILE.

Helyettes szerkesztő: HARTMANN JÁNOS.